

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

111970

ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN
HAYATI,
İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İsmail NARİN

111570

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : İSLÂM HUKUKU
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet ERKAL

HAZİRAN 2001

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN
HAYATI,
İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İsmail NARİN

Enstitü Anabilim Dalı :TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı :İSLÂM HUKUKU

Bu tez, 12/07/2001 tarihinde aşağıdaki jüri tarafında oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mehmet ERİKAL
Jüri Başkanı

Prof.Dr. Faruk BEŞER
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Ali ERBAŞ
Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Güntümüzün anlaşılmasında, mâzinin bilinmesi ve tevârits edilen ilmi müktesebâtın bihakkın sahiplenilmesinin büyük bir yer işgal ettiğı hiç şüphesizdir. Hukuk ilminin tahsilinde hukukçuların bıraktığı eserler kadar o hukukçuların düşünme yöntemi ve takip ettikleri usûlün de önemli bir yeri vardır.

İslâm ilim geleneğinde belirli bir yeri olan ilmu'r-ricâl, tarihî şahsiyetlerin ve ulemânın mâziden hâle taşınmasını sağlıyordu. Son asırlarda hem bu geleneğin zayıflamış olması ve hem de Türk hukuk devriminin etkisiyle İslam hukukçularının merkezden uzaklaştırılıp civarın yalnızlığına bırakılması, özellikle yakın geçmişin anlaşılmasının önünde bir mâni olmuştur. Konusunun ana mihveri Osmanlı'nın son dönemi olan araştırmalar, önemli olmakla beraber pek çok zorluğu da kendi içinde barındırır. Kaynakların yetersizliği ve mevcut bilgilerin barındırdığı çelişkiler bu tür zorlukların baş müsebbibidir.

İslâm Hukuku sahasında yapılan bu araştırmanın konusu, *“Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri”*dir. Tez, *“Giriş”* kısmından sonra üç ana bölümden oluşmaktadır. *“Giriş”* kısmında son dönem Osmanlı hukukuna özet olarak yer verilmiştir. *“Birinci Bölüm”*de *“Ali Haydar Efendi'nin Hayatı”*; *“İkinci Bölüm”*de *“Ali Haydar Efendi'nin İlmi Şahsiyeti”*incelenmiş ve özellikle kanunlaştırma çalışmalarında iştirak ettiğı faaliyetler ele alınmıştır. *“Üçüncü bölüm”* ise *“Ali Haydar Efendi'nin Eserleri”*ne tahsis edilerek matbu ve yazma eserleri, dönemin ilmi dergilerinde tefrika edilmiş makaleleri tespit edilerek kısaca tanıtılmıştır.

Ali Haydar Efendi'nin hayatını incelerken kendi çağdaşları arasında *“Ali Haydar”* ismiyle kaynaklara geçmiş şahsiyetlerin var olduğu ve muhtelif yayınlarda aynı isimden kaynaklanan iltibasların bir çok bilgi yanlışlığına sebebiyet verdiği müşâhede edilmiştir. Buna binâen, *“Hangi Ali Haydar?”* sorusuna cevap olmak üzere Usûl-i Fıkıh müellifi *“Büyük Ali Haydar Efendi”* ve *“Ahıskalı Ali Haydar Efendi”* hakkında da tanıtıcı bazı malûmât sunulmuştur.

Hayatı bölümünün hazırlanmasında İstanbul Şeriye Sicilleri, Ali Haydar Efendi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan özlük dosyası, ansiklopedi maddeleri ve hatırat kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca, Yılmaz Öztuna'nın bu konuda önerdiği *Hüseyin Sadeddin Arel* isimli kendi eseri, Ali Haydar Efendi'nin ailesi hakkında başvuru kaynakları arasındadır.

Ali Haydar Efendi'nin "*İlmî Şahsiyeti*" bölümünde onun düşünce yapısı ve kanunlaştırma faaliyetleri içinde icrâ ettiği çalışmalar üzerinde durulmuştur. "*Eserleri*" bölümünde, matbu ve yazma telifleri genel bir şema içinde incelenmiştir. Müellifin bu çalışmada tespit edilen eserleri ve bunların değişik kütüphanelerdeki mevcut nüshaları araştırılırken, kendisine isnât edilen *Kitâbu'l Mebâhisi'l Muhimme fi't-Tabikâtı's Şeriyeye ve'l-Hukûkiyye*¹ isimli esere ise hiçbir kütüphâne kaydında tevâfuk edilememiştir.

Bu araştırmada üzerinde önemle durulan husus, müellifin muhtelif dergilerdeki, yapılan taramalar neticesinde kendisine ulaşmış tespit edilen, ilmi makaleleri ve kazâî kararlarıdır. Bu makalelerin ilmi muhitlerce câlib-i dikkât bulunacağını ümit ediyoruz.

Yakın tarihimizdeki hukuk çalışmalarını anlama çerçevesinde yer alan bu tezin hazırlanmasında aydınlatıcı fikir ve tavsiyelerinden istifade ettiğim SAÜ İlahiyat Fakültesi sayın dekanı ve danışman hocam Prof. Dr. Mehmet ERKAL'e, kendilerini unutamayacağım değerli hocalarıma, özellikle Prof. Dr. Cevat AKŞİT, Prof. Dr. Faruk BEŞER ve Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZCAN'A teşekkür etmek benim için hem bir vefâ borcu ve hem de bir şeref olacaktır. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv ve Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

İSMAİL NARİN

20 / 06 / 2001

¹ Çöğenli, Sadi, Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi Bibliyografyası, s. 11.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
EKLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET.....	ix
SUMMARY.....	x

GİRİŞ.....	1
------------	---

1. BİRİNCİ BÖLÜM - ALİ HAYDAR EFENDİ’NİN HAYATI

1.1. İsmi, Ailesi.....	3
1.2. Memuriyetleri.....	7
1.2.1. Yargı Görevleri.....	7
1.2.2. Yüksek Öğretim Hocalığı.....	8
1.2.3. Fetva Eminliği.....	10
1.2.4. Bakanlık Görevi.....	11
1.3. Vefâtı.....	13
1.4. Aldığı Nişan ve Pâyeler	13

2. İKİNCİ BÖLÜM – İLMÎ ŞAHSİYETİ

2.1. Tahsili.....	15
2.2. İlmî Faaliyetleri.....	15
2.2.1. Okuttuğu Dersler ve Telifleri.....	16
2.2.2. Osmanlı Kanunlaştırması Hakkında Düşünceleri.....	17
2.2.3. Kanunlaştırma Çalışmaları.....	19
2.2.3.1. Mecelle Tadil Çalışmaları ve Risâletu’l İstihkâk.....	19
2.2.3.2. Ahkâmu’ş-Şeriyye fil Ahvâli’ş-Şahsiyye.....	21
2.2.3.3. Hukûk-i Âile Kararnâmesi.....	23
2.2.3.4. Vacibât Komisyonu’na Başkanlığı ve İstifası.....	25

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - ESERLERİ

3.1. Kitapları.....	27
3.1.1. Matbu Olanlar.....	27
3.1.1.1. Dururu'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm.....	27
3.1.1.2. Mirkâtu'l Mecelle.....	36
3.1.1.3. Şerh-i Cedîd li-Kânûni'l-Arâzi.....	38
3.1.1.4. el-Mecmûatu'l Cedîde fi'l Kutubi'l Erba'a.....	39
3.1.1.5. Risâletu'l Muvazaa ve'l-İstiğlâl.....	44
3.1.1.6. Risâle-i Mefkûd.....	44
3.1.1.7. Kitabu'n-Nafakât.....	46
3.1.1.8. Risâle-i Mühimme.....	50
3.1.1.9. Deynin Sûret-i Edâsı ve İcârenin Ahad-ı Âkideynin Vefatı Halinde Adem-i İnfisâhı Hakkındaki Ahkâm	54
3.1.1.10. Emvâl-ı Gayr-ı Menkûle ve Teminât ve İzâle-i Şuyû'	58
3.1.1.11. Tavzîhu'l Muşkilât fi Ahkâmi'l İntikalât.....	61
3.1.1.12. Tatbikât-ı Şeriyye Dersi.....	64
3.1.1.13. Tertibu's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf.....	65
3.1.1.14. Teshilu'l Ferâiz.....	66
3.1.2. Yazmalar.....	67
3.1.2.1. Kitabu't-Talak.....	67
3.1.2.2. Kitabu'n-Nafakât.....	69
3.2. Makaleleri.....	70
3.3. Kendisine Nisbet Edilen Diğer Eserler.....	77
SONUÇ.....	78
EKLER.....	80
KAYNAKLAR.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	95

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Ali Haydar Efendi'nin Resmi.

Ek 2. Ali Haydar Efendi'nin Nüfus Kayıt Örneği.

Ek 3 ve 4. Ali Haydar Efendi'nin Tercüme-i Hâli, İstanbul Şeriye Sicilleri Arşivi, Ulemâ Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

Ek 5. Kitabu'n-Nafakât'ın Yazma Nüshası, Varak 1^b.

Ek 6. Kitabu'n-Nafakât'ın Yazma Nüshası, Varak 131^b.

Ek 7. Kitabu't-Talak'ın Yazma Nüshası, C. 1, Varak 4^a.

Ek 8. Kitabu't-Talak'ın Yazma Nüshası, C. 1, Varak 4^b.

Ek 9. Kitabu't-Talak'ın Yazma Nüshası, C. 3, Varak 256^b.

KISALTMALAR

A.H.E.	Ali Haydar Efendi.
a.g.e.	Adı geçen eser.
a.g.m.	Adı geçen makale.
a.g.y.	Adı geçen yer.
bkz.	Bakınız.
Bl.	Bölümü.
C.	Cilt.
CA.	Ceride-i Adliye.
CI.	Ceride-i İlmiye.
CM.	Ceride-i Mehâkim
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı.
HAK	Hukuk-i Aile Kararnâmesi.
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan.
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
İst.	İstanbul.
kt.	Kağıt Özellikleri.
Ktp.	Kütüphâne.
m.	Madde.
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nkö.	Nüfus Kayıt Örneği.
nr.	Numara.
ölç.	Ebadı.
öz.	Özlük Dosyası.
s.	Sahife.
st.	Satır.
S.	Sayı.
t.	Tertip.
T.siz.	Tarihsiz.
Tsf.	Tasnif

v.	Vefatı
vd.	Ve devamı.
vr.	Varak.
y.	Yıl.

ÖZET

Yakın tarihimizde önemli hizmetler ifâ etmiş, ilmî mirasımızın taşıyıcı ve yorumlayıcısı durumundaki şahsiyetler hakkında çok az çalışmalar yapılmıştır. Ali Haydar Efendi, İslâm Hukuku ve Mecelle'nin künhüne vâkıf olabilmek için eserleri tetkik edilmesi gereken şahsiyetlerin en başında yer alır. Bu sebeple böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Yapılan bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında dönemin en belirgin hukuk gelişmeli özet olarak sunulmuştur. Birinci bölümde, Ali Haydar Efendi'nin hayatı ve ailesi incelenmiş, bulunduğu devlet hizmetleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, ilmî şahsiyeti ve Osmanlı kanunlaştırma çalışmaları içindeki yeri incelenmiştir. Çünkü, Osmanlı Nafaka Kanunu taslağının bizzat kendisi tarafından hazırlanmış olması onun ilmî birikimine işaret etmektedir. Nafaka kanunu taslağı *Kitâbu'n-Nafakât* ve Mecelle'de yer almayan istihkâk konusunda telif ettiği *Risâletu'l İstihkâk*, kanunlaştırma çalışmalarının örnekleridir.

Üçüncü bölümde ise eserleri tanıtılmıştır. Eserlerinin İslâm hukuku tahsilinde önemli katkıları olduğu hiç şüphesizdir. Özellikle Dureru'l Hukkâm'ın Mecelle'nin tedrisinde belirgin bir yeri vardır. Bu bölümde, ayrıca makalelerinin neşredildiği *Ceride-i Adliye*'nin sayı numaraları ve tarihleri verilmiştir.

Bu çalışmanın sonuç bölümünden sonra konumuzu teşkil eden şahsiyetin nüfus kayıt sûreti ve yazma eserlerinden bazı varak örnekleri sunulmuştur. Tezin sonunda araştırmamızın kaynaklar listesi yer almaktadır.

SUMMARY

Subject matter of study: “Ali Haydar Efendi’s life, scientific personality, and works”. Ali Haydar Efendi, lived in the last epoch of the Ottoman Empire, and presented important services in judiciary, higher education, and in Fetwa Institution (legal jurists’ opinions institution). Inside his active function, he participated in Ottoman codification works.

His explanations of “Mecelle” (Majalla) come in the lead of the examples which illustrate his scientific career.

This thesis is divided in to three capters: First chapter, “Ali Haydar Efendi’s life”. Second chapter, “Ali Haydar Efendi’s scientific personality”. Third chapter, “Ali Haydar Efendi’s works”.

His works are classified as printed ones, and as manuscripts. Besides these, his valuable articles attract big attention.

GİRİŞ

Ali Haydar Efendi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamıştır, (1853-1935). Onun hayâtı, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında var olan malumâtı sunmadan önce kendisini tanıyabilme sadedinde yaşadığı devrin İslâm hukuk tarihi açısından yerinin tespit edilmesi zaruridir.

Ali Haydar Efendi'nin yaşadığı dönem, Osmanlının en uzun ve en velûd asrının sonu, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı hukuk sisteminde karar kıldığı yıllardır. Söylenecek sözü olan ilim ve fikir sahiplerinin hiç de sessiz kalamayacağı gelişmeleri içinde barındıran bu dönemin en bâriz özelliği, hukuk sahasında yapılan değişim ve bunun sonucunda İslâm hukukunun meriyetten kaldırılmasıdır.

1839 tarihli Tanzimat Fermânı ile Osmanlı Devleti'nin batılılaşma yoluna girmesini sağlayacak faaliyetlerin temeli atılmıştır. Tanzimât döneminde hukuk sahasında yapılan değişiklik ve yenilikleri, adlî teşkilat ve kanunlaştırma alanında yapılanlar şeklinde iki grupta toplamak mümkündür. Bu dönemle birlikte tek hakimli ve tek dereceli klasik Osmanlı yargı sistemi terk edilerek, toplu hakimli karma ticaret ve nizamiye mahkemeleri kurulmuş; klasik mahkemeler de şer'îye mahkemeleri olarak vazife alanı daraltılmış bir şekilde muhafaza edilmiştir. Yine bu dönemde Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşuyla ilk Osmanlı temyiz mahkemesi tesis edilmiştir.¹

Tanzimat'tan sonra muâsır manâda bir kanunlaştırma hareketi başlamış ve hukuk sahasında derli toplu kanunlar devrine adım atılmıştır. İslâm hukukunun bir bölümü tedvin edilmiş ve bunun yanında iktibâs yoluyla yabancı menşeli kanunlar da kabul edilmiştir. Eğitim sistemi, yeni anlayış ve müesseselerle gelişmelerin içinde yerini almıştır.

¹ Aydın, Mehmed Akif, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", Ahmet Cevdet Paşa Semineri 1985, s. 21

Bu devirdeki kanunlaştırma cereyanları içinde muktebes ve yerli kanunlar vücut bulmuştur. Daha çok Fransız hukukunun tesiriyle 1266 tarihli Kanunnâme-i Ticaret, 1280 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi, 1278 tarihli Usûlü Muhâkeme-i Ticaret Nizamnâmesi, 1274 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu, 1297 tarihli Usûlü Muhâkemat-ı Hukukiye Kanunu ve 1296 tarihli Usûlü Muhâkemat-ı Cezaiye Kanunu kabul edilmiştir.

Yerli kanunlar kategorisinde kabul edilen 1256 ve 1267 tarihli Ceza Kanunları, 1274 tarihli Arazi Kanunnâmesi ve 1285 tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Yerli kanunlar sınıfına dahil olan 1917 tarihli Hukuk-i Aile Karamâmesi ile aile hukuku düzenlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından önce 1923 yılında, daha önce hazırlanmış olan kanunları yeniden düzenlemek için kurulan Medeni Kanun Komisyonu, Vacibât ve Ahvâlî Şahsiye Komisyonları olmak üzere ikiye ayrılarak çalışmalarına başlar. Bu tarihten sonra kurulan komisyonların çalışmalarından da umulan sonuçlar çıkmayınca çalışmalara devrin Adliye Vekili Mahmut Esat'ın hukukta reform değil, devrim yapılmasının gerektiğini belirten ünlü konuşmasıyla son verilir.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan, 3 Mart 1924'te Hilâfetin kaldırılması ile devam eden siyasal devrimler, laik devlet düzenine geçiş için önemli adımla olmuştur. Yeni dönemde Batı hukuk sisteminin ıktibasına karar verilerek, laik hukuk sistemine geçiş süreci hızlandırılmıştır.²

² Bu kanunlar için daha geniş malumât için Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat, s. 40-51, 60-63; Bozkurt, Gülnihâl, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, s. 95-158; Mumcu, Ahmet -Üçok, Coşkun-Bozkurt, Gülnihâl, Türk Hukuk Tarihi, 276-306'ya bkz.

1. BİRİNCİ BÖLÜM- HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. İsmi, Ailesi

İsmi, *Ali Haydar*'dır.³ Babasına nisbetle *Hocazâde*⁴, *Eminefendizâde*⁵ ve *Hoca Emin Efendizâde*⁶ *Ali Haydar* olarak da anılmaktadır. Ulemâdan olması hasebiyle, *Ali Haydar Efendi* şeklinde iştihâr etmiştir. Ailesi, *Dardağanzâdeler* adını taşıdığı için kaynaklarda, *Dardağanzâde Ali Haydar* şeklinde de zikredilmektedir.⁷ Soyadı kanunundan sonra *Arsebük* soyadını almıştır.⁸

Kendisine *Küçük Ali Haydar Efendi* de denilmektedir. Bu tarzdaki isimlendirmenin amacı, Usûl-i Fıkıh müellifi ve şair Büyük Ali Haydar Efendi'yle⁹ iltibasına mani olmaktır. Küçük lakabıyla anılması, Büyük Ali Haydar Efendi'ye göre daha muahhar bir zamanda yaşaması sebebiyledir.¹⁰

Kaynakların bazısında *Ahıskalı*¹¹ ve *Ahışhalı*¹² *Emin Efendizâde* şeklinde tanıtılıyorsa da bu şekildeki bir adlandırma, doğru ve isabetli değildir. Çünkü, Ahıskalı lakabıyla marûf ve

³ Diyanet İşleri Başkanlığı Ali Haydar Efendi Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö.

⁴ İstanbul Şerîye Sicilleri Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

⁵ Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 1, s. 244.

⁶ Dureru'l Hukkâm'ın 1330 ve Şerh-i Cedid'in 1331 tarihli baskılarına bkz.

⁷ Çankaya, Ali, Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler, C. 2, s. 936.

⁸ DİA, "Ali Haydar", C. 2, s. 396; Çankaya, a.g.e., C. 2, s. 224.

⁹ **Büyük Ali Haydar Efendi:** Kaynaklarda ismi, Ali Haydar Efendi, Haydar Molla, Büyük Haydar Efendi, (Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. 1, s. 281), Haydar Efendi, (İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, Son Asır Türk Şairleri, C. 1, s. 570), Büyük Haydar Molla ve Büyük Ali Haydar Efendi şeklinde zikredilmektedir. Mutasavvıflardan Nasûhî hazretlerinin torunlarından olup Kastamonulu Numan Efendi'nin oğludur ve 1837'de İstanbul'da tevellüd etmiştir. Sûdür-ı ızamdan olup edip, şair ve hukukçudur. Büyük Ali Haydar Efendi, Meclis-i Tedkikat-ı Şerîye üyeliği ve İzmir kadılığı yaptı. 1881-1882 Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi üyeliğine ve Mecelle muallimliğine atandı. Mecelle cemiyeti azalığına tayin edildi, (Ceride-i Mehakim, C. 2, S. 170, (1299), s. 1353) ve cemiyetin son zamanlardaki toplantılarına da iştirak etti, (Ebul'ulâ Mardin, Ahmed Cevdet Paşa, s. 9). 1884'te Meclis-i Kebir-i Maarif başkanlığı ile Şarkî Rumeli Cemaat-i İslamiyyesi nazırlığında bulundu.

Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ile Bosna-Hersek ve Karadağ'da bulunan müslümanların mezhep durumlarına dair meşihat makamının emri üzerine kaleme aldığı risalenin (Bursalı M. T., a.g.e., C. 1, s. 281) yanında asıl şöhreti fıkıh usulü sahasında olup usul-i fıkıh ile ilgili eseri, sahasında Türkçe yazılan ilk eserler biridir. Metn-i Veciz sahibidir. 1903'te vefat etmiştir ve Üsküdar'da Şeyh Nasûhî Efendi türbesi haziresinde medfündür, (Bilmen, Ömer Nasuhi, İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, C. 1, s. 336; İbnülemin, a.g.e., C. 1, s. 570-572; Mardin, a.g.e., s. 9; Gövsa, İbrahim Alâettin, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 35-36; DİA, "Ali Haydar", C. 2, s. 396).

¹⁰ Erk, Hasan Basri, Meşhur Türk Hukukçuları, s. 371.

meşhûr olan zât, Hâlidî İsmet Efendi Dergâhı şeyhi Ali Haydar Efendi'dir.¹³ Bu araştırmamızın konusunu teşkil eden zât ise, Arâzî Kanunu ve Mecelle şârihi, *Dureru'l Hukkâm*'ın müellifi ve fetvâ eminlerinden Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi'dir. Ahıskalı Ali Haydar Efendi ise hukukçu vasfının yanında daha çok tasavvufî yönüyle iştihâr etmiştir. Aynı dönemde yaşamış olmaları ve isim benzerliği, bazı yanlışlıklara mahal bırakmaktadır.

Ali Haydar Efendi'nin doğum yeri Batum'dur.¹⁴ Doğum yerinin İstanbul¹⁵ olduğu şeklindeki kayıtlar, birinci dereceli kaynaklara nazaran bazı tereddütler taşımaktadır. Nüfus kütüğünde, İstanbul ili, Eminönü ilçesi, Kumkapı Nahiyesi, Soğanağa Mahallesi, Cami Şerif Sokağı'na kayıtlıdır.¹⁶

Doğum tarihi, kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Doğduğu tarih, İstanbul Şeriye Sicilleri Arşivi Ulema Sicil Defteri'nde h. 15 Recep 1269 olarak verilirken, vefatından sonra ailesi tarafından düzenlenen kendisine ait nüfus kayıt örneğinde, sadece ay ve yıl olarak Recep 1267 tarihi düşülmüştür. Şeriye Sicillerindeki kayıtların daha mukaddem tarihte tertip edilmesi ve güvenilirliğine binâen, 15 Recep 1269/1853 tarihinin esas kabul edilmesi gerekir.¹⁷

Ali Haydar Efendi'nin ailesinin adı, "Dardağanzâdeler"dir ve bilinen ilk atası ise Ahmet Ağa'dır. Ahmet Ağa, Aydın'ın Çine ilçesindendir. Çine'ye nisbetle Çineli Dardağanzâde Ahmet Ağa¹⁸ olarak da kaynaklarda zikredilmektedir.

¹¹ Bilmen, a.g.e., C. 1, s. 336.

¹² Karaman, Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, s. 344.

¹³ **Ahıskalı Ali Haydar Efendi:** 1870'de Ahıska'da doğmuştur ve Fatih dersiamlarındandır. 1915 tarihinde Fetvâhane'de teşekkül eden "Hey'et-i Te'lifiye" reisliğine tayin edilmiştir. Huzur dersleri baş muhatablığı da yapan Ahıskalı Ali Haydar Efendi 1914 tarihinde Çarşamba'da bulunan Halidî İsmet Efendi Dergâhı şeyhi olmuştur. 1960'ta vefat etmiştir. Ahıskalı Ali Haydar Efendi, hukukçuluğunun yanı sıra mutasavvıf kimliğiyle de bilinmektedir, (Albayrak, Sadık, Son Devir Osmanlı Uleması, C. I, s. 260-261.).

¹⁴ DİB, A.H.E. Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö.

¹⁵ Öztuna, Yılmaz, Hüseyin Sadeddin Arel, s. 28.

¹⁶ DİB, A.H.E. Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö.

¹⁷ İst. Şeriye Sicilleri, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

¹⁸ Yeni Türk Ansiklopedisi, C. 1, s. 173.

Ahmet Ağa, İstanbul'a gelerek Yeniçeri Ocağı'na girer ve 1823'te yeniçeri ağası olur. İkinci Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma fikrini bildiği için, yeniçeri ağalığında fazla tutunamaz ve kısa süren bu görevinden alınır. Ahmet Ağa'nın kısa süren ağalığı yeniçerilerin şüphesini çeker. Hayatının tehlikede olduğunu anlayan İkinci Mahmut, onu yeniçerilerin elinden kurtarmak için Batum'a sürer. Batum limanına yakın Aşağı Maradit Köyü'nde 1828 yılında vefat eder.¹⁹

Ali Haydar Efendi'nin dedesi, Batum eşrâfından Dardağanzâde Osman Efendi'dir. Müderris olan ve ismi bilinmeyen bir kardeşinden başka kardeşi olup olmadığı bilinmemektedir. Medresede tahsil görüp İstanbul rûûsu alan Osman Efendi, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın reformlarını uygular. Batum'a dönen Osman Efendi orada vefat eder.²⁰

Ali Haydar Efendi'nin babası, Mehmed Emin Efendi'dir ve Dardağanzâde Osman Efendi'nin küçük oğludur. Mehmed Emin Efendi, 1830-1831 yılında Batum vilayetinin Köyne Kazası'na bağlı Maradit Köyü'nde doğdu. Genç yaşta İstanbul'a gelip Mülâzimler Medresesi'nden icâzet aldı. 1857 yılında Zeyl Meşâyihi, 1869 yılında Evkâf Nezâreti teftiş azası, 1871'de Meclis-i Tedkikât-ı Şeriye azâsı olmuştur. 1877-1878 yılları arasında Medine-i Münevvere kadılığı da²¹ yapan Mehmed Emin Efendi, Anadolu Kazaskerliği pâyesini hâizdir.²²

Mehmed Emin Efendi, 1876'da ilk Osmanlı Kânun-i Esâsisi hazırlanırken Mithat Paşa ile aynı komisyonda çalıştı.²³ Bu komisyonda Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Sûâvi gibi Yeni Osmanlılar'la bir arada bulundu ve arkadaşlarının isteklerini kanun maddeleri halinde ilk taslak olarak kaleme aldı.²⁴ 1885-1886'da evkâf müfettişi iken bir irâdeyi şeriata aykırı

¹⁹ Öztuna, a.g.e., s. 23-25.

²⁰ Öztuna, a.g.e., s. 25.

²¹ Albayrak, a.g.e., C. 3, s. 159.

²² Öztuna, a.g.e., s. 26.

²³ İstanbul Ansiklopedisi, s. 5061.

²⁴ Öztuna, a.g.e., s. 26.

bularak geri çevirdiği için²⁵ İzmir merkez kadılığına tayin edilir ve 1910'da da yaş haddinden emekliye sevk edilir.²⁶ 1910 yılında vefat eden Mehmed Emin Efendi, İzmir kadılığı sırasında İzmir Eytam Sandığı'nı senede 40 bin altınlık muâmele yapan bir banka haline koymuştu ki Cumhuriyet devrinde kurulan Vakıflar Bankası onun bu eserinden mülhem olarak kurulmuştur.²⁷

Ali Haydar Efendi, Mehmed Emin Efendi'nin ilk eşinden tevellüt etmiştir. Annesi, Hatice Zehra Hanım'dır. İlk evliliğini 1849'da Hatice Zehra Hanım'la yapan Mehmed Emin Efendi üç kez evlenmiştir. İlk hanımının vefâtı üzerine 1875'te ikinci evliliğini Fatma Zekiye Hanımla, son evliliğini de 1888'de Seher Hanımla yapmıştır.²⁸

Mehmed Emin Efendi'nin üç evliliğinden 10 çocuğu olmuştur. Ali Haydar Efendi'nin anne-baba bir kardeşleri, Fatma Hanım (1865 -1891) ve Hasan Bey'dir, (1867-1887).

Kardeşlerinden Behiyye Andoran (1876-1942), Şadiye Kevser Hanım (1878-1926) ve Hüseyin Sadeddin Arel²⁹, Fatma Zekiye Hanım'dan; Ahmet Hamdi Bey (1883-1915), Münire Hanım (1889-1900'ler), Ayşe Aile Hanım (1891-1900'ler) ve Osman Dardağan, Seher Hanım'dandır.³⁰

²⁵ İstanbul Ansiklopedisi, s. 5061.

²⁶ Albayrak, a.g.e., C. 3, s. 159.

²⁷ İstanbul Ansiklopedisi, s. 5061.

²⁸ DİB, A.H.E. Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö; Öztuna, a.g.e., s. 27.

²⁹ **Hüseyin Sadeddin Arel:** Edip, bestekar ve musiki bilgini olan Hüseyin Sadeddin Arel 1880 tarihinde İstanbul'da doğdu. Mehmed Emin Efendi'nin ikinci eşi Fatma Zekiye Hanımdandır. Ali Haydar Efendi'nin üvey kardeşidir. Orta ve liseyi babasının görevde bulunduğu İzmir'de Fransız kolejinde okudu. Arel, 16 yaşından sonra Ali Haydar Efendi'nin yanında onun terbiyesiyle yetişti. İstanbul'da medresenin yüksek kısmından rûs denilen yüksek medrese diploması aldı. 1906'da hukuk fakültesinden mezun oldu.

16 Mart 1908 tarihinde Washington'da toplanan milletler arası hukuk kongresine delege olarak Bab-ı Ali tarafından Osmanlı murahhası seçildi. 1928 yılında Adliye Vekaleti Ahkam-ı Şahsiye Komisyonu'na başkanlık ederek tapu ve kadastro kanununu hazırladı. 1929'da Lahey Adalet Divanı dâimi üyesi oldu.

Hukukçu vasfının yanında bestekardı ve Türk musikisi ile batı musikisinde otorite sayılırdı. Türk musikisine çok sesliliği uygulamış olan Arel, 1955'te İstanbul'da vefat etmiştir. Şehbal, Türklük, Musiki Mecmuası adlı dergilerin kuruculuğunu ve yöneticiliğini yapmıştır. (Yeni Türk Ansiklopedisi, C. 1, s. 173-174; Öztuna, a.g.e., s. 11-22.)

³⁰ Öztuna, a.g.e., s. 28-29.

Ali Haydar Efendi, iki evlilik yapmıştır. Eşi Hatice Hanım'ın 1328/1909'da ölümü üzerine 1910'da Emine Hanım'la (1285-1326) evlenmiştir. Bu evliliklerinden toplam yedi çocuk sahibi olmuştur.

Ali Haydar Efendi'nin ilk eşinden olan çocukları Ahmed Esad Arsebük,³¹ Hasan Fehmi, Fatma Zehra Gevrek, Ayşe Seniye Evkuran ve Mehmet Emin Arsebük'tür ikinci eşinden Fatma Vedia Karabey ve Mustafa Hayri Arsebük tevellüd etmiştir.³² Çocuklarından hayatta olan kimse yoktur.

1.2. Memuriyetleri

Ali Haydar Efendi'nin memuriyet hayatı üç önemli müessesede odaklanmıştır. Bunlar yargı, yüksek öğretim ve fetvâ emanetidir. Çok kısa süren bakanlık deneyimi de buna ilave edilebilir.

1.2.1. Yargı Görevleri

Ali Haydar Efendi, ilk adli vazifesine 27 yaşındayken 20 Rebîulâhîr 1297 tarihinde Burdur kadılığına atanarak başlamıştır. Buradaki görevinde 32 ay gibi bir müddet bulunduktan sonra h. 1300 yılında Uşak kadılığına tayin edilir. Uşak'ta sadece altı ay hizmette bulunduktan sonra Denizli kadılığına terfi eder.

³¹ **Ahmet Es'ad Arsebük:** Ali Haydar Efendi'yi anarken, çocuklarından kendisi gibi hukukçu olan oğlu Ord. Prof. Ahmet Esad Arsebük'ü tafsilatlı tanıtmak kuşkusuz gereklidir. 1884 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Esad Arsebük, küçük yaşta babasından Arapça, Farsça ile kuvvetli bir İslam Hukuku kültürü aldı. 1894'te Galatasaray Sultanisi'ne verildi; burada ilk, orta ve lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1904'te mezun oldu. Aile geleneğine uyarak İstanbul Hukuk Mektebi'ne girdi. 1908'de okulu bitirip 1909'da hukuk doktoru oldu ve 1910'da hukuk lisans öğrenimini tamamlamak için Paris Hukuk Fakültesi'nde 3 yıl öğrenim yapıp diploma aldı. 1935'te Ankara Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Kürsüsü profesörlüğüne getirildi. 1941'de ise aynı fakülteye dekan olarak atandı ve 1943'te ordinaryüs profesörlüğe terfi etti. 1954'de vefat etti. Hukuk sahasında önemli eserlere imza atmıştır. (Çankaya, a.g.e., C. 2, s. 1141-1144; Öztuna, a.g.e., s. 29). Öğrencisi Prof. Dr. Necip Bilge, hocası Ahmet Esad Arsebük için, medeni hukukun her sahasında müsellemlerle bir otorite sayılmakla beraber, Borçlar Hukuku'na ayrı bir meclubiyeti vardı. Hocamız derslerinde kanunun kuru metinlerinin mücerret bir izahından daima kaçınıp; takririni her zaman misaller ve mukayeselerle süslerdi. Kanuncu değil, hukukçu yetiştirmeğe gayret ederdi, demektedir. (Çankaya, a.g.e., C. 2, s. 1141-1144).

12 Zilkade 1301 tarihinde İstanbul İstinâf Mahkemesi üyeliğine atanır ve bu vazifedeyken 9 Muharrem 1301 tarihinde Hukuk Mektebi'nde Mecelle ve Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye'nin Ameliyât-ı Tatbikiyesi dersleri muallimliğine ilave memuriyet olarak tayin edilir.

7 Zilhicce 1311'de Encümen-i İntihâb-ı Memûrîn-i Adliye kararıyla İstanbul Bidâyet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi başkanlığına atanır. Teselsül kâidesine binâen 10 Recep 1312'de Bidâyet Mahkemesi birinci reisliğine tayin edilir. 25 Ramazan 1316'da İstinâf Mahkemesi Hukuk Dairesi başkanlığına, kıdem ve kifâyetine binâen 20 Muharrem 1318'de Temyiz Mahkemesi üyeliğine, 8 Ramazan 1327'de özel komisyon kararıyla Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi başkanlığına atanır.³³

1.2.2. Yüksek Öğretim Hocalığı

Ali Haydar Efendi'nin hakimlik deneyiminin yanısıra uzun bir öğretim hayatını yaşamıştır. Osmanlı yüksek öğretim kurumlarından Mekteb-i Hukuk, Medresetu'l Kuzât ve Mülkiye Mektebi'nde uzun yıllar görevde bulunmuştur.

9 Muharrem 1301'de ilk kez Hukuk Mektebi'nde Mecelle ve Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye'nin Ameliyât-ı Tatbikiyesi dersleri hocalığı ile müderrislik hayatına başlamıştır. Hukuk Mektebi'ndeki bu göreve İstinâf Mahkemesi üyesi iken ilâve memuriyet olarak atanır.³⁴ Kaynaklarda Hukuk Mektebi'ndeki görevinin otuz yıl³⁵ sürdüğü belirtilmektedir, fakat bu hizmet süresinin kesintisiz olup olmadığıyla ilgili her hangi bir malumât yoktur.

³² Öztuna, a.g.e., s. 29-30; DİB, A.H.E. Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö.

³³ İst. Şeriye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

³⁴ İst. Şeriye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

³⁵ Erk, a.g.e., s. 371; DİA, "Ali Haydar", C. 2, s. 396.

Ali Haydar Efendi'nin çalıştığı diğer yüksek eğitim kurumu Medresetü'l Kuzat'tır. Burada beş yıl Mecelle, Ahkâm-ı Evkâf, Kavânin³⁶ ve Tatbikât-ı Şer'iyye³⁷ derslerini okutmuştur.

Mülkiye Mektebi Mecelle ve Arâzi müderrisi Âtîf Bey'in^{*} vefâtı üzerine 1 Haziran 1898'da aynı dersin müderrisliğine getirilmiştir. On bir yıl aralıksız olarak Kanûn-i Arâzi ve Mecelle derslerini okuttuktan sonra 30 Kasım 1908 (16 Teşrînisânî 1324)'te istifâen ayrılmıştır.³⁸

Ali Haydar Efendi'nin Mülkiye Mektebi'ndeki görevinden istifası, İkinci Meşrutîyet'in ilânı ile beraber, ortaya çıkan aşırı hürriyetçi havanın okullara yansımalarının sunucunda gerçekleşmiştir. Mülkiye Mektebi, İkinci Meşrutîyet'in eğitim ve öğretime getirdiği menfi tesirleri en fazla hisseden müesseselerden biri olmuştur. 1908 yılından itibaren Mülkiye Mektebi, meşrûfî idarenin tesir ve telkinlerine açık hale gelir.

10 Eylül 1908'de 1908-1909 ders yılına başlarken meşrûtiyet rejimine uygun olarak öğretmenler ve dersler, öğrenciler tarafından değiştirilmek istenir. Bu tür bir faaliyet daha ziyade o yılın ikinci sınıf talebesi arasında seziliyordu. Hareketçi zümrenin ilk istediği şey, Mülkiye hocaları arasında tensikatın yapılması idi. Okul idaresi ve muallimler talebenin arzularını, düşüncelerini takdir edip onları tatmin edecek şekilde hareket etmezlerse onlar da düşündüklerini yapacaklardı. Derslere başladıktan biraz sonra talebenin önce imâ suretiyle, sonra açıkça izhar ettiği arzuyu tanımamazlığa gelen muallimlere karşı başka çare kalmamıştı. Onun için bazı muallimlerin derslerinde talebe sayısı gittikçe azalmaya başladı. Nihayet bir gün muallimler karşılarında ders verecek tek bir talebe göremeyince fazla ısrar etmekte fayda olmadığını anladılar.

³⁶ Erk, a.g.e., s. 371.

³⁷ Ali Haydar Efendi, Tatbikat-ı Şer'iyye Dersi, s. 1.

^{*} Âtîf Bey: Tam adı, Kuyucaklızâde Ebu'l Kemâl es-Seyyid Muhammed Âtîf'tır, (d. 1852, v. 1898) Mülkiye Mektebi Mecelle ve Arâzi müderrisliği yapmıştır. Arâzi Kanunname-i Hümayunu Şerhi (İst., 1319, 402 s.) ve Mecelle üzerinde yazdığı şerhi mevcuttur. (İst., 1318-1327) Âtîf Bey için Çankaya, Mülkiyeliler Tarihi ve Mülkiyeliler, C. 2, s. 951-955; Bursalı, M. T., a.g.e., C. 1, s. 281'e bkz.

³⁸ Çankaya, a.g.e., c. 2, s. 936.

Mülkiye'deki öğrencilerin bu hareketi sonucunda diğer hocalar gibi Ali Haydar Efendi de istenmeyen hocalar grubuna dahil edilir. Öğrencilerin, okuttuğu derse girmemeleri üzerine görevinden istifâ ederek derhal okulu bırakır.³⁹

1.2.3.Fetvâ Eminliği⁴⁰

Ali Haydar Efendi'nin fetvâ eminliği, Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemine rastlamaktadır. Bu makama tayini, Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin meşihatı zamanına denk gelmektedir. 20 Rebiulahir 1332 tarihli "*Fetvâ emâneti aliyyesi, ecille-i fukahâ-i asırdan Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli Haydar Efendi'ye tefvîz kılınmıştır.*"⁴¹ irâdeyle ataması yapılmıştır. Kuşkusuz, Fetvâ emânetinin başına getirilmesinde en müessir âmil, onun fıkıh ilmine olan derin meclûbiyeti ve evsâf-ı matlûbeyi hâiz⁴² bulunmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı'na iştirak eden Osmanlı Devleti, savaşa girmesinden hemen sonra itilaf devletlerine karşı cihâd ilan eder. Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin verdiği cihâd fetvâsı, 14 Kasım 1914 / 25 Zilhicce 1332'de merasimle Meşihat'tan Fatih Camii'ne götürülür ve orada, dönemin fetvâ emini sıfatıyla Ali Haydar Efendi tarafından okunur.⁴³

"Beyannâme-i Cihâd", 23 Kasım 1914 tarihinde Bâb-ı Fetvâ'da toplanan "Meclis-i Âliyi-İlmî" tarafından tanzîm ve imza edilir. Altında Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi ile seleflerinden üçünün ve en mühim ulemâdan on dördünün ismi bulunan 29 imzalı bu cihâd

³⁹ Çankaya, a.g.e., C. 1, s. 321-329.

⁴⁰ Vâmık Şükrü Altunbaş'ın "Fetvâ Eminleri" adlı derin bir tetebbû mahsûlû olan eseri vardır. Bu eserde muhtelif zamanlarda bu makama gelen 69 fetvâ emininin hâl tercümeleri ve eserleri yazılmıştır. Eser Şerafeddin Yaltkaya'nın Diyanet İşleri Başkanlığı zamanında satın alınmışsa da tâb' ve neşrolunmamıştır. (Ali Himmet Berkî, "Osmanlı Türklerinde Yüksek İftâ Makamı" Diyanet Dergisi, C. 9, S. 102-103, 1970). Söz konusu eser, Diyanet Dergisi'nin muhtelif sayılarında kısmen tefrika edilmişse de son dönem fetva eminleriyle ilgili kısımlar yayınlanmamıştır.

⁴¹ Ceride-i İlmiye, S. 1, y. 1, (1330), s. 2.

⁴² İst. Şeriye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

⁴³ Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, s. 419-420.

beyannâmesi, Ali Haydar Efendi'nin fetvâ emânetinde bulunduğu dönemde hazırlanmış ve beyannâmede fetvâ emini olarak Ali Haydar Efendi'nin imzası bulunmaktadır.⁴⁴

14 Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa kabinesinde Mustafa Hayri Efendi'nin adliye nâzırı olarak görev almasından sonra Sultan Vahdeddin, şeyhülislâmlığı teklif ettiği halde Ali Haydar Efendi özür beyan ederek bu görevi kabul etmemiştir. “*Hem Zât-ı Şâhâne böyle bir zamanda benim gibi adamları toplamakla ne fâide olur.*” diyerek mazeretini sunmuştur.⁴⁵

1.2.4. Bakanlık Görevi

Ali Haydar Efendi'nin hayatında, bizzâtihi iştirak ettiği siyasi faaliyetler çok az yer işgal etmektedir. Araştırmalardan, çok kısa süren bir bakanlık görevinden başka her hangi bir siyasi teşekkül içinde yer almadığı neticesi çıkmaktadır. Bundan dolayı kendisine siyasî bir kimliğin atfedilmesi isabetli değildir.

Birinci Dünya Savaşı akabinde itilaf devletleriyle akdedilen Mondros Antlaşması ve İzzet Paşa kabinesinin istifasından sonra hükümeti kurma vazifesi Tevfik Paşa'ya tevcih edilir. 6 Safer 1337 / 11 Kasım 1918 tarihinde kurulan II. Tevfik Paşa hükümetinde Ali Haydar Efendi, adliye nâzırı olarak kabinede yer alır.⁴⁶

Tevfik Paşa'nın Ayan Meclisi'nden tanıdığı birkaç ayan azası ile, kendi çevrelerinde şöhret yapmış ve gelişigüzel seçilip kabineye alınmış kimselerle kurulan bu hükümetin siyasî kimliği olmadığı için, bilahare iktidarda fazla duramayacaktı. Bu mütâreke kabinesi içinde hiçbir ittihatçı nazır bulunmamakla beraber, tanınmış muhalefet simaları da yoktu.⁴⁷ Siyasi hiçbir rengi olmayan bu hükümette Ali Haydar Efendi'yle beraber, şeyhülislâmlık makamında da Haydarizâde İbrahim Efendi bulunuyordu.⁴⁸

⁴⁴ CA, S. 7, y. 1, (1325), s. 454-458; DİA, “Mustafa Hayri Efendi”, C. 17, s. 396.

⁴⁵ Türkgeldi, Ali Fuat, Görüp İştiklerim, s. 167.

⁴⁶ Gümüş, İhsan, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 326; Cİ, S. 40, y. 4, (1337), s. 1177; Türk Ansiklopedisi, “Adliye Nezareti”, C. I, s. 143; Göztepe, Tarık Mumtaz, Vahideddin, s. 50-51.

⁴⁷ Göztepe, Tarık Mumtaz, Vahideddin, s. 50-51.

⁴⁸ Gümüş, a.g.e., C. 1, s. 326.

Ali Haydar Efendi'nin bakanlık tecrübesi, ancak iki ay kadar devam edebilmiştir. Medine'de olduğu sırada, İstanbul'daki hükümet değişikliğiyle son bulur ve görevinden alınır. Yerine, 10 Rebiulahir 1337 tarihinde Damat Arif Hikmet Paşa Adliye bakanlığına atanır.⁴⁹ Bakanlık görevinde ancak iki ay gibi kısa bir müddet kalabilmiştir.

Ali Haydar Efendi'nin bakanlık görevi süresince rutin bazı atamalar⁵⁰ ile içinde yer aldığı kabinenin çıkardığı 15 Sefer 1337 tarihli Pasaport Kanunu ve bazı kararâmelerdeki imzaları⁵¹ haricinde bakanlığı sırasında icrâ ettiği adli ve siyasi çalışmalarını bulunmamaktadır. İçinde bulunduğu kabinenin çok kısa ömürlü olması da kendisine böyle bir fırsatı vermemiştir.

Adliye nâzırı olarak Ali Haydar Efendi'nin bakanlığı sırasında, Mondros Mütarekesi ile karara bağlanan Medine'nin İngilizlere teslimi kararlaştırılmıştı. Fakat, Medine'deki ordu kumandanı Fahrettin Paşa bunu tanımıyor ve Osmanlı harbiye nezaretinden yazılan yazıya rağmen, teslimin, ancak halife ve başkomutan olan padişahın irade ve fermanıyla olabileceğini ifade ederek⁵² şehri düşmana teslimine razı olmuyordu.⁵³

Kumandana bu siyasi zarûreti anlatmak göreviyle Medine'ye gitmeğe ne sivil, ne asker hiçbir memur cesaret edemez.⁵⁴ Bu zor görev, Ali Haydar Efendi'ye tevdi edilir. Kendisinin yaşlı ve yolun da meşakkatli olmasına rağmen kabine arkadaşlarının *"Fahreddin Paşa'yı ancak senin gibi âlim, fazıl ve eli öpülen bir değerli şahsiyet ikna edebilir. Devletin başına bir gaile açılmaması ve Hicaz'da boşuna Müslüman kanı akması için bu fedakârlığı bir dinî vazife sayarak kabul et."* tarzındaki rica ve ısrarları neticesinde bu vazifeyi kabul eder.⁵⁵

⁴⁹ Kandemir, Feridun, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler ve Medine Mudafası, s. 205; Gümüş, a.g.e., C. 1, s. 328

⁵⁰ CA, S. 171, 172, 173, (1337), s. 1372-1374'e bkz.

⁵¹ Düstur, 2. Tertip, C. 11, s. 52-104.; Cİ, S. 42, y. 4, (1337), s. 1221-1222; Cİ, S. 43, y. 4, (1337), s. 1253.

⁵² Kıcıman, Naci Kaşif, Medine Mudafası, Hicaz Bizden Nasıl Alındı, s. 199.

⁵³ Kıcıman, a.g.e., s. 474-475; Ergin, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, s. 257-258.

⁵⁴ Ergin, a.g.e., C. 1-2, s. 258

⁵⁵ Kandemir, a.g.e., s. 203.

Tevfik Paşa hükümeti, Fahrettin Paşa'nın teslim olmak için mutlaka gönderilmesini istediği irâde-i seniyyeyi, halife ve padişaha imzalatarak adliye nâzırı Ali Haydar Efendi ile Hicaz'a yollar. Ali Haydar Efendi, İngilizler'in kendisine tahsis ettiği harp gemisiyle Medine'ye gider. Fahrettin Paşa'ya irâdeyi ve Padişahın şifahi mesajlarını takdim ederek, bütün telakâtı ve belâgâtı ile Paşa'yı yumuşatmaya çalışmışsa da bu talebi kabul ettiremez. Fahreddin Paşa, Ali Haydar Efendi'ye padişahın bu irâdeyi düşmanın tazyiki altında ve çaresiz kaldığı için verdiğini söyleyerek, kerhen verilmiş şeylerin bir hükmü olamayacağına istinâden teslim olmayı reddeder.

Ali Haydar Efendi açısından başarısızlıkla sonuçlanan bu Hicâz yolculuğu daha sona ermeden İstanbul'da hükümet değişikliği olur ve nâzırlıktan alınır.⁵⁶

1.3. Vefâtı

Ali Haydar Efendi, 14. 09. 1935 tarihinde⁵⁷ Beyazıt, Soğanağa Mahallesi, Nur Sokak'taki evinde vefât etmiştir.

Eyüp Sultan Mezarlığındaki tepe üzerine sağlığında hazırlattığı aile mezarlığında medfûndur. Mezarlığın kapısında “*Mecelle şârihi, Şeriat hâdimi Ali Haydar Efendi ve efrâd-ı âilesine mahsûs makberdir.*” levhası bulunmaktadır.⁵⁸

1.4. Aldığı Nişan ve Payeler

Ali Haydar Efendi, İstanbul müderrisliği rûûs hümâyununu hâizdir. Uzun yıllar eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki başarılı hizmetlerinden dolayı 12 Teşrinisani 1329'da padişahın emriyle birinci rütbeden bir adet maârif nişanı almıştır.

⁵⁶ Kandemir, a.g.e., s. 205.

⁵⁷ DİB, A.H.E. Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö.

⁵⁸ Çankaya, a.g.e., C. 2, C Bölüm, s. 936.

Fazilet ve kemâli yanında son derece gayretli çalışmaları görüldüğünden padişahın emri ile hâiz olduğu Osmanlı nişanı nc rütbeden birinci rütbeye terfi edilmiştir.

Hâiz olduğu Anadolu Kazaskerliği pâyesi 15 Mart 1332’de Rumeli Kazaskerliği payesine terfi ettirilir. 9 Nisan 1332’de emekliye sevk edilmiştir.⁵⁹

⁵⁹İst. şeriye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208; Albayrak, a.g.e., C. 1, s. 318; Erk, a.g.e., s. 371-372.

2. İKİNCİ BÖLÜM - İLMÎ ŞAHSİYETİ

2.1. Tahsili

Ali Haydar Efendi, ilk tahsilini Batum'da yaptı. İstanbul'da Hünkâr İmamı Hafız Reşit Efendi'nin yanında⁶⁰ dinî ve arabî ilimleri tahsil ederek icâzet aldı.⁶¹

Kaynaklarda, Ali Haydar Efendi'nin Mekteb-i Nüvvâb* mezunu ve fıkıh, ferâiz ve sak ilmi tahsil ederek üçüncü sınıf şahâdetnâme'yi haiz olduğu malumâtı verilmektedir.⁶² Bazı kaynaklarda ise Mekteb-i Nüvvâb yerine Medresetü'l Kuzât'tan* mezun olduğu kaydedilmektedir.⁶³ Medresetü'l Kuzât, ilk açılışından 1884 yılına kadar Muallimhâne-i Nüvvâb ismiyle faaliyette bulunmuştur.⁶⁴ Ali Haydar Efendi'nin ilk adli vazifesinin 1880 yılı olduğu gerçeğinden hareketle, mezun olduğu okulun, kullanılan ilk ismiyle, Muallimhane-i Nüvvâb olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tesbitler esas tutulduğunda, kaynaklarda birbiriyle çelişiyor görünen malumatı telif etme imkanı husûle gelmektedir. Ali Haydar Efendi'nin eserlerinden, onun Arapça'ya derin bir vukûfiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Arapça konuşacak ve yazacak seviyede bu dile muttali olmasının yanında Farsça'ya da âşinadır.⁶⁵

2.2. İlmî Faaliyetleri

⁶⁰ Erk, a.g.e., s. 371.

⁶¹ İst. Şerîye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

* Mekteb-i Nüvvâb veya Muallimhane-i Nüvvâb: 1853'te şer'î mahkeme yargıçlarının eğitim düzeylerini yükseltmek için açılan yüksek okul. 1884'ten sonra Medresetü'l-Kudât ismiyle faaliyetlerine devam etmiştir. (Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 299)

⁶² İst. Şerîye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

* Medresetü'l-Kudât; (1270) 1854 de Şeyhülislam Meşreb Efendi hafidi Mehmed Arif Efendi zamanında Şer'î mahkemelere riyyaset edecek kadıların okutulup yetiştirilmesi için açılmıştır. İlk açılışında Muallimhane-i Nüvvâb denilmiştir. (1302) 1884'den sonra Mekteb-i Nüvvâb adını aldığı gibi (1329) 1910'da Mekteb-i Kudât'a, yani kadılar mektebine çevrildi. Bkz. Ergin, a.g.e., C. 1-2, s. 157.

⁶³ DİA, "Ali Haydar", C. 2, s. 396; Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 1, s. 244.

⁶⁴ Ergin, a.g.e., c. 1-2, s. 157.

⁶⁵ İst. Şerîye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

Bir alimin ilmi faaliyeti içinde en belirgin husus ilmi çalışmaları ve eserleridir. Eser, kişinin fizikî varlığından sonra da düşüncelerinin ve ideallerinin yaşamasını sağlayan basamaklardır. Yok oluşun önünde duran bendler gibi unutulmuşluğu engelleyen, alimin bıraktığı ilmî mirastır. Ali Haydar Efendi'yi de bu ulemâ zümresi içinde anmak mutlaka gereklidir. Çünkü onu, eserleri ve ilmî mirasıyla tanıyoruz.

2.2.1. Okuttuğu Dersler ve Telifleri

Ali Haydar Efendi'nin Osmanlı'nın yüksek öğretim kurumlarında uzun yıllar süren öğretim hayatının en verimli yönü verdiği dersler ve telif ettiği eserlerdir. Okuttuğu dersler içinde en fazla iştihar ettiği ve hatta ismiyle özdeşleşen saha Mecelle ve Arâzi hukuku olmuştur.

İlk kez 9 Muharrem 1301'de Hukuk Mektebi'nde Mecelle ve Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiyye'nin Ameliyyât-ı Tatbikiyesi dersleri hocalığı ile müderrislik hayatına başlamıştır.⁶⁶ Ayrıca, Medresetü'l Kuzât'ta ders verdiği yıllarda beş yıl Mecelle, Ahkâm-ı Evkâf, Kavânin⁶⁷ ve Tatbikât-ı Şeriyye⁶⁸ derslerini okutmuştur.

Mülkiye Mektebi Mecelle ve Arâzi müderrisi Âtîf Bey'in vefâtı üzerine 1 Haziran 1898'da aynı dersin müderrisliğine getirilmiştir. 30 Kasım 1908'e dek on bir yıl aralıksız olarak Kanûn-i Arâzi ve Mecelle derslerini okutmuştur.⁶⁹

Ali Haydar Efendi'nin gerek yüksek öğretim ve yargı kurumlarında, gerekse fetvâ emânetinde bulunduğu yıllarda çok verimli bir telif hayatı geçirmiştir. Son dönem Osmanlı kanunları üzerinde kaleme aldığı şerhler, adeta bu kanunların resmi yorumu niteliğini kazanmıştır. Eserlerinin konu ve muhtevaları, bu eserlerin Mecelle'nin eksik bıraktığı sahaları doldurma hedefine matuf olarak kaleme alındığı kanaatini pekiştirmektedir.

⁶⁶ İst. Şeriye Sicilleri Arşivi, Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

⁶⁷ Erk, a.g.e., s. 371.

⁶⁸ A.H.E., Tatbikat-ı Şeriyye Dersi, s. 1.

⁶⁹ ÇANKAYA, a.g.e., C. 2, s. 936.

2.2.2. Osmanlı Kanunlaştırmaları Hakkında Düşünceleri

Tanzimat ile beraber hukuk sahasındaki kanunlaştırmalar ve bu çerçevede yapılan tartışmalar, bu dönemin ulemasının, mütefekkir ve devlet adamlarının düşünce yapılarının öğrenilmesinde birinci derece kaynak mesabesinde. Osmanlı'nın bu en uzun asrında, kanunlaştırmaların şekli ve kaynağı ile ilgili iki önemli eğilim öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, fikhî esas alıp kanunlaştırma imkanlarını arama ve ikincisi, batı hukukunu resepsiyon^{*} yoluyla kabulü şeklinde özetlenebilir. Mecelle'nin hazırlanması safhasında kendini daha fazla hissettiren bu eğilimlerden resepsiyonu yani Batı hukukunun iktibâsını Âli Paşa ve İslâm hukukunun tedvinini ise Ahmed Cevdet Paşa temsil etmekteydi.

Ali Haydar Efendi, Tanzimat'ın eğitim kurumlarında yetişmiş ve medrese kökenli bir hukukçu olarak bu dönemin fikrî ve hukukî sahalardaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Yargı, eğitim ve fetva kurumlarında bilfiil çalışıp aktif görevlerde bulunması ona olaylara içerden bakabilme fırsatını tanıdığı için tahlil, tenkit ve önerileri kayda değer bulunmaktadır.

Osmanlı kanunlaştırma çalışmalarında esas alınması gereken kaynağın İslâm Hukuku olduğunu savunan Ali Haydar Efendi, Osmanlıdaki problemlerin temelinde şer'î hukuktan kopmanın bulunduğunu savunmaktadır. İslâm ve şeriata bağlılık, Osmanlı'nın yükselme dönemlerindeki başarılarının en müessir âmil olmuştur: *"Bu devlet-i islâmiyye, zaman-ı teessüsünden itibaren dört asır kadar müddet şariat-ı mutahharaya tamamiyle mutâvaat ve inkiyâda devam etmiş ve umûr-i mühimmesini ve hatta harb ve sulhu dahi ulemây-ı ittikâ-ı ittisamın ahkâm-ı fikiyye dairesinde vâki olan irşâdât-ı âlimâneleri ile hareket eylemekte bulunmuş ve hükûmât-ı mütecâvireyi titretmiş ve Viyana şehrini bile tehdit eylemiş idi."*⁷⁰

^{*} **Resepsiyon:** Bir toplumun hukukî mevzuatının bir başka toplum tarafından, kendi hukuku olmak üzere alınması. (Daha geniş malumât için Bozkurt, Gülnihâl, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, s. 6'ya bkz.)

⁷⁰ A.H.E., Emvâl-ı Gayr-ı Menkûle ve Teminât ve İzâle-i Ştiyû', s. 4.

Ali Haydar Efendi, Garb hukukunun iktibas edilmesini şiddetle tenkit etmektedir. Şerî kaynaklardan çıkarılacak kanunlar, müktebes kanun ve nizamlara nazaran her zaman adalete ve günün şartlarına daha uygundur. Bundan dolayı kanunlaştırmalarda yabancı bir hukuktan iktibasın yeri olamamalıdır. Çünkü, kanun yapmada aranan hususlardan asrın gereklerine ve millî bünyeye uygunluk gibi hususiyetler ancak kökleri millî olan kanunlarla sağlanabilir. Kanunlaştırmada esas, ilmî salahiyyete sahip hukukçuların “şeriat-ı mukaddese”den hareketle kanun layihalarını hazırlamalarıdır.

Tanzimât sonrası Osmanlı kanunlaştırma çalışmaları içinde 18 Ramazan 1266 tarihli *Ticâret Kanunu* ile başlayan Batı hukukunun iktibasına yönelik eleştirilerle Ali Haydar Efendi’nin fıkıh merkezli ve bütün mezhepleri kuşatıcı bir taknîn modelinin savunucusu olduğu anlaşılmaktadır:

“Şeriat-ı mukaddese, ebnây-ı beşerin nâm-ı ilâhiyye olarak bi’l-cümle hukukunu ta’yîn ve binâen aleyh itâat-ı umumiyeyi maddî ve mânevî kavî bir suretle te’mîn ve milyonlar ile islâmları ahkâm-ı umûmiyye-i şeriyyeden başka me’haz aranılmamak lazım gelir idi.

Elimizde şeriat ve mezâhib-i erba’a üzre müdevven ve ale’l-umûm hâdisâtın ahkâmını câmi’ ahkâm-ı fıkhiyye gibi medeniyetin her türlü ihtiyacâtını halle kâfi bir atıyye-i ilâhiyye ve âlem-i islâmiyyetin mâ-bihi’l-iftihâr ve necât-ı bulunan bir mevhibe-i rabbâniye mevcûd ve emr-i adaletin kanun-i şerî’ye tâbi olması devlet-i islâmiyenin en birinci esbâb-ı necât ve teâlîsinden madûd iken başka hukuk, mülkümüzde cây-ı kabul olmamak icâb eder idi.”⁷¹

Garb kanunlarının tercüme sûretiyle ithal edilmesinde ulemanın ihmâli ve devlet adamlarının da şer-i şerifi bilmemeleri önemli rol almıştır. Neticede kat’i nasslara aykırı kanun ve uygulamaların çoğalması ve yaygınlık kazanması oranınca hüsrânlar ve

⁷¹ A.H.E., *Emvâl-ı Gayr-ı Menkûle*, s. 3 vd.

musibetler Osmanlı topraklarından eksik olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın nihayetinde devletin çöküşü bu sürecin nihâî safhasını oluşturmaktadır.

Ali Haydar Efendi'ye göre batı hukukunun ve özellikle Fransız kanunlarının iktibasının gereksiz olduğunun bir diğer sebebi, bu kanunların aslî itibariyle Şafii fihmindan alınmış olmasıdır. Napolyon'un Mısır seferi sırasında Şafii fikhını tercüme ve iktibas etmesinden sonra, bu hukuk ekolü, Fransız hukukunun temelini teşekkül ettirmiştir.

2.2.3. Kanunlaştırma Çalışmaları

Ali Haydar Efendi'nin ilmî faaliyetleri içinde en önemli husus, onun Osmanlı kanunlaştırma hareketi içindeki çalışmaları yer almaktadır. Yaşadığı yıllar, taknîn çalışmalarının kesâfet kazandığı ve bu ekseninde hararetli tartışmaların yaşandığı Osmanlı'nın son dönemidir. Bu dönemde Ali Haydar Efendi'nin direkt veya dolaylı olarak iştirak etmiş olduğu dört ana çalışma mevcuttur. Bunlar, bizzat Mecelle Cemiyeti'nin yürüttüğü Mecelle'yi tadîl çalışmaları, Şeyhulislâmlık makamının üstlendiği *el-Ahkâmu's-Şeriyye fi'l-Ahvâli's-Şeriyye* çalışmaları, HAK'ın bazı maddelerinin hazırlanmasında temel teşkil eden fetvaları, Ukûd ve Vacibât Komisyonu'na başkanlık etmesidir.

2.2.3.1. Mecelle Tadîl Çalışmaları⁷² ve Risâletu'l İstihkâk

Mecelle, medenî kanun ihtiyacını gidermek için telif edilmesine karşın bir medenî kanunda bulunması gereken bütün konuları ihtiva etmemektedir.⁷³ Bunlardan şahsın hukuku ile eşya hukukuna kısmen, aile ve mirâs hukukuna ise hiç yer vermemiştir.

⁷² Ebululâ Mardin, Mecellenin son zamanlarındaki çalışmalarına Meclis-i Kebir-i Maarif reisi Ali Haydar Efendi'nin de (v. 1903) iştirak ettiğini ifade etmektedir. (Mardin, Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, s. 9, not 6'a bkz.) Ebululâ Mardin'in kasdettiği zât, Meclis-i Kebir-i Maarif reisliğinde bulunan ve Mecellen'in son zamanlarındaki çalışmalarına iştirak etmiş hukukçulardan, edip, şair, Usûl-i fikh müellifi "Büyük Ali Haydar"dır. Dureru'l-hukkâm'ın müellifi ve araştırmamızın konusu olan Ali Haydar Efendi'nin bu çalışmalara katıldığını gösteren bilgiler ise eksik ve yanıltıcıdır. Ebululâ Mardin'in verdiği malumatın yanlış yorumlanması noktasında Osman Öztürk, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle s. 31'e bkz.

⁷³ Mardin, a.g.e., s. 172.

Mecelle Cemiyeti'nin aldığı karara göre evlenme, boşanma, nafaka, vesâyet, vasiyet, mirâs, vakıf, diyat için de ayrı ayrı kitaplar hazırlanacak ve medenî kanun ancak bu hükümleri ihtiva etmekle tam şeklini alacaktı.⁷⁴ Buna binaen Mecelle üzerindeki ilk tadil ve tamamlama çalışmasını bizzat Mecelle Cemiyeti⁷⁵ yapmıştır. Ali Haydar Efendi, Mecelle Cemiyeti'nin bu çalışmalarına iştirak etmiş ve fiilen görev almıştır.⁷⁶

İstihkâk davası,⁷⁷ Mecelle'de belirli bir başlık altında düzenlenmemiş konulardandır. Mecelle'de konuya sadece isbat açısından "*Kitabu'l-Beyyinât ve't-Tahli'f*"te ve bilhassa 1756-1761. maddelerde yer verilmiştir. Hukukta önemli bir yer tutan istihkâk davası gibi bir konuyu sadece isbat açısından incelemekle yetinmek istemeyen Mecelle Cemiyeti, *Kitabu'l-İstihkak*'ı Mecelle sistem ve üslubunda kaleme alma vazifesini Ali Haydar Efendi'ye vermiştir. Verilen bu görevi başarıyla tamamlamasına karşın söz konusu cemiyetin toplantılarının tatil edilmesi, bu çalışmanın hakkıyla değerlendirilememesine sebep olmuştur.

Mecelle Cemiyeti'nin toplantılarının tatil edilmesi üzerine *Kitabu'l İstihkâk* müzakere edilemeyip bu çalışma akim kalmıştır. Kendi ifadelerinden öğrenebildiğimiz bu durumu eserinde şu şekilde aktarmaktadır: "*Mecelle'nin sekiz-on maddesini diğer akvalı fukaha ihtiyarıyla tadili ve Kitabu'l-İstihkak'ın müceddeden telifi zımında geçenlerde Mecelle Cemiyeti teşkil edilmişti. Dört beş mâh sa'y-ı mütemâdi neticesi olarak Kitabu'l- İstihkak hem telif hem de şerh edilmiş ise de Mecelle Cemiyeti ikmâl-i vazife edemediği*"⁷⁸ için bu çalışma değerlendirilememiştir.

⁷⁴ Mardin, a.g.e., s. 157.

⁷⁵ Kaşıkçı, Osman, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, s. 314.

⁷⁶ A.H.E., el-Mecmuatu'l-Cedide, s. 1; Karaman, a.g.e., s. 330.

⁷⁷ *İstihkâk*, bir malın diğerin veya vakfin olduğu zahir olmaktır. (A.H.E., el-Mecmuatu'l-Cedide, Kitabu'l-İstihkâk, md. 158, s. 73); *İstihkâk davası*, malik veya haklı zilyedin haksız zilyede karşı zilyetliğe haklılık davasıdır. (Kaşıkçı, Mecelle, s. 334)

⁷⁸ A.H.E., el-Mecmuatu'l-Cedide, s. 1.

Kitabu'l İstihkak, Ali Haydar Efendi'nin Osmanlı kanunlaştırma çalışmaları içinde değerlendirebileceğimiz özgün bir çalışmasıdır. Ali Haydar Efendi'nin bu kitabıyla onun kanunlaştırma faaliyetleri içinde faal bir çalışma içinde olduğunu öğreniyoruz.

2.2.3.2. el-Ahkâmu's-Şeriyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye

Mecelle'nin özellikle nizâmiye mahkemelerindeki hâkimlerin ve üyelerin yararlanması için hazırlanmış olması, bunun yanında âile ve miras hukukunun şer'îye mahkemelerinin vazife alanında olması; şahıs, âile ve miras hukuku sahasında borçlar hukuku kadar âcil bir kanunlaştırmaya ihtiyaç bulunmaması; Âile ve miras hukuku sahalarının borçlar hukukuna nisbetle daha nazik ve kamu oyunu daha yakından ilgilendiren sahalar olması sebebiyle Mecelle heyeti tarafından bu alanlara dokunulmamıştır.⁷⁹

Tanzimat sonrası dönem Osmanlı tecdît çabaları içinde, hukuk sahasında Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı değişiklikler ve yeniliklerin vefatından sonraki bir diğer adımı Mustafa Hayri Efendi'nin yapmak istediği yenileşme faaliyetleridir. Bu yenileşme faaliyetlerinin takip ettiği esas, Mecelle'nin el atmadığı sahaları doldurmak olmuştur.

1908'de İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra Şeyhülisâm Mustafa Hayri Efendi, Mecelle Cemiyeti'ni yeniden ihyâ etmeği düşünür. Ancak, o zaman Mecelle Cemiyeti'nin ilga edildiğini gösteren hiçbir kayıt ve vesikaya rastlanamaz. Cemiyetin akıbeti hakkında yapılan araştırmalardan bir netice çıkmayıp muhtemelen dönemin siyasi şartları da bu arzusunu gerçekleştirmesine imkan vermedince⁸⁰ Hayri Efendi Mecelle Cemiyeti'ni yeniden ihyâ etmekten vaz geçerek yerine Fetvâhâne'de *Heyet-i İftâiyye* adı ile yeni bir teşkilat kurar.⁸¹

⁷⁹ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 32-33; Kaşıkçı, a.g.e., s. 34-36.

⁸⁰ Mardin, a.g.e., s. 153.

⁸¹ Yavuz, Hulûsi, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri" Ahmet Cevdet Paşa Semineri 1985, s. 91-92.

Mustafa Hayri Efendi'nin bu çalışmaları sırasında Fetvâhâne'de Ali Haydar Efendi fetvâ emini olarak bulunuyordu. Hayri Efendi'nin meşihatı zamanında fetvâ eminliğine atanmış olması, muhtemelen Ali Haydar Efendi'nin şeyhülislâmın yenileşme düşüncesine yakınlığı dolayısıyladır. Mecelle'nin eksikliklerinden biri olan istihkâk konusunda kaleme aldığı *Kitabu'l-İstihkâk*, Ali Haydar Efendi'nin kanunlaştırma çalışmalarındaki ehliyetinin bâriz bir örneği olmuştur.

Heyet-i İftaiyye'nin çalışmalarından olarak “İslâm hukukunun münâkehât, müfârekât, muâmelât, ukûbâta dair ve Hanefî mezhebine ait aksamını bir mecelle-i külliye halinde câmi bir eser”⁸² meydana getirmek için 24 Temmuz 1913'te Fetvâhâne'nin *Heyet-i İftaiyyesi* hakkındaki nizamnâmeyle fetvâhâne bünyesinde çalışmalarını yürütecek “*Te'lîf-i Mesâil*” ve “*Taharri-i Mesâil*” adında iki ayrı daire tesis edilir.⁸³ *Te'lîf-i Mesâil*, şeyhülislâmlık tarafından tesbit edilen konular hakkında dört mezhebe ait fıkıh kitaplarındaki bilgileri toplamak, fıkıh kitaplarından büyük bir fetva mecmuası tertip etmek ve bu arada zamanın ihtiyaçlarına uygunluğu sebebiyle Hanefi mezhebinde müftâbih olmayan bir görüşü veya diğer üç mezhep imamına ait bir içtihadı uygun görmesi halinde konuyla ilgili gerekçeli bir mazbata hazırlamakla görevlendirilmiştir.⁸⁴

Fetvâhânede toplanan fıkıh heyetinin ilk teşebbüsü, Hanefi mezhebi esas edinerek, ihtilafları içermeyen, yalnız sahih görüşlerden müteşekkil, sistemli ve ihtiyaçlara cevap verecek bir eser vücûda getirme babında “*el-Ahkâmu's-Şer'iyye fi'l-Ahvali's-Şer'iyye*” ismiyle bir fıkıh külliyyatını vücûda getirmek olmuştur.⁸⁵ Komisyon, başta nafaka, nikah ve talak ile ilgili konular olmak üzere Fetâvây-ı Hindiyeye esas ittihaz edilerek çeşitli fikhî meselelerin Arapça nakillerini ihtiva eden metinler toplar. Bu metinlerin tercüme edilmesini de komisyon üyelerinden Ali Haydar Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen'e (1884-

⁸² Bilmen, a.g.e., C. 1, s. 3.

⁸³ Cİ, S. 4, y. 1, (1330), s. 155-157.

⁸⁴ DİA, “Mustafa Hayri Efendi”, C. 17, s. 64.

⁸⁵ A.H.E., *Kitabu'n-Nafakât*, s. 4.

1971) verilir.⁸⁶ Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislamlıktan ayrılması bu komisyonlar çalışmalarını tamamlayamaz ve bu teşebbüs akîm kalır.

“*el-Ahkâmu's-Şeriyye fi'l-Ahvali's-Şeriyye*” isimli külliyyâtın tamamlanan ilk ve tek eseri, nafaka hukukunu kitaplaştıran “*Kitabu'n Nafakât*” olmuştur. Ali Haydar Efendi'nin tercüme ve telif ettiği eser, İslam hukukunun ve özellikle Hanefi fihhının nafaka konusundaki tek kodifikasyonu özelliğini haizdir. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, hukuk sahasındaki çalışmaları akim bıraktığı gibi⁸⁷ bu çalışmanın da kanunlaşmasını engellemiştir.

Ali Haydar Efendi'nin bu telifi, Ahmed Cevdet Paşa'nın Mecelle'nin tedvini ile hukuk tarihinde açtığı çığırda atılmış adımların ilk örneklerinden biridir.⁸⁸ İslam hukuku kaynakları menşe ve mehzaz kabul edilerek hazırlandığı için “Yerli Menşeli Kanunlar” kategorisine dahil olmaktadır. Nafaka konusunu derli toplu bir şekilde ele almaktadır. Fakat, tasnifi düzgün değildir. Kanun maddeleri yer yer tekrarlanmıştır. Kanunda, kanunluk özelliğinin yanı sıra meseleci usûl de bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. *Kitanu'n-Nafakât*, kanun tekniği yönünden Mecelle ve Hukuk-i Aile Kararnamesi derecesine çıkamamıştır.

2.2.3.3. Hukûk-i Aile Kararnâmesi

Tanzimatla başlayan ve İsviçre Medenî Kanununun iktibasıyla son bulan Osmanlı kanunlaştırma hareketinin son merhalesini Aile hukuku alanında atılan adımlar teşkil eder. 1917 tarihli *Hukûk-i Aile Kararnâmesi*⁸⁹, tamamen İslam hukukuna göre hazırlanmış⁹⁰ yerli kanunlar⁹¹ veya yerli menşeli kanunlar diye isimlendirebileceğimiz ilk devre kanunlaştırma hareketinin bir hayli gecikmiş son halkasını teşkil etmektedir.⁹²

⁸⁶ Bilmen, a.g.e., C. 1, s. 4.

⁸⁷ Mehmet Ünal, “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XXXIV, S. 1-4, s. 210.

⁸⁸ Yavuz, a.g.m., s. 93.

⁸⁹ Cİ, S. 34, y. 4, (1336), s. 986-1004.

⁹⁰ Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, s. 293.

⁹¹ Velidedeoğlu, Kanunlaştırma, s. 40.

⁹² Ünal, a.g.m., C. XXXIV, S. 1-4, s. 204-205.

HAK, kadına belli sebeplere dayanarak kocasından ayrılma imkânı tanıyan bazı düzenlemeler (md. 119-131) içermektedir. Bu düzenlemelerden 122. ve 126. maddeler kadına muhik sebeplere dayanarak mahkemeye muracaatla boşanma talebi salâhiyetini vermiştir. HAK'ın bu iki maddesine esas teşkil eden iki irade-i seniyyenin dayandığı fetvâlar, Ali Haydar Efendi'nin fetvâ emini olduğu dönemde hazırlanmıştır.⁹³

HAK'ın 122. maddesi, kocada mevcut bazı hastalıklar sebebiyle kadına hakime müracaat ederek evliliğe son vermesini talep edebilme hakkını düzenlemiştir.⁹⁴ Bu maddenin hazırlanmasında esas dayanak, 16 Cemaziyelülâ 1334 tarihli fetvâ⁹⁵ olmuştur: “*Cünûn**, *cüzzâm** ve *baras** veya bunların derecesinde bulunan illetlerden biri zevcede mevcûd olduğu bade'n-nikâh tebeyyün yahut akd-ı nikâhtan sonra tehaddüs ettikte zevce muhayyerdir. Dilerse zevciyle ikameti ihtiyar eder, dilerse kâdiya bil mürâcaa nikahın feshini talep eyler. İllet-i vâkıânın zâil olacağı ümîd olunur ise kâdi feshi bir sene tecil eyler. Müddet-i mezkûre zarfında zâil olmadığı takdirde zevce dilerse bi-tekrar kâdiya bil muracaa nikahı feshettirir. Mezkûr hıyar fevrî olmayıp zevce dilediği zaman istimâl edebiliyor. Şu kadarki zevce kable'n-nikâh zevc'inin uyûbuna âlime yahud bade'n-nikah ve'l-vükûf kavlen ya filen râziye olsa hıyarı sakıt olur.” Bu fetvâ mazbatası, Ali Haydar Efendi'nin de içinde yer aldığı beş kişilik heyet-i telifiye tarafından hazırlanmıştır.⁹⁶

HAK'ın 126. maddesi, gâip olan erkeğin karısına, kocadan gâiplik sebebiyle nafaka tahsili zorlaştığı takdirde hakime müracaat ederek evliliğe son vermesini talep edilebilme hakkını

⁹³ Cİ, S. 20, y. 2, (1334), s. 356; Cİ, S. 21, y. 2, (1334), s. 398.

⁹⁴ Cİ, S. 34, y. 4, (1336), s. 999; Cin, Halil, Eski Hukukumuzda Boşanma, s. 130.

⁹⁵ Bilmen, a.g.e., c. 2, s. 355.

* *Cünûn*: “Söz ve fiillerin nadir haller dışında normal cereyan etmesini engelleyen akıl bozukluğu.” DİA, “Cünûn”, C. 8, s. 125'e bkz.

* *Cüzzam*: “İnsan derisinde beliren, saç ve sakalın dökülmesine sebebiyet veren, belirtileri deri rengini kaybetmiş şişlikler, şişkin lekeler ve sızıntılı kabarcıklar olan bulaşıcı ve müzmin hastalık.” DİA, “Cüzzam”, C. 8, s. 150'ye bkz.

* *Baras*: “Mizacın fesadından nâşi bedeninin zahirinde zuhur eden şiddetli bir beyazlıktır ki, âzanın demeyiyyetini izale eder, kendisiyle teşe'üm olunur bir illetir.” Bilmen, a.g.e., C. 2, s. 347.

⁹⁶ Cİ, S. 21, y. 2, (1334), s. 394-395; Düstûr, II. Tertip, C. 8, s. 853-857.

düzenlemektedir.⁹⁷ Bu maddenin hazırlanmasında esas tutulan istinâdgâh 23 Rebiulahir 1334 tarihli fetvadır: “Zevc gâib olarak nafakanın tahsili müteazzir olduğu takdirde zevcenin talebiyle kâdı nikahı fesheder.” Bu fetvânın mazbatasını hazırlayan heyet-i telifiyede yer alan Ali Haydar Efendi’nin mazbatada fetvâ emini olarak imzası bulunmaktadır.⁹⁸

Ali Haydar Efendi’nin fetvâ emanetinde bulunduğu dönemde hazırlanan bu iki fetvâ İslam aile hukuku sahasında atılmış önemli bir adım teşkil etmektedir. Birinci fetvâda, kocası tehlikeli bir hastalığa yakalanan kadının, İmam Âzam ile İmam Ebu Yusuf’un icâhatlarının aksine⁹⁹ İmam Muhammed’in görüşüne binâen, boşanmasına imkan sağlanmıştır. İkinci fetvâda ise, geride ailesinin nafakasını sağlayacak mal bırakmadan kaybolan kimselerin eşlerine Şafiî ve Hanbelî mezhebinden faydalanarak¹⁰⁰ boşanma imkanı getirilmiştir. Bu fetvâlar neticesinde hazırlanan iki irâde-i seniyye ile, Osmanlı kanunlaştırma çalışmalarında Hanefî mezhebinin yanında diğer sünî mezheplerden de istifade kapısı aralanmıştır.

2.2.3.4. Vâcibât Komisyonu’na Başkanlığı ve İstifâsı

Mecelle’nin eksik bir medeni kanun olduğu ve resmi mezhebe bağlı kaldığı için zamanın ihtiyaçlarını karşılayamadığı hususundaki tenkitler, İkinci Meşrutiyet’ten sonra daha da artmaya başlayınca Mecelle üzerindeki ilk tadil ve tamamlama çalışmalarını bizzat Mecelle Cemiyeti yapmıştır.¹⁰¹ 1916 tarihli Kanun-ı Medeni Komisyonu’ndan da beklenen sonuç elde edilemeyince 1923 yılında isimleri değiştirilerek ve görev alanları yeniden belirlenerek yeni komisyonlar oluşturulur.¹⁰²

1923 tarihli Kanun-ı Medeni Komisyonu, Vacibât Komisyonu ve Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu isminde iki alt komisyondan teşekkül etmektedir. Vacibât Komisyonu’nun

⁹⁷ Cİ, S. 34, y. 4, (1336), s. 1000; Cin, Boşanma, s. 130-131.

⁹⁸ Cİ, S. 20, y. 2, (1334), s. 353-356.

⁹⁹ Bilmen, a.g.e., C. 2, s. 355.

¹⁰⁰ Bilmen, a.g.e., C. 2, s. 470-471.

¹⁰¹ Kaşıkçı, a.g.e., s. 313-314.

¹⁰² Kaşıkçı, a.g.e., s. 377.

kuruluş amacı ve hedefi “*terakkiyât-ı hukukîyyenin istilzam eylediği tasnif-i ilmî dairesinde kavâid-i esasiyye ile emvâla ve ale'l-ıtlak hukuk-i tasarrufiyeye ve vacibât ve ukûda ait aksâmın müzâkere ve tesbiti*” ile iştigâl etmektir.¹⁰³

1923 tarihli *Kanun-ı Medeni Komisyonu*’nun alt komisyonlarından *Vacibât Komisyonu*’na ilk kuruluşunda Ali Haydar Efendi başkan olarak atanmıştır. Fakat, daha sonra istifâ etmiştir.¹⁰⁴ Bu istifanın gerekçeleri bilinmemektedir. Fakat, bu istifayla beraber komisyonun başkanlığına Seyyid Bey’in getirilmiş olması¹⁰⁵ bu istifanın, kanunlaştırmalarda fihhın esas alınmasını vurgulayan ulemanın tasfiyesinin adımları olarak anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum ve kısa bir müddet sonra komisyonların tasfiyesi, batı hukukunun benimsenmesi ve yapılan iktibasların altyapısını oluşturması açısından mühimdir.

Ali Haydar Efendi’nin Cumhuriyet döneminde tamamen sükût ve inzivâyla geçen hayatı söz konusudur.¹⁰⁶ Kaynaklarda Ali Haydar Efendi’nin bu dönemdeki faaliyetleri hakkında malûmât bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde İslam hukuku kaynaklı kanunlaştırmalar ile ilgili mûsbet tutumu ve ulema kimliğine sahip oluşu, Cumhuriyet döneminde batılılaşma fikriyâtının galebe çalması sonucunda eksi değer hüviyetini kazanınca, bu durum bazı şahsiyetlerin derin bir sükûta sevk olmaları neticesini doğurmuştur ki, Ali Haydar Efendi de bu sükûtu en derin yaşayanlardan biri olmuştur.

¹⁰³ CA, S. 10, y. 1, (1326), s. 463.

¹⁰⁴ CA, S. 10, y. 1, (1326), s. 464.

¹⁰⁵ Kaşıkçı, a.g.e., s. 378, 4 nr.lı dipnot.

¹⁰⁶ A.H.E., Kitabu’t-Talak, vr. 4a

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM – ESERLERİ

3.1. Kitapları

Ali Haydar Efendi hukuk sahasında önemli eserler vermiştir. Bu eserlerden telif olanlar kadar yazdığı şerhler ve makaleleri de İslâm ve Osmanlı hukuku sahasında büyük bir boşluğu doldurmaya matûf olmuştur. Eserlerinden çoğunun baskıları mevcuttur. *Kitabu'n-Nafakât* matbu olmakla birlikte ayrıca yazma nüshası da bulunmaktadır. Eserlerinden *Kitabu't-Talak* ise sadece yazma olarak mevcuttur. Ali Haydar Efendi'nin kendi ifadeleri ile varlığından haberdar olduğumuz eseri *Kitabu'n Nikah*'ın¹ mevcudunun bulunup bulunmadığı ile ilgili herhangi bir kayda tevâfuk edilmemiştir.

3.1.1. Matbu Kitapları

3.1.1.1. Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm

Dureru'l-Hukkâm, Osmanlı medenî kanûnu diyebileceğimiz Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin şerhidir. Bu mufassal şerhi tanıma sadedinde, evvel emirde, şerhin asıl metni olan Mecelle'nin karakterini incelemek, Mecelle üzerinde yazılmış diğer şerhleri tanımak gerekir.

Mecelle, Tanzimat'tan sonraki yerli kanunlaştırma hareketinin en mühim ürünlerindendir. Kökleri fıkha, yani İslâm hukukuna dayanan ve Hanefî mezhebi esas ittihaz edilerek oluşturulan bir teşriî eserdir.² Mecelle, yeni hükümleri ihtiva eden bir kanun değil; esâsen mevcut ve tatbik edilmekte olan İslam hukukuna dayalı Osmanlı medenî hukukunun Hanefî mezhebi merkezli uygulamasının bir tedvini sayılmaktadır.³

¹ A.H.E., *Kitabu't Talak*, C. 1, vr. 4^a.

² Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma* s. 56.

³ Yavuz, a.g.m., s. 95

Mecelle, medenî kanun ihtiyacını gidermek için telif edilmesine rağmen tam bir medenî kanun mahiyetini haiz değildir. Çünkü, bir medenî kanûnda yer alması gereken şahıs, âile ve miras gibi konular Mecelle’de yer almamaktadır.⁴

1- Mecelle Şerhleri:⁵

Üzerinde sayısız inceleme ve araştırmanın yapıldığı Mecelle, telif edildiği andan itibaren pek çok şerh konu olmuştur. Bu haklı ilgi, Mecelle’nin hem merî bir hukuk kodu oluşu ve hem de onu layık olduğu şekilde anlamanın arabî ilimleri bilmeye, fikhî meselelere gereği gibi âşina olmaya bağlı oluşundan kaynaklanmaktadır.

Mecelle’nin şerhi mâhiyetindeki eserler, farklı metot ve muhtevayla kaleme alınmıştır. Çoğu klasik şerh tertibinde telif edilen bu eserler, metot ve muhteva farklılığı esas alınarak, üç farklı tasnife tabi tutulabilir:

a-Konusu, Mecelle’nin küllî kâideleri olan şerhler:

Mecelle’nin ilk 100 maddesi, vecîze üslûbu ile yazılmış, selim akıl ve muhâkeme üstüne kurulu, hukuk mantığının esasını teşkil eden ve tabîî hukukun ifade ve teyidinden ibaret olan⁶ üst hukuk kurallarıdır. Konusu sadece bu maddelerle sınırlı tutulmuş şerhler şunlardır:

1-*Tafsîl li-Tavzîhi’l-Kavâidi’l-Fıkhiyye ve’l-Usûliyye fî Evveli Mecelleti’l-Ahkâmî’l-Adliyye*: Mehâkim-i Şeriye hakimlerinden Süleyman Hasbî Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

2- *Tevâfukât-ı Kavâid-i Kullîye*: Davâ vekillerinden Gelibolu’lu Muhammed Rifat Bey tarafından te’lif edilmiştir. Fer’î kaidelerin Kavâid-i kullîye’ye ircâi mâhiyetindedir.

3- *Tevşîh-i Kavâidi’l-Fıkhiyye*: Sivas mebusu Ahmed Şükrü Bey’in eseridir. Kavâid-i Kullîye’nin misallerle izahını ihtiva etmektedir.

4- *İzahlı ve Mukâyeseli Mecelle Kullî Kâideleri*: Hilmi Ergüney’in kaleminden çıkan bu eser, kavâid-i kullîye hakkında en son kaleme alınmış muhtasar bir kitaptır. (İstanbul, 1965, 115 s.) Eserde, kullî kaidelerin mana ve mazmunları izâh edilmiş, merî hukuk

⁴ Aydın, M. Akif, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, Ahmed Cevdet Paşa Semineri (1985), s. 32.

⁵ Öztürk, Osman, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, s. 113-115.; Akgündüz, Külliyyat, s. 367-368.

⁶ Gür, A. Refik, Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, s. 116-120.

kâideleriyle mukâyese edilmiştir. Müellif, eserini, Âtîf Efendi ve Ali Haydar Efendi'nin Mecelle şerhlerinden istifade ederek hazırlamıştır.⁷

5- *Mecelle'nin Külli Kâideleri ve Yeni Hukukun Ana Prensipleri*: Mustafa Reşit Belgesay'ın Mecelle'nin külli kaidelerini tefsir eden çalışmasıdır. (İstanbul, 1947, 56 s.) Müellif, külli kaideleri gruplara ayırarak ve sentetize ederek tefsir etmiştir.⁸

b- Mecelle'nin kaynaklarını konu edinmiş şerhler:

Mirât-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye: Kayseri müftüsü ve fıkıh mütehassısı Mes'ud Efendi tarafından kaleme alınmıştır. (İstanbul, 1302, 750 s.) Mecelle'nin kaynakları hakkında yazılmış geniş bir eserdir. Mecelle'deki maddelerin kaynaklarının misallerle zikredildiği eserde, kaynakların isimleri toplu olarak verilmiştir.⁹

Ayrıca aynı isimle, Yusuf Asaf tarafından Arapça olarak kaleme alınmış muhtasar bir Mecelle şerhi daha vardır.

c- Mecelle'nin bütün maddelerini şerh etmek için telif edilmiş eserler:

- 1- *Ruhu'l Mecelle*: Hacı Reşit Paşa'nın kaleme aldığı bu eser sekiz cilt halinde tab olunmuştur. (İstanbul, 1326-1328, c.1-8, 214+254+212+275+252+307 s.)
- 2- *Şerhu'l Mecelle*: Salim ibn Rüstem Baz, "Mecelle'nin Arap hukukçular tarafından çok tutulan şerhidir. (Beyrut, 1888-1889, c. 1-2)
- 3- *Mecelle-i Ahkâmı Adliye Şerhi*: H. M. Ziyaeddin Türközâde tarafından kaleme alınmış, oldukça geniş bir şerhtir. (İstanbul, 1312, 945 s.)
- 4- Şam Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından Muhammed Said el-Mehâsinî tarafından 1927 senesinde Ali Haydar Efendi'nin *Dureru'l Hukkâm*'ı tarzında Arapça olarak üç cilt halinde ve modern kanunların maddeleri ile mukâyeseli olarak yazılan şerhtir. Bu şerhin en önemli özelliği, maddelerin modern kanunlarla mukâyesesini ihtiva etmesidir.
- 5- Mecelle'nin en geniş şerhi, Humus müftüsü Muhammed Halit el-Atâsî'nin başlayıp oğlu Muhammed Tahir el-Atâsî'nin tamamladığı altı ciltlik eserdir. (Humus, 1930-1937)

⁷ Ergüney, Hilmi, İzahlı ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri, s. 2-5.

⁸ Belgesay, Mustafa Reşit, Mecelle'nin Külli Kaideleri ve Yeni Hukukun Ana Prensipleri, s. 8.

⁹ Mesud Efendi, Mirat-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, s. 7.

6- Arapça olarak yazılmış bir diğer Mecelle şerhi ise, Bağdat Hukuk Fakültesi Dekanı Münir el-Kadi'nin mevzulara göre bablara ayrılmış olan beş ciltlik şerhidir. (Bağdat, 1936-1942)

7- G. Sinapian'ın Fransızca olarak kaleme aldığı "*Code-Civil Ottman*" isimli eseri de bir Mecelle şerhi sayılabilir. Zira, Mecelle'nin 9, 11, 12, 13, 14, 15 ve 16. kitaplarındaki maddelerin bazıları ile Fransız Medeni Kanunu arasında bir mukayese yapmaktadır

8- Evkaf-ı Humâyun idare meclisi reisi Kuyucaklızâde Mehmet Âtîf Bey'in Kitabü's-Şirket'e kadar olan şerhidir.

9- *Kitabu'l-Edilleti'l-Asliyyeti'l-Usûliyye Şerh Mecelleti'l-Ahkâmi'l-Adliyye fî Kısmi'l-Hukuki'l-Medeniyye*: Şam Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Muhamed Said el-Gazzî tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. 1919 senesinde Şam'da üç cilt halinde neşr edilmiştir.

10- *Tatbikât-ı Mecelle*: Mansûrîzâde Mehmed Said Bey tarafından telif edilmiştir. Kitabü'l Büyû'a âid fikhî meseleleri Kavâid-i Kulliye'ye ircâ ettikten sonra tatbikatta misaller veren bir eserdir.

11- *Zübdetü'l-Ecvibe mine'l-Mecelleti'l-Ahkâmi'l-Adliyye*: Müellifi Siroz Ticaret Mahkemesi reisi Ahmet Lütfi Bey'dir. Kitabü'l Büyû'da geçen bazı meselelerin sual-cevap tarzında izahı mahiyetindedir.

12- *Mecelle Şerhi Teşrih*: Mecelle Cemiyeti azalarından Abdüssettar Efendi tarafından Mecelle'nin 700. maddesine kadar kaleme alınmış kısa bir şerhtir.

13- *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den Kitabü's-Şirket*: Daru'l-Fünûn Hukuk Şubesi hocası Mustafa Feyzi Bey'in 1045-1448. maddelere ait ders takrirlerini ihtiva eder.

14- *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi*: Sivas Bidayet Mahkemesi reisi Malatya'lı Hocazâde Mehmed Rasim Efendi'nin gayr-ı matbu ve oldukça muhtasar bir kitabıdır.

2- *Dureru'l-Hukkâm*'ın Muhtevası ve Özellikleri:

Dureru'l-Hukkâm, Mecelle'nin şerhiyle ilgili yerli ve yabancı sistematik çalışmaların en mufasssalı, İslam hukuku konulu araştırmaların yakın tarihe ait mercii durumundadır. Mecelle'yle ilgili araştırmaların birinci dereceli kaynakları arasında yer alan bu eser, Mecelle'nin resmi yorumu derecesine yükselmiş ve Mecelle'deki meselelerle alakalı olarak başka şerhlere ihtiyaç bırakmayacak bir titizlikle hazırlanmıştır.

Dureru'l Hukkâm, Mecelle'nin tertip ve düzeni takip edilerek, Mecelle'nin düzenlediği hukuk dalları hakkında ayrıntılı bilgiler içeren ve Mecelle'nin şerhleri içinde en geniş ve istifade edilebilir eserlerdendir. Mecelle'nin tertibi içinde bir mukaddime ve on altı kitapta 1851. maddeden ibaret olan bu şerhte, fıkıhın kavâid-i kullîyesi olan ilk yüz maddesinin oluşturduğu mukaddimeden sonra sırasıyla büyü, icâre, kefâlet, havâle, rehin, emânet, hibe, gasb ve itlâf, hacr-ikrâh ve şüf'a, şirket, vekâlet, sulh ve ibrâ, ikrâr, dâvâ, beyyinât ve tahlîf ve kazâ şerh edilmiştir.

Mecelle'nin ihtiva ettiği kitapların *Dureru'l-Hukkâm*'ın dört ciltlik baskısındaki dağılımı şöyledir: *Birinci cilt*, Mukaddime, Kitabu'l-buyû', Kitabu'l-icâre; *İkinci cilt*, Kitabu'l-kefâle, Kitabu'l-havâle, Kitabu'r-rehn, Kitabu'l-emânât, kitabu'l-hibe, Kitabu'l-gasb ve'l-itlâf; *Üçüncü cilt*, Kitabu'l-hacr ve'l-ikrâh ve's-şuf'a, Kitabu's-şirket, Kitabu'l-vekâle; *Dördüncü cilt*, Kitabu's-sulh ve'l-ibrâ, Kitab'l-ikrâr, Kitabu'd-da'va, Kitabu'l-beyyinât ve't-tahlîf, Kitabu'l-kazâ.

Mecelle tam bir medenî kanun özelliğini hâiz olmayıp bir medenî kanûnda yer alması gereken şahıs, âile ve mirâs gibi konular Mecelle'de kanunlaştırılmadığı için *Dureru'l-Hukkâm*'da da bu konular ele alınmamıştır. Çünkü, *Dureru'l-Hukkâm*'ın telif gayesi sadece Mecelle'yi şerh etmekten ibarettir. Dolayısıyla Mecelle'nin muhtevası dışında kalan bahisler, şerhin dışında kalmaktadır.

Son dönem İslâm hukuku kaynakları arasında yer alan bu şerhin özellikleri şöyle özetlenebilir:

1-Eser Mecelle'nin tam bir şerhidir; bütün maddeler klasik hukuk şerhleri sisteminde açıklanmış ve ihtiva ettiği şer'î hükümlerin kaynakları belirtilmiştir. Böylece şerh, Mecelle'nin düzenlediği küllî kaideler, şahıs hukuku, eşya-borçlar hukuku, ticaret hukuku ve usul hukuku ile ilgili hükümleri ihtiva eden bir fıkıh kitabı mahiyetini kazanmıştır. Müellif ayrıca fıkıh kitaplarında zikredilen, Mecelle'nin ihmal ettiği konuları da kitabına almıştır.

2-Müellif yer yer Osmanlı uygulama örneklerine ve hukukî düzenlemelere atıflar yapmakta, bazan da tenkitlerini belirtmektedir.

3-Müellif, hukukî meseleler hakkında muteber fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümleri nakletmiş, ihtilâf söz konusu ise meseleleri tartışmış, Mecelle'nin hangi görüşü tercih ettiğini veya hangisinin tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Nadir olarak da Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fıkıhçıların görüşlerini zikretmiştir. Fıkıh kitaplarında bulunmayan hükümlerle ilgili mevcut fetvaları nakletmiş, hakkında hukukî bir hükme rastlanmayan meseleleri ise bizzat kendisi çözmeye çalışmıştır.

4-Müellif, kaleme aldığı maddenin diğer ilgili maddelerle mukayesesini yapmayı da ihmal etmemiştir.¹⁰

Mecelle'nin farklı yöntemlerle hazırlanmış şerhleri içinde *Dureru'l-Hukkâm*'ın özünde bir ders kitabı olması hasebiyle diğer şerhlerden farklı kılan yönü, İslam hukukunun tahsilinde okuyucu için daha öğretici olması ve şâmil olduğu konularda fıkıhın muracaat eserleri arasına girmesidir.

3- *Dureru'l-Hukkâm*'ın Matbu Nüshaları:

Ali Haydar Efendi, Mecelle'nin bu şerhine ilk önce *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-A'lâm* ismiyle başlamıştır. İlk olarak eserin, hukukun genel prensipleriyle ilgili 100 maddesi şerh edilerek Medrese-i Hukuk mecmuasında tefrika edilir. Hukuk öğrencilerinin sonradan müstakil bir kitap haline getirdikleri bu kısmı Ali Haydar Efendi, İslam ve Osmanlı borçlar hukukunun en önemli bölümünü teşkil eden ve satım akdini konu alan “Kitâbu'l-Buyû” gözden geçirilmeden telif edildiğinden, bazı eksiklerini tamamlayarak yeni baştan yazmaya karar verdi. “Kitâbu'l-Buyû” ile beraber eserin ilk cildi yine önce Medrese-i Hukuk mecmuasında tefrika edilir.

Bir ders takriri şeklinde olan bu ilk kitabın Mecelle'ye layık bir şerh olmadığı kanaatine varan müellife göre tam bir Mecelle şerhi, dayanan fikhî görüşler ve kaynaklar, gösterilerek yapılmalıdır. Nitekim bu eksikliği *Fevâid-i Emîniyye* adlı bir eserle gidermeye çalışmış ve Mecelle'nin fikhî nakillerini bu kitapta toplamıştır.

Ali Haydar Efendi daha sonra Fetvâhâne-i Âli ile Mekteb-i Hukuk'ta edindiği tecrübeler ve yapılan tavsiyeler ışığında eseri yeniden gözden geçirmiş, sadece maddelerin

¹⁰ Akgündüz, “Dureru'l Hukkâm”, DİA, C. 10, s. 28-29.

izahından ibaret olan ilk şekilde nakilleri ihtiva eden *Fevâid-i Emîniyye*'yi birleştirerek *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* adını verdiği eseri meydana getirmiştir. Bu muhteva ile ilk defa 1310-1316 (1892-1898) yılları arasında her kitap için bir cüz olmak üzere on altı cüz halinde neşredilen eser daha sonra dört cilt olarak yayımlanmıştır, (İstanbul, 1330).¹¹

Dureru'l Hukkâm'ın muhtelif baskıları şunlardır:

Cüz-i evvel

İstanbul, Mekteb-i Sanay-i Şahane Matbaası, 1298, 2+536+8 s.

Kısm-ı evvel

İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1310, 16+325 s.

İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1312, 10+8+387 s.

2.Baskı, İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1317, 368 s.

Kısm-ı sâni

İstanbul, Mahmut Bey Matbaası 1310, 29+ s. 328-1056.

İstanbul, Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, 1314, 1136s.

Cüz-i sâni

İstanbul, Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1301, 16+264 s.

İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1311, 14+ s. 1059-1462.

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316, 14+544 s.

3.Baskı, İstanbul, Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, 1330.

Cüz-i sâlis

İstanbul, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekası, 1312, 4+ s. 1464-1670.

Cüz-i sâlis ve râbi

3.Baskı, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1321, 367 s.

Cüz-i râbi

İstanbul, Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekası, 1312, 2+ s. 1672-1746

¹¹ Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", DİA, C. 10, s. 28.

Cüz-i hâmis

İstanbul, S. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303, 196+2 s.

İstanbul, Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekası, 1313, 7+ s. 1748-2006

İstanbul, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, 1326, 8+351 s.

Cüz-i sâdis

İstanbul, Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekası, 1314, s.2008-2304

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 395 s.

Cüz-i sâbi

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1314, 680 s.

Cüz-i sâmin

İstanbul, A. Asaduryan Matbaası, 1314, s. 195-448

Cüz-i tâsi

İstanbul, A. Asaduryan Matbaası, 1314, s. 450-680

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 387 s.

Cüz-i âşir

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1314, s. 682-1408

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, s. 480.

Cüz-i hâdi aşer ve sâni aşer

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1315, 495 s.

Cüz-i hâdi aşer

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 336 s.

Cüz-i sâni aşer ve sâlis aşer

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 320 s.

Cüz-i râbi aşer

İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1314, 299 s.

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 315 s.

Cüz-i hâmis aşer

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316, 655 s.

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 535 s.

Cüz-i sâdis aşer

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316, 334+15 s.

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 312+1 s.

Birinci cilt üçüncü baskı:

İstanbul, Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, 1330, 992 s.

İkinci cilt üçüncü baskı:

İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1330, 952 s.

Üçüncü cilt:

İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1330, 989 s.

Dördüncü cilt:

İstanbul, Hukuk Matbaası, 1330, 831 s.¹²

4- Dureru'l-Hukkâm'ın Diğer Dillere Yapılan Tercümeleri:

Dureru'l-Hukkâm'ın tesbit edilen tek tercümesi Fehmi el-Hüseynî'nin Durer'in 1330 tarihli baskısını esas alarak Arapça'ya yaptığı dört ciltlik tercümedir.* 1925-1937

¹² Çöğenli, a.g.e., s. 7-11.

* Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkam, Trc. Fehmi el-Hüseynî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, T.siz. Eserin tertip ve hacmi şu şekildedir: Birinci cilt: 1-3. kitaplar, 728 s. ; İkinci cilt: 4-9. kitaplar, 748 s.; 3. cilt: 10-11. Kitaplar. 670 s.; 4.cilt:12-16.kitaplar. 651 s. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Dem. no:59968, Tas. no: 297.501 MAH.F.

yıllarında Hayfa, Yafa, Gazze ve Kahire’de müteaddît defalar tab’ edilmiştir.¹³ Bu çalışma, Durer’in asıl metni üzerinde yapılan muhtasar bir tercümedir. Ali Haydar Efendi’nin teferruata ait verdiği malumât ayıklanarak bu tercüme vücûda getirilmiştir.

3.1.1.2. Mirkâtu’l-Mecelle

Eser, Mecelle’nin on birinci kitabından on altıncı kitabına kadar olan kısmının şerhidir. Bu şerh, Medrese-i Hukuk mecmuasında Mirkâtu’l-Mecelle ismiyle tefrika edilmiştir. Eserin Ali Haydar Efendi’ye ait olduğu, müellifin sadece on dördüncü kitabın kapağında zikredilen isminden anlaşılmaktadır.

11. Kitap

Kitab-ı Hâdi Aşer ez Mirkâtu’l-Mecelle, Kitabu’l-Vekâle. Medrese-i Hukuk Mecmuası, 6 Ramazan 1298, İstanbul Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 95 s.

12. Kitap

Kitab-ı Sâni Aşer ez Mirkâtu’l-Mecelle, Kitabu’s-Sulh ve’l-İbrâ.

Medrese-i Hukuk Mecmuası, 25 Şevval 1298. İstanbul Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 29 s.

13. Kitap

Kitab-ı Sâlis Aşer ez Mirkâtu’l-Mecelle, Kitabu’l-İkrar.

Medrese-i Hukuk Mecmuası, 9 Zilkade 1298. İstanbul Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 35 s.

14. Kitap

¹³ Subhi Mahmesani, Felsefetu’t-Teşri fil-İslâm, s. 68.

Kitab-ı Râbi' Aşer ez Mirkâtu'l-Mecelle, Kitabu'd-Dava.

Medrese-i Hukuk Mecmuası, 2 C.¹⁴ 1298. İstanbul Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 2+84 s.

15. Kitap

Kitab-ı Hâmis Aşer ez Mirkâtu'l-Mecelle, Kitabu'l-Beyyinât-Ve't-Tahlîf.

Medrese-i Hukuk Mecmuası, 13 Muharrem 1299, İstanbul Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 141 s.

16. Kitap

Kitab-ı Sâdis Aşer ez Mirkâtu'l-Mecelle, Kitabu'l-Kaza.

Medrese-i Hukuk Mecmuası, 27 Muharrem 1299, İstanbul Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 61 s.

Ali Haydar Efendi'nin bir ders takriri şeklinde kaleme aldığı bu şerhi, *Dureru'l-Hukkâm*'a göre çok muhtasardır. Mecellenin 11-16 kitabı madde sistemi içinde şerh edilmiş ve maddeler, "mesele" alt başlıkları ile tafsil edilmiştir. Şerhte, maddeler arasında çokça atıflarda bulunulduğu görülmektedir.

Eserin hazırlanmasında kendisinden istifade edilen kaynaklar on dördüncü cildin mukaddimesinde topluca sunulmuştur. Maddelerin şerhinde kaynaklar ayrıca zikredilmemektedir.

¹⁴ Medrese-i Hukuk'un bu sayısında ay ismi C şeklinde düşülmüştür.

3.1.1.3. Şerh-i Cedîd li Kanuni'l Arâzi

1831-39 yılları arasında Osmanlı tımar örgütü kaldırılmış olduğu halde ülkede toprak hukukunu düzenleyen bir kanun çıkmamıştı.¹⁵ Mülk arazi ve sahih vakıf arazisi dışındaki arazi çeşitleri ve özellikle mirî arazi ile ilgili esasları kanunlaştıran 1274 tarihli Arazi Kanunnâme'si, Tanzimat dönemine kadar muhtelif ferman, kanun ve fetvalarda dağınık halde bulunan arazi hukuku hükümlerini bir araya toplayan, esaslarını tamamen Osmanlı hukukundan alan millî bir kanundur.

Arazi Kanunnâmesi, 1 mukaddimeyle, 3 bap halinde sıralanan 132 madde ve bir hatimeden ibarettir. Bu kanunnâme ile mevcut toprak rejimi, tekrar düzenlenmiş ve Osmanlı Devleti'nde bulunan araziler mülk arazi, mirî arazi, vakıf arazisi, metrûk ve mevât arazi olmak üzere beş bölümde toplanmıştır.¹⁶ Kanun, mülk araziye yalnızca tarifle yetinmiş, bunun düzenlemesini fıkıh kitaplarına bırakmıştır.¹⁷

Mukaddimeyi teşkil eden 1-7. maddeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut muhtelif toprak nevelerinin hukuki statülerinin tarif ve taksiminden bahseder. 8-90. maddeleri ihtiva eden ve kanunnâmenin en mühim kısmını teşkil eden birinci bap, mirî arazinin tasarruf, ferağ, intikal ve mahlûlât şekillerine ait olmak üzere dört fasla ayrılmıştır. İkinci bap metruk ve mevat topraklara ait ahkâmı ihtiva eder (Madde: 91-103). Üçüncü babı teşkil eden 105-132. maddelerse teferruata aittir.¹⁸

Batı hukukundan kapsamı itibariyle etkilenmeyen bir tedvin hareketiyle ortaya çıkan Arazi Kanunnamesi, toprakla ilgili eski hükümleri modern kanunlaştırma tekniğine uygun olarak bir araya getirmiş ve düzenlemiştir. Böylece İslam hukuku ile örfî hukuk kuralları batı hukuk tekniği ile sistemleştirilmiştir.¹⁹ Bu kanunun hükümlerinde batı

¹⁵ Üçok, Coşkun, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, s. 186.

¹⁶ Aydın, a.g.m., s. 24-25.

¹⁷ Velidedeoğlu, a.g.m., s. 49.

¹⁸ Barkan, Ö. L., Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, s. 372-373.

¹⁹ Bozkurt, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, s. 150.

mevzuat ve fikriyatının hiçbir tesiri yoktur.²⁰ Kanunnâmenin tutarlı bir plânı, kanun tekniğine uygun sağlam ve sade bir dili vardır. Arazi hukuku sahasında o zamana kadar süregelen dağınıklığı önlemiştir.²¹

Arazi Kanunnamesi üzerinde bir çok şerh kaleme alınmıştır. Halis Eşref'in hacimli şerhi, Atıf Efendi'nin, Hüsnü Efendi'nin ve Celaleddin Bey'in Arazi Kanunu şerhleri zikredilebilir. Osmanlı toprak rejimi ile alakalı olarak yazılan, Halil CİN'in "Mirî Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü" isimli eseri de bu konuda yazılmış modern bir çalışmadır.²²

Arazi Kanunnamesi üzerinde kaleme alınan şerhlerin en meşhûru, şüphesiz, Ali Haydar Efendi'nin *Şerh-i Cedid li Kanuni'l-Arazi* isimli eseridir. Bu eser, Mülkiye Mektebi Arâzi dersi müderrisi Âtîf Bey'in vefâtı üzerine Ali Haydar Efendi'nin 1 Haziran 1898'den 30 Kasım 1908'e dek okuttuğu Arâzi dersinin²³ bir ürünüdür ve aynı zamanda kendi ders notlarının bir hulasasıdır.

Eserin baskıları:

İstanbul, Matbaa-i Safa ve Enver, 1311, 448 s.

2. Baskı, İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, 3+19+552 s.

İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1321 / 1322, 3+19+556+8 s.

3.1.1.4. el-Mecmûatu'l-Cedîde fi'l-Kutubi'l-Erba'a²⁴

el-Mecmûatu'l-Cedîde fi'l-Kutubi'l-Erba'a, İstanbul Hukuk Matbaası, 1332, 140 s.

²⁰ Velidedeoğlu, a.g.m., s. 44.

²¹ Aydın, a.g.m., s. 26.

²² Akgündüz, Külliyyat, s. 370.

²³ Çankaya, a.g.e., C. 2, s. 936.

²⁴ Özege, M. Seyfettin, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, C. 3, s. 1058; Çöğenli, Sadi, Hoca Emin Efendizâde Bibliyografyası, s. 11; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, kayıt no: 719.

Eser farklı konularda kaleme alınmış dört ayrı kitabı ihtiva etmektedir. Bu dört kitapta sırayla ibrâ, muvâza'a ve istiğlal, mefkûd ve istihkâk konuları işlenmiştir. Müellifin farklı tarihlerde yazmış olduğu bu kitaplar, Mecelle'ye ek mahiyetinde yapılmış çalışmalar olup *el-Mecmûatu'l-Cedîde fi'l-Kutubi'l-Erba'a* ismi ile tab' edilmiştir.

Her kitap, bâb ve fâsıllara ayrılmış, konular kanun tekniği içinde madde sistemiyle yazılmıştır. Eserde 364 madde mevcuttur. Eserin ilk sahifesinde müellifin eserin telifiyle ilgili gayet önemli bir notu, eserin sonunda, Mecelle Cemiyeti tarafından bey', icâre, emânet ve gasp ile ilgili müzakereye alınmış 11 madde ve eserdeki dört kitabın fihristi mevcuttur.²⁵

Birinci Kitap, “Kitabu'l-İstiksâ fî Mesâili'l-İbrâ”²⁶

Kitabu'l-İstiksâ, bir mukaddime, altı fasıl ve bir hatimeden ibaret olup *el-Mecmuatu'l-Cedîde*'nin ilk 69 maddesini hâvidir.

Müellifin bu kitabı, İslam hukukunda ibrâ konusunda yapılmış sistemli bir çalışmadır. İbrâ konusu kanun tekniği içinde maddelendirilerek yazılmış ve her madde de ayrıca müellif tarafından şerh edilmiştir.

Konunun işleniş tarzı sırayla ibrânın tarifi, rûknü, şartları, kısımları, ahkamı, tahlil ve hıyar-ı şartla ibrâ, ibrâda beyyinât-ı mutezâddenin tercihi ve ibrâ lafızları şeklindedir.

Kitabu'l-İbrâ'nın başlangıç bölümünde ibrânın tarifiyle ilgili bilgiler verilir. “*Kabil-i iskat bulunan bir hakkı iskat etmektir.*”²⁷ şeklinde tarif edilen ibrâ akdi, birinci fasılda icab ile tamam olacağı, kabulün ise ibrânın rûknü olmadığı belirtilmiştir.

Ali Haydar Efendinin ibrânın ahkamı ile ilgili tesbitleri beş maddede toplanmıştır. İbrây-ı ‘âmm, hukuk-ı mâziyeyi iskât eder. İbrâ, ancak ibrâ edenin hukukunu iskât eder.

²⁵ A.H.E., el-Mecmûatu'l-Cedîde, s. 136-140.

²⁶ A.H.E., a.g.e., s. 2-44.

²⁷ A.H.E., a.g.e., s. 2.

İbrâ-yı has, yalnız ibrâ olunan hususları iskât eder. İbrânın, ibrâ akdinden sonra meydana gelecek hukuka şümûlû olmaz. İbrâdan sonra ikrar batıldır.²⁸

Mecelle’de sulh akdi içinde incelenmiş olan ibrâ konusu, Ali Haydar Efendi’nin bu te’lifinde efradını cami olarak ele alınmıştır.

İkinci Kitap, “Kitabu’l-Muvâzaa ve’l-İstiğlâl”²⁹

Ali Haydar Efendi’nin bu kitabının farklı iki baskısı mevcuttur.

1.Baskı, Risaletu’l-Muvâzaa ve’l-İstiğlâl, (A.Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1316, 35+1+2 s.

2.Baskı, Kitabu’l-Muvâzaa ve’l-İstiğlâl, Dersaadet Hukuk Matbaası,1322, (el-Mecmûatu’l-Cedîde’nin ikinci kitabı), 44-60 s.

Kitabu’l-Muvazaa ve’l-İstiğlâl, 1316 tarihli “*Risâletu’l-Muvâzaa ve’l-İstiğlâl*” isimli ilk baskısında iki bâb, 11+2 fâsıl ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Konular, mesele sistemi içinde numaralandırılmıştır ve kitap, 51 meseleyi hâvidir.

1332 tarihli *el-Mecmuatu’l-Cedide* baskısında iki bab, 10+2 fâsıl ve bir hatimenin teşkil ettiği 46 ”madde” olarak kaleme alınmıştır.1316 tarihli nüshada 10 ve 11 fasıllarda yer edinmiş olan 31, 32, 33, 34 ve 35. meseleler 1332 tarihli baskıda 10. fâsıl olarak sadece bir maddeye ircâ edilmiştir.

Eser iki baptan meydana gelmiştir. Müellif, birinci bâba bey, hibe, ferağ ve ikrarlarda muvazaa konusunu incelemiştir. Müellif burada, muvazaanın sözlük ve ıstılahî anlamlarını vermiş ve muvazaanın cari olduğu akitleri belirtmiştir. Telcie ve hezl ile aynı manaya gelen muvazaa “İki kimsenin bir garaz ve maksattan dolayı aslı olmayarak bir tasarrufu izhar etmek üzere tenhada beynlerinde sarahaten ve lisanen kararlaştırdıktan sonra mezkûr tasarrufu alenen izhar ve inşa etmektir.”³⁰ şeklinde tarif edilmiştir.

²⁸ A.H.E., a.g.e., s. 37-41.

²⁹ A.H.E., a.g.e., s. 44-66.

³⁰ A.H.E., a.g.e., s. 45.

Muvazaa; satım akdi, icâre, hibe ve kısmet gibi, nakz ve ikâle edilebilen inşalarda cari olduğu gibi ikrar gibi ihbarlarda da olur. Ama, boşama gibi feshe elverişli olmayan inşalarda muvazaa cari değildir.³¹

Satım akdinde muvazaa, akdin aslî unsurunda, semenin miktarında ve semenin cinsinde olmak üzere üç kısımdır. Akdin aslında olan muvazaa da üç nevidir. Birinci nev, muvazaanın satım akdinin kendisinde olması; ikinci nev, muvazaanın akdin sıfatında olması; üçüncü nev, madûm olan bir akdin mevcutmuş gibi taraflar tarafından ikrar ve izhar edilmesidir.³²

Muvazaalı satım akdinin hükmü:

Birinci kısım muvazaalı satım akdinde muvazaa, nefis-i bey'de olmuşsa kable'l- icâze mülkû ifade etmez ve bu nev' bey-i muvazaa kabil-i icazettir.³³ Muvazaa, sıfat-ı akitteyse Behçe'nin fetvasına göre batıl, Velivaliciye ve Reddul Muhtar'ın beyanına göre fasit olur. Zira hükm-i akitte rıza mefkuttur. Muvazaa madum olan bir akitteyse bu hüküm kabil-i icazet değildir.³⁴

İkinci kısım: Muvazaa satım akdinin semeninin miktarında vuku bulmuşsa bu akdin semeni "tenhada tayin olunan miktardır."³⁵

Üçüncü kısım: Muvazaa satım akdinin semeninin cinsinde vuku bulmuşsa bu akdin semeninin cinsi tarafların alenen tayin ettikleri cinstir.³⁶ Muvazaalı hibe sahih değildir. Muvazaalı ikrar caiz değildir. Muvazaalı ferağ iki kısımdır. Muvazaanın ferağ akdinin kendisinde olması; muvazaanın ferağ akdinin sıfatında olması.³⁷

İkinci bab: Bu bölümde bil istiğlal akdedilen bey' ve ferağ konuları incelenmiştir.

³¹ A.H.E., a.g.e., a.g.y.

³² A.H.E., a.g.e., s. 45-46.

³³ A.H.E., a.g.e., s. 49.

³⁴ A.H.E., a.g.e., s. 47.

³⁵ A.H.E., a.g.e., s. 50.

³⁶ A.H.E., a.g.e., s. 51.

³⁷ A.H.E., a.g.e., s. 54.

Müellif, eserin her iki baskısında da maddelerin sonunda o maddeleri hazırlanmasında istifade ettiği eserleri belirtmiştir. Kitabın ilk baskısında yer yer ilgili maddelerin kaynaklardaki Arapça ibareleri de verilmiştir. Eserin ikinci baskısı, okuyucunun konuya vakıf olabilmesi açısından daha düzenlidir.

Üçüncü Kitap, “Kitabu’l-Mefkûd”³⁸

el-Mecmûatu’l-Cedide’nin üçüncü kitabında 116-157 maddeler arasında 42 madde olarak yer edinmiş olan *Kitabu’l-Mefkûd*’un 1309 ve 1316 tarihli nüshaları, bu araştırmada esas alındığı için mevzu burada hitâma ermektedir.³⁹

Dördüncü Kitap, “Kitabu’l-İstihkâk”⁴⁰

Kitabu’l-İstihkâk, Ali Haydar Efendi’nin Osmanlı kanunlaştırma çalışmaları içinde değerlendirebileceğimiz özgün bir eseridir. Ali Haydar Efendi’nin bu kitabıyla onun kanunlaştırma faaliyetlerinde aktif bir çaba içinde olduğu bilinmektedir.

İstihkâk davası, Mecelle’de belirli bir başlık altında düzenlenmemiş konulardandır. Konuya sadece ispat açısından “*Kitabu’l-Beyyinât ve’t-Tahlîf*”te ve bilhassa 1756-1761. maddelerinde yer verilmiştir. Hukukta önemli bir yer tutan istihkak davası gibi bir konuyu sadece ispat açısından incelemekle yetinmek istemeyen Mecelle Cemiyeti,⁴¹ *Kitabu’l-İstihkâk*’i⁴² Mecelle sistem ve üslubunda kaleme alma vazifesini Ali Haydar Efendi’ye vermişti.⁴³

Mecelle Cemiyeti’nin toplantılarının tatil edilmesi üzerine *Kitabu’l-İstihkâk* müzakere edilemeyip bu çalışma akim kalmıştır. Böyle önemli bir kitabın gayr-ı matbu kalmaması için *Kitabu’l-İstihkâk*, *el-Mecmuatu’l-Cedide*’nin dördüncü kitabı olarak tab’ edilmiştir.

Kitabu’l-İstihkâk, *el-Mecmuatu’l-Cedide*’nin dördüncü kitabı olarak 1332 senesinde basılmış olup aynı eserin 158-374. maddelerinde yer edinmiştir ve 217 maddeden

³⁸ A.H.E., a.g.e., s. 60-73.

³⁹ Tezin 44-46. s. ye bkz.

⁴⁰ A.H.E., a.g.e., s. 73-136.

⁴¹ Kaşıkçı, Mecelle, s. 334.

⁴² A.H.E., *el-Mecmuatu’l-Cedide*, s. 1.

⁴³ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuk Tarihi*, C. 3, s. 200.

mürekkeptir. Bir mukaddime, iki bab ve 12 faslı ihtiva eden *Kitabu'l-İstihkāk*'ın her maddesi ayrıca müellif tarafından şerh edilmiştir.

Müellifin diğer çalışmalarında görüleceği gibi bu çalışmada da her maddenin kaynağı okuyucuya sunulmaktadır.

3.1.1.5. Risâletu'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl⁴⁴

Risâletu'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası. 1316. 35+1+3 s.

Eserin iki baskısı mevcut olup 1316 tarihli ilk baskısında *Risâletu'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl* ve *el-Mecmuatu'l-Cedîde fî'l-Kutubi'l-Erba'a* isimli eserin 1332 tarihli baskısında *Kitabu'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl* adıyla yer almıştır.

Risale, iki bab, 11+2 fasıl, bir hatime ve 52 meseleden mürekkep olup konular, “mesele” şeklinde numaralandırılmıştır. Risalenin sonunda, konuların fihristi ve müellifin iki eserinin kısa bir tanıtımı mevcuttur.

3.1.1.6. Risâle-i Mefkûd⁴⁵

İslam hukukunun mefkûd hakkındaki hukuki kaidelerini içeren bu eser üç defa tab edilmiştir. İlk iki ayrı basımda *Risale-i Mefkûd* ismini taşıırken Ali Haydar Efendi'nin *el-Mecmûatu'l-Cedîde* isimli eserinde üçüncü kitap olarak *Kitabu'l Mefkûd* adıyla yer almıştır. Bu üç baskı arasındaki farklılıklar yok denecek kadar azdır.

Risale-i Mefkûd:

Birinci baskı, İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya.1309, 45+3 s.

İkinci baskı, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316, 45+3 s.

⁴⁴ Özege, a.g.e., C. 4, s. 1483; Çöğenli, a.g.e., s. 12; DİB Ktp. kayıt no: 5654.

⁴⁵ Özege, a.g.e., C. 4, s. 1477; Çöğenli, a.g.e., s. 12; DİB Ktp. kayıt no: 16605; İSAM Ktp, tsf. no:347.22 / Ali. R; Süleymaniye Ktp, kayıt no: 101100.

Kitabu'l Mefkûd:

el-Mecmuatu'l-Cedîde fi'l-Kutubi'l-Erba'a, Kitab-ı Sâlis, Kitabu'l Mefkûd. İstanbul, Hukuk Matbaası, 1322, 60-73 s.

Eserin muhtevası:

Risale-i Mefkûd, iki bölümden ibarettir. Mefkûd hakkında hukuki hükümler ve kaidelerden ibaret olan birinci bölüm, bir mukaddime, üç fasıl ve bir hâtimeden oluşan toplam 42 meseleyi ihtiva etmektedir.

Mukaddime, bazı ıstılahat-ı fıkhiye beyanındadır.⁴⁶

Fasl-ı evvel, mefkudun ahkamı beyanındadır.⁴⁷

Fasl-ı sani, mefkud aleyhindeki hükm-i gıyabiye dairdir.⁴⁸

Fasl-ı salis, mefkudun vefatı hakkındadır.⁴⁹

Hatime, mefkud hakkında diğer eimme hazaratının mezhepleri beyanındadır.⁵⁰ (s. 24-25)

Risale-i Mefkûd'un ikinci bölümü, risaledeki hüküm ve meselelerin kaynaklarını ihtiva etmektedir. Bu bölümde, mefkûd ile ilgili ahkâmın fıkıh kitaplarından alıntılanan ibareleri birinci bölümün sistematigi içinde düzenlenmiştir.⁵¹

Eserin sonunda konuların fihristi e müellifin “ifade-i mahsûsa” başlığı altında risalenin hazırlanması ve telifi ile ilgili açıklaması er almaktadır.

Eserin müellifi Ali Haydar Efendi'nin *Risale-i Mefkud*'u telif etmesinin sebeplerini kendi ifadelerinden öğrenmek mümkündür:

- 1-Mefkud konusu ile ilgili mesele ve hükümlerin fıkıh kitaplarında dağınık yer alması.
- 2-Fıkıh eserlerinin Arapça olarak telif edilmiş olması.

⁴⁶ A.H.E., Risâle-i Mefkûd, s. 3-4

⁴⁷ A.H.E., a.g.e., s. 4-17.

⁴⁸ A.H.E., a.g.e., s. 18.

⁴⁹ A.H.E., a.g.e., s. 18-24.

⁵⁰ A.H.E., a.g.e., s. 24-25.

⁵¹ A.H.E., a.g.e., s. 27-45.

3-Şeri mahkemelerde fikhın bu gibi konularının bilinmesine ihtiyaç duyulması.

4-Mecelle'nin ve Arazi Kanunu'nun bazı maddelerinin anlaşılmasında bu konunun bilinmesinin zaruri oluşu bu kitabın telif edilmesinde en önemli amillerdir.

İslam hukuku konularını, Arapça'yı bilenler dışında bu dile vakıf olmayanlara da öğretmek, bu eserin tercüme ve telif edilmesindeki gaye olduğunu müellifin “*İfâde-i Mahsusa*”sından öğrenebiliyoruz. Eserin tertip ve düzeninde Ali Efendi, Behçe ve Feyziye gibi fetva kitapları örnek alınmıştır.

Eser, kanun tekniği ile yazılmış, her mesele ve hüküm numaralandırılmıştır. İlk iki baskıda “mesele”adı altında konular sıralandırılrken son baskıda kanun tekniğine uygun olarak “madde“ adı altında konular işlenmiştir.

Mefkûd konusunda Hanefî içtihadı dışına çıkmayan eserde bu hususu mefkûdun vefatı konusunda daha iyi görebiliriz. Müellif, mefkûd 90 yaşına ulaşınca ölümüne hüküm olunacağı ile ilgili Hanefî içtihadını kabul etmiştir. Eserin sonunda mefkûd ile ilgili diğer üç mezhebin içtihatlarına da yer verilmiştir.

3.1.1.7. Kitabu'n-Nafakât⁵²

Eserin tam ismi, “*el-Cüzü'l-evvel mine'l Ahkami's-Şeriyye fil Ahvali's-Şahsiyye Kitabu'n Nafakât*”tır.

Eserin bir yazma nüshası ve iki ayrı basımı mevcuttur.

Kitabu'n-Nafakat, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333, 151 s.

Kitabu'n-Nafakat, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1334, 164 s.

Eserin yazma nüshası, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi 975 demirbaş numarasında kayıtlıdır.

⁵² Çöğenli, a.g.e., s. 7; A. Ü. İlahiyat Fk. Ktp. kayıt no: 14903; Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, kayıt no: 11814; DİB. Ktp. kayıt no: 15654; İstanbul Müftülüğü Ktp. kayıt no: 974, 975, 976; Bingöl İli Genç İlçe Müftülüğü, kayıt no: 157.

Eserin Hazırlanması:

Osmanlı Nafaka Kanunu taslağı⁵³ olarak düzenlenen “*Kitabu’n-Nafakat*” Mustafa Hayri Efendi’nin meşihatı zamanında fetvaemini Ali Haydar Efendi tarafından hazırlanmıştır.⁵⁴

Bir İslâm hukuk kodu olan *Kitabu’n-Nafakât*, Mustafa Hayri Efendi’nin meşihatı zamanında tercüme ve telif edilmesine kararar verilen “*el-Ahkamu’s-Şeriyeye fi’l-Ahvali’s-Şahsiyye*” adlı eserin birinci cildi olarak yayınlanmış ve nafaka konusunu düzenlemiştir.

Mustafa Hayri Efendi, meşihatı zamanında İslam hukukunun münakehât, müfarekât, müamelât ve ukubâta dair ve hanefi mezhebine ait aksamını bir mecelle-i külliye halinde cami bir eser meydana getirilmesine lüzum görmüştü. Bu eseri vücuda getirme vazifesi, Meşihat dairesinde bir heyet-i ilmiyeye havale edildi. Bu heyetteki ulemânın görevi dört mezhepten de faydalanarak muteber fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları hazırlamaktı.⁵⁵ Bu faaliyetleri icra eden Te’lif-i Mesail şubesinin meydana getirdiği tek eser Ali Haydar Efendi’nin hazırladığı Recep 1333 tarihli *Kitabu’n Nafakat*’tır.⁵⁶

Genelde *el-Ahkamu’s-Şeriyeye fi’l-Ahvali’s-Şahsiyye*, özelde *Kitabu’n Nafakât*’ın hazırlanmasının nedenleri özetlenerek dört esasa ircâ edilebilir:

- 1-Fıkıh eserlerinde konular, aynı kitapta toplu halde bulunmamaktadır.
- 2-Fıkıhın aynı konudaki ahkamı farklı yerlere serpiştirilmiştir.
- 3-Fıkıh eserlerinin Arapça kaleme alınmış olması sebebiyle herkes bu kitaplardan faydalanamamaktadır.
- 4- Hanefi mezhebinin farklı tabakalarda yer edinmiş müçtehitlerinin değişik kavilleri arasında kavil-ı sahih ve râcihi temyiz edip meseleleri buna göre çözmeye çalışmanın zorluğu bu çalışmanın ana sebepleridir.⁵⁷

⁵³ Erbay, Celal, Evlilik ve Hısımlık Nafakası, s. XII.

⁵⁴ Bilmen, Ö.N. İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu, C. 1, s. 3.

⁵⁵ Bilmen, a.g.e., C. 1, s. 4.

⁵⁶ İpşirli, Mehmet, “Mustafa Hayri Efendi”, DİA, C. 17, s. 64.

⁵⁷ A.H.E., *Kitabu’n-Nafakât*, s. 3-4.

Eserin Muhtevası:

Kitabu'n Nafakât, bir mukaddime, 8 bab ve 634 maddeyi ihtiva etmektedir. Eserin muhtevası bap tertibine göre şöyledir:

*"Mukaddime, bazı ıstılahât-ı fikhiyye beyanında"*dır ve 1-42 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı evvel, nafakanın esbâb-ı lüzûmu ve nafakâta ait davâbit-i umûmiye ve zevcât ve hâdiminin nafakaları ve zevcenin nüşûzu beyanında"*dır, 5 fasıl ve 43-200 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı sani, zevce hakkında takdîr-i nafaka hakkında"*dır, 7 fasıl ve 201-299 maddeyi hâvidir.

*"Ba. -ı salis, nafakay-ı müstedânenin ve emvâl-ı zevc'e muracaatın ve zevceye ita kılınan emvâlın cihet-i itasında vaki olan ihtilafın ve nafaka için ahz-ı kefilin beyanında"*dır, 6 fasıl ve 300-354 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı rabi, nafakay-ı mu'teddât ve tezevvüc kasdıyla ecnebiyeyi infak ve nikah ve talakta ihtilaf hengamında nafakay-ı iddet beyanında"*dır, 4 fasıl ve 355-416 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı hamis, akaribin nafakatı hakkında"*dır, 7 fasıl ve 417-507 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı sadis, nafakay-ı usûl ve akraba hakkında"*dır, 8 fasıl ve 508-573 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı sabi, abd olan zevc üzerine zevcesi için lazım gelen nafakanın ve abdın evladının ve memâlikin nafakaları beyanında"*dır, 3 fasıl ve 574-599 maddeyi hâvidir.

*"Bab-ı samîn, memâlikin nafakaları beyanında"*dır, 3 fasıl ve 600-634 maddeyi hâvidir.

*Kitabu'n-Nafakat'*ın özellikleri özetle şunlardır:

- 1- İslam nafaka hukukunda yapılan ilk kanun özelliğini haizdir.
- 2- Fetâvay-ı Hindiyye esas ittihaz edilerek muteber fıkıh eserlerinden Türkçe'ye tercüme ve tertip edilmiştir.
- 3- Nafaka konusunu derli toplu bir şekilde ele almaktadır. Kanunda, kanunluk özelliğinin yanısıra meseleci usûl de bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.
- 4- Nafaka kanunu, asrın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak diğer mezheplerden de istifade etmiştir.

5- Nafaka kanunu, İslam hukukçularının genel tasnifini takip ederek evlilik nafakası, hısımlık nafakası ve mülkiyet nafakasını işlemiş ve nafaka hukukuna evlilik nafakası ile başlamıştır.

Kitanu'n-Nafakât'ın hazırlanmasında, bu kanunun mazbatasında da belirtildiği gibi, Hanefi mezhebi esas tutulmuştur. Kanun maddelerinin çoğu, Fetvâhâne'de fetvâ için muteber sayılan ve kaynak kabul edilen eserlerden derlenmiştir. Az olsa da bazı maddeler, maslahata binâen, Hanefi mezhebinde fetvâ için zayıf kabul edilen içtihatlardan seçilmiştir.

Kanunun hazırlanmasında bazı konularda Hanefi mezhebi dışına diğer mezheplerden de hükümler bulunmaktadır. Bu durum, kanunun mazbatasında şöyle değerlendirilmektedir: “*Mezheb-i hanefiye göre mumteddetu't-tuhr bulunan mer'enin iddeti sîn-i iyasa yani elli beş yahut altmış yaşına vasil olduktan sonra üç ay bulunmuş olduğuna göre kırk beş ya elli sene mütemadiyen zevc, mutallakasını infaka mecbur olacağı gibi yarım asır kadar böyle bir müddet zarfında mütallaka diğer zevce varmaktan memnun bulunmak neticesini verdiği cihetle İmam Kerderi (rahmetu'llahi aleyhi bâri) gibi bazı ecille-i fukahâ-i hanefiye mumteddetu't-tuhr hakkındaki iddetin İmam Malik (rahmetullahi teala)nın mezhebi üzre dokuz ay mürûruyla tamam olmak ile ifta olunması muvafık olacağını beyan eylediğinden mumteddetu't-tuhr hakkındaki iddet, İmam Kerderi müşar ileyhın iftası vechiyle yazılmıştır.*”⁵⁹

Kitabun-Nafakât'ı Konu Edinen Akademik Çalışmalar:

Bu konuda tesbit edebildiğimiz tek çalışma, İslam hukukunda evlilik ve hısımlık nafakasını İslam hukukunun temel bilgi kaynaklarından inceleyen ve yapılan tespitleri Kitabun'n-nafakat ile Türk medeni kanununun aynı konuda getirdiği hükümlerle Türk yargı kararlarınca benimsenen çözümlerle mukayese eden Celal Erbay'ın “İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası” isimli doktora tezidir.⁶⁰ Ayrıca, bu kanun

⁵⁹ A.H.E., Kitabun'n-Nafakât, s. 4.

⁶⁰ Celal Erbay, İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası, s. XII'ye bkz.

taslağı, neşredildiği tarihten sonra İslâm nafaka hukuku sahasında yapılan çalışmalara da kaynak olma vasfını taşımaktadır.⁶¹

3.1.1.8. Risâle-i Mühimme⁶²

“Risale-i Mühimme. Beslemek Şartıyla Bey’, Hibe, Ferağ Hakkındadır.”

56 s., İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1339.

Ali Haydar imzası taşıyan *Risale-i Mühimme*, beslemek şartıyla ferağ konusunda kaleme alınmış müstakil bir çalışma ürünüdür. 1339 yılında neşredilen bu eserde arazi hukukumuz ve hukuk tarihimiz bakımından bir hayli bilgi mevcut bulunduğunu belirtmek lazımdır. Eser üzerinde yapılan bir tetkik neticesinde Osmanlı kanunnamelerinde ferağın hukuki durumu, zamanla yapılan tadilat ve yeni düzenlemeler hakkında sağlıklı malumat elde edilecektir.

Müellif, eserin konusunu beslemek şartıyla bey, hibe ve ferağ olarak belirtmiştir. Eserin ismi kapsamlı olmasıyla beraber konu daha mahduttur. Müellifin “*Beslemek şartıyla bey, hibe, ferağ hakkındadır.*” şeklinde konusunu tespit ettiği bu eser, ismen şu üç mevzuyu ihtiva etmektedir: Beslemek şartıyla bey, beslemek şartıyla hibe ve beslemek şartıyla ferağ.

Beslemek şartıyla bey konusu, müellifin *Dureru’l-Hukkam* isimli eserinde tafsilatıyla izah edilmiştir. Bu şartla yapılacak hibenin de sahih olduğu, Mecelle’nin 855. maddesi ile müellifin bu madde üzerindeki şerhinde⁶³ işlendiği ifade edilerek bu iki konu eserin muhtevası dışında bırakılmıştır.

Beslemek şartıyla ferağ mülk akar ve menkul mallarda cari olmadığı için eserin konusu münhasıran miri ve mevkuf arazi ile icareteynli vakıfların beslemek şartıyla ferağıdır.⁶⁴

⁶¹ Ali Haydar Efendi’nin fetvâhanedeki çalışmalarına iştirak eden ve kendisinin mesâi arkadaşlarından Ömer Nasuhi Bilmen’in *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*’nun ikinci cildi altıncı kitabında düzenlenen nafaka ahkâmının kaynakları arasında *Kitabu’n-Nafakât* da zikredilmektedir. *Istılahât-ı Fıkhiyye*, C. 3, s. 518’e bkz.

⁶² Özege, a.g.e., C. 4, s. 1478; Çöğenli, a.g.e., s. 12.

⁶³ A.H.E., *Durerul Hukkam*, C. 2, s. 664-667’e bkz.

⁶⁴ A.H.E., *Risâle-i Mühimme*, s. 3.

Eser, bir giriş ve 9 ana başlıktan müteşekkildir. Giriş kısmında konunun sınırları tesbit edilerek eserin ana mihrini teşkil eden iki kanun maddesi okuyucuya sunulmaktadır.

Müellif, sırayla, beslemek şartıyla ferağın sıhhati(s. 6), beslemek şartıyla vaki olan ferağda beslemenin şekli(s. 7), beslemek şartıyla ferağ edilen akarın menafii(s. 11), fariğin diğer bir ademi beslemek şartıyla ferağ etmesi(s. 17), beslemek şartıyla ferağdan mefrûğ lehin rücuu(s. 19), beslenmediğinden bilbâhs fesh-i ferağ davasına karşı defiler(s. 40), beslemek şartının muvazaa olduğunu iddia etmek(s. 40), beslemek hususunda tercih-i beyyinat(s. 49), başlıkları altında konuyu incelemiştir.

Risale-i Muhimme, Arazi Kanunu'nun 18 Sefer 1306 / 12 Teşrinievvel 1304 tarihinde tadil edilen 114. maddesi⁶⁵ ve aynı tarihte kabul edilen beslemek şartıyla icareteynli musakkafât ve müstegillât-ı mevkûfenin ferâğı hakkındaki kanununun⁶⁶ şerhidir.

Her iki kanun maddesi birbirinin aynısı olup hükümleri de farklı olmadığından, müellif bu iki kanun maddesini ayrı ayrı şerh yoluna gitmeyerek konuyu tek başlık altında incelemeyi tercih ettiğini ifade etmektedir. Konunun tefsiri her iki maddeye matuf kılınmıştır.⁶⁷

Ferağ, Arazi Kanunnamesi'nde düzenlenen konulardan biri olup⁶⁸ beslemek şartıyla ferağ ise Arazi Kanunnamesi'nin 114. maddesinde düzenlenmiştir.

Arazi Kanunnamesi'nin 114. maddesi, 18 Sefer 1306 tarihindeki tadilinden evvel, satım akdini ifsad eden şartlar ferağı da fasid kılacağı hükmünü içeriyordu ve ölünceye dek bakmak şartıyla ferağa cevaz vermemiştir. “Ölünceye dek görüp gözetmek ve hoş

⁶⁵ A.H.E., Risâle-i Mühimme, s. 4; A.H.E., Şerh-i Cedid li Kanuni'l Arazi, (1321 tarihli baskı), s. 494-499; Cin, Osm. Toprak Düzeni, s. 258.

⁶⁶ Ceride-i Mehakim, S. 469, s. 5423; A.H.E., Risâle-i Mühimme, s. 5; A.H.E., Şerh-i Cedid li Kanuni'l Arazi(1321), s. 498-499; Akgündüz, Vakıf, s. 477.

⁶⁷ A.H.E., Risale-i Mühimme, s. 6.

⁶⁸ Arazi Kanunu, 36-53. maddelere bkz.

geçinmek gibi şer'an müfsid olan ile arazi-i emiriyye ve mevkufenin ferağ ve tefvizi muteber değildir."

Arazi Kanunnamesi'nin 114. maddesi tadil edilerek ölünceye dek beslemek şartıyla ferağ sahih, şart muteber kabul edilmiştir: "*Bir kimse arazi-i emiriyeden tapu ile tasarrufunda olan yeri ölünceye değin kendini beslemek şartıyla ferağ eylese ferağ sahih ve şart muteberdir.*"⁶⁹

Müellif, daha sonra, bu şartı taşıyan ferağın, Arazi Kanunnamesi'nde 114. maddenin tadilinde evvel bey'e kıyas edildiğini, bu maddenin tadiliyle birlikte hibeye kıyas edilerek, beslemek şartının hibede caiz olduğu 28 Recep 1296 tarihli irade-i seniyye ile kararlaştırıldığını belirtmektedir.

1."Beslemek şartıyla ferağın sıhhati" başlığı altında "*Meccanen vaki olan yani bu şarttan başka bir ivaz zikr olunmayan ferağdır.*"⁷⁰ tarifiyle, bu şartla yapılan ferağın mahiyeti dikkatlere sunuluyor. Müellifin bu tarifinde "*beslemek şartıyla ferağ, mahiyeti itibariyle ivazsız olarak yapılan şarta bağlı*"⁷¹ bir akit olduğu kabul edilmiştir.

2."Beslemek şartıyla vaki olan ferağda beslemenin şekli" bir mukavelenameye yazılmış ise tarafları için bağlayıcı olan, o şartlardır. Beslemenin şekli, ferağ anında tayin olunmamışsa tarafların bulundukları yer, tarafların mali durumları, örf-i belde ve muktezay-ı zamana göre tayin edilir. Beslemek hususu yer, zaman ve taraflar göz önüne alınarak tayin edilir.⁷²

3."Beslemek şartıyla ferağ edilen akarın menafî", lehine ferağ edilen şahsa ve vefat etmişse varislerine ait olduğunu, fariğın bunlara müdahale edemeyeceğini⁷³ ifade eden müellif, bu başlık altında, lehine ferağda bulunan kimsede bulunması gerekli olan ehliyet şartlarını serdetmektedir. Ayrıca küçüğe ait akarın, o küçüğü ölünceye dek beslemek şartıyla, velisi veya vasisi tarafından ferağ edilmesinin sahih olmadığı Arazi

⁶⁹ A.H.E., Risale-i Mühimme, s. 3-4

⁷⁰ A.H.E., Risale-i Mühimme, s. 7

⁷¹ Bardakoğlu, Ali, "Ferağ", DİA, C. 12, s. 354.

⁷² A.H.E., Risale-i Mühimme, s. 7-9.

⁷³ A.H.E., a.g.e., s. 11.

kanunu ve Mecelle'ye atıfda bulunarak 6 madde halinde kapsamlı olarak izah edilmiştir.⁷⁴ Beslemek şartıyla ferağda, beslemenin muayyen bir müddetle sınırlı olması sahihtir.⁷⁵

4.”*Fariğın diğer bir ademi beslemek şartıyla ferağ etmesi*”, caiz değildir. Fariğ, hem kendisini ve hem de başkasını ölünceye dek beslemek şartıyla akarını bir kimseye ferağ etse bu ferağ hiç biri için sahih olmaması gerektir, diyerek müellif kendi fikrini serd ediyor.⁷⁶

5.”*Beslemek şartıyla ferağda fariğın rücûu*” Bu şartla ferağ vaki olduktan sonra fariğ, ferağdan rücû edemez. Çünkü fariğ, ferağı feshetme hakkına sahip değildir.⁷⁷

6.”*Beslemek şartıyla ferağdan mefrûğ lehin rücûu*” Lehine ferağ edilen şahsın her zaman rücû hakkı vardır ve bu hakkın kaynağı kanun maddesidir. Bu başlık altında lehine ferağ edilen şahsın beslemekten rücûunda fariğın hakları belirtilmiş, bu konu ile ilgili davaların görüleceği yerin şeriye veya nizamiye mahkemesi mi yoksa defter-i hakânî idaresi mi olduğu tartışılmıştır.⁷⁸

7.”*Beslenmediğinden bi'l-bahs fesh-i ferağ davasına karşı defiler*”, ”*Beslemek şartının muvazaa olduğunu iddia etmek*”, ”*Beslemek hususunda tercih-i beyyinat*” başlıkları altında fariğın lehine ferağda bulunduğu kişiye karşı dava hakkı, fesh-i ferağ davası, lehine ferağ edilenin vefatı halinde beslemek şartında muhtemel suretler gibi konular inceleniyor.⁷⁹

Eserin sonunda beslemek şartıyla ferağ konusunda 1318 ve 1336 tarihli iki şuray-ı devlet mazbatası derc edilmiştir.⁸⁰

⁷⁴ A.H.E., a.g.e., s. 12-16.

⁷⁵ A.H.E., a.g.e., s. 17.

⁷⁶ A.H.E., a.g.e., s. 17-18

⁷⁷ A.H.E., a.g.e., s. 18-19.

⁷⁸ A.H.E., a.g.e., s. 19-40.

⁷⁹ A.H.E., a.g.e., s. 40.

⁸⁰ A.H.E., a.g.e., s. 50-56.

Müellif, bu eserini makale olarak kaleme aldığı için eserde fihrist bulunmamaktadır. Eserin sonunda müellifin diğer bazı eserlerinin bibliyografyası mevcuttur.

Ali Haydar Efendi, Osmanlı arazi hukukunda beslemek şartıyla ferağ meselesini kanun maddelerine dayanarak eserinde kapsamlı olarak şerh etmiştir.

3.1.1.9. Deyn'in Sûret-i Edası ve İcârenin Ahad-ı Âkideynin Vefatı Halinde Adem-i İnfisâhı Hakkındaki Ahkâm⁸¹

İstanbul, Necm-i İstiklal Matbaası, 1335, s.29

Eserin bünyesinde iki makale bulunmaktadır. Konuları farklı olan bu iki makale şunlardır:

Birinci Risâle, “*Risâle fî Kazai'd-Düyun ve İktizâuh*”⁸² (s.3-13.)

Müellif tarafından “*Madeni altın ile sabit olan düyunun madeni altın itasıyla tediyesi lazım geleceğine dairdir.*” ifadeleriyle konusu tesbit edilen bu makale, 18 Teşrinievvel 1331/1913 tarihli Evrak-ı Nakdiye Kanunu⁸³ ve 26 Mart 1332 /1916 tarihli Tevhid-i Meskukât Kanunu'ndan⁸⁴ önce ve sonra zimmette sabit olan borçların tedavüldeki hangi çeşit parayla eda edilmesi gerektiğini incelemektedir.

Dünya piyasalarında gümüşün 1873 yılından itibaren değer kaybetmesiyle beraber Osmanlı devletinde 1/16 altın-gümüş paritesini geçersiz hale getirir. 1881 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle altın esas kabul edilmiş ve lira temel para birimi olarak benimsenmişti. Altının yanında gümüş paralar da tedavül etmekteydi.⁸⁵

Birinci Dünya Savaşı yıllarında kağıt paranın tedavüle sürülmesiyle Osmanlı para sistemi işlerliğini hemen hemen tümüyle yitirmişti.⁸⁶ 10 Temmuz 1915 tarihli yasayla

⁸¹ Özege, a.g.e., C. 1, s. 279; Çöğenli, a.g.e. s. 7; Milli Ktp. A. 757, A. 789.

⁸² Bu konu ile ilgili Dureru'l Hukkâm, C. 1, s. 244-245, 387-390; C. 2, s. 785-787 ; C. 3, s. 319- 320, 323-324'e bkz.

⁸³ Düstur, 2. Tertip, C. 7, s. 771-772.

⁸⁴ Düstur, 2. Tertip, C. 8, s. 892-894.

⁸⁵ Akgündüz A., Bilinmeyen Osmanlı, s. 485; Akyıldız, Ali, Kağıt Para, s. 231; Toprak, Zeki, Türkiye'de Milli İktisat, s. 245.

⁸⁶ Toprak, Zafer, İttihat-Terakki ve Devletçilik, s. 22.

“Birinci tertip evrakı nakdiyye” adı ile piyasaya sürülen kağıt para altın liraya başa baş değerde tedavül gördü.⁸⁷ 31 Ekim 1915 tarihli yasayla piyasaya sürülen “ikinci tertip evrak-ı nakdiye” ile altın lira ve kağıt lira arasında bir değer farkı doğmaya başladı. Bunun neticesinde ödemelerde maden para yerine kağıt para kullanılma eğilimi doğunca altın ve gümüş giderek tedavülden çekildi.⁸⁸ 4 Ocak 1916 tarihli yasayla “üçüncü tertip evrak-ı nakdiye” ile para arzının artması ve tedavüldeki ödeme araçlarının çoğalması, sürekli kağıt para çıkarılmakta olduğu söylentileri piyasada altın primini sürekli yükseltiyordu.⁸⁹

26 Mart 1332 tarihli Tevhid-i Meskukat Kanun-ı Muvakkati ile 1881’den beri uygulanan çift metal sistemi bırakılarak altın sikke rejimine geçiliyordu. Bu kanun değer ölçütü olarak altını kabul etti ve para birimi kuruştı. Bu kanunla sikke adedi sınırlandı. Nikel, gümüş ve altın dışında tüm madeni paralar tedavülden kaldırıldı. Ülkenin değişik yörelerindeki farklı para rayiçlerine son verildi.⁹⁰

Para politikasındaki bu değişimlerin sonucunda bu iki kanundan önce ve sonra meydana gelen borçlanmaların hangi para birimi ile eda edileceği hususundaki problemleri çözmek ve hatta mahkemeler arasında farklı içtihatların ortaya çıkmasına sebebiyet veren müşküllerin halline ışık tutmak için Ali Haydar Efendi bu risaleyi kaleme almıştır.

Müellifin risâlede vardığı neticeler şunlardır:

1.Evrak-ı Nakdiye Kanunu ve Tevhid-i Meskukat Kanunu’nun meriyetinden gerek önce ve gerek sonra madeni altın veya gümüş ile vaki olan borçlanmaların mutlaka madeni altın veya gümüş ile ifası gerekmektedir

2.Paranın cins ve nev’i açıklanmadan kuruş üzerinde yapılan borçlanmada, borçlanma tarihinde revaçta olan kuruş, hangi nev para ve kıymete sahipse öylece ödenmesi gerekir:

⁸⁷ Toprak, Zafer, İttihat-Terakkî ve Devletçilik, s. 33; Akyıldız, Ali, Kağıt Para, s. 183.

⁸⁸ Toprak, Zafer, İttihat-Terakkî ve Devletçilik, s. 34; Toprak, Zeki, Milli İktisat, s. 241-242.

⁸⁹ Toprak, Zafer, İttihat-Terakkî ve Devletçilik, s. 35; Toprak, Zeki, Milli İktisat, s. 242-244; Akyıldız, Ali, Kağıt Para, s. 185.

⁹⁰ Toprak, Zafer, İttihat-Terakkî ve Devletçilik, s. 22-25; Akgündüz, Bilinmeyen Osmanlı s. 486

a)Kaimelerin tedavülden önce madeni altın yüz sekiz, yirmilik mecdiye yirmi kuruşa raic olup, kuruş üzerine borçlanma meydana gelmişse borçlu madeni altın yüz sekiz, yirmilik mecdiye yirmi kuruşa olmak üzere borcunu öder.

b)Kağıt paranın tedavül tarihinden sonra kuruş üzerine yapılan borçlanma kağıt para ile ifa olunur. Fakat kağıt paranın tedavülden kalkmasından sonra borç eda edilmek istenirse, kağıt paranın tedavülden kalktığı son an yani inkıta anında madeni para ile değeri ne ise o değer üzerinden borcun tediye edilmesi gerekir. Yani borçlu tedavülden kalkmış bulunan bir para ile borcu ifa edemez. Bu konuda İmam Muhammed'in görüşü kabul edilmiştir.

3.Borçlanma kağıt para üzerinde yapılmışsa borç, kağıt para ile tediye edilir. Kağıt para tedavülden kalkmasından sonra borç tediye edilecek olsa İmam Muhammed'in görüşüne binaen paranın tedavülden kalktığı son zamanda kağıt paranın madeni para ile kıymeti ne idiye o kıymet üzerinden madeni altın ile ödenmesi vacip olur.⁹¹

Makalenin özünü teşkil eden bu hükümler, Evrak-ı Nakdiye Kanunu ve Tevhid-i Meskukat Kanunu'na ve ayrıca şeri kaynaklara raci olarak izah edilmiştir. Varılan neticeler, Mahkeme-i Temyiz umumi heyetince de tasdik edilerek yargı hükümleri derecesine ulaşmıştır.⁹²

İkinci Risâle, “Risâle fî Hakk-ı Ademi İnfisâhi'l-İcâre bi'l-Mevt”

Mecellede icare konusu müstakil bir kitap olarak düzenlenmiş olmasına rağmen, ”taifalardan birinin ölümü halinde icare akdinin akıbeti “ konusunda her hangi bir hüküm bulunmamaktadır.⁹³ Mezhepler arasında ihtilafı olan bu konu, Osmanlı hukukunda farklı zamanlarda değişik uygulamalara münfer olmuştur.⁹⁴

Ali Haydar Efendi *Dureru'l-Hukkâm*'da bu konuyu Mecelle'nin 443. maddesinin şerhinde tafsil etmiştir.⁹⁵ Fakat, kanunun mühim olması, Osmanlı uygulamasında daima

⁹¹ Ali Haydar, Deynin Sûret-i Edası, s. 11-13.

⁹² A.H.E., Risale-i Mühimme, s. 56

⁹³ Kaşıkçı, Mecelle, s. 374

⁹⁴ A.H.E., Deynin Suret-i Edası, s. 18-19

⁹⁵ A.H.E., Dureru'l Hukkâm, C. 1, s. 742-745

farklı hükümlerle gündemde bulunması ve Mecelle Tadil Komisyonu'na⁹⁶ da üzerinde çalışılan konulardan biri olması sebebiyle Ali Haydar Efendi tarafından, müstakil bir makalede bu konunun incelenmesinde lüzum görülmüştür.

Konu, bir giriş ve üç başlık altında incelenmiştir. Giriş kısmında mezheplerin konuya yaklaşımı ele alınmıştır.

Devlet-i Aliyye'de kabul edilen akval-ı müctehed fiha başlığı altında konunun Osmanlı uygulamasında geçirdiği safhalar tespit edilmiştir.

Tafsil-i ahkam-ı adem-il infisah başlığı altında ise adem-i infisah hükmünün cari olduğu mallar, icâre ile ilgili veraset konuları incelenmiştir.

Akd-ı icârenin infisahını mucip olan ahval başlığı altında ise taraflardan birinin ölümü halinde icâre akdinin sona ermesi ile ilgili misaller anlatılmıştır.

Risalede mezheplerin konuyla ilgili yaklaşımını toplu olarak görebiliriz. Hanefi mezhebinin taraflardan birinin ölümü halinde icâre akdinin sona ereceği görüşüne karşın Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhebi icâre akdini satım akdi gibi bağlayıcı akitlerden kabul ettikleri için bu durumda icâre akdinin fesh olunamayacağı görüşündedir.

Osmanlı uygulamasında bu mesele ile ilgili hüküm sürekli değişken olmuştur. Osmanlı hukukunda 5 aşamada farklı olarak düzenlenmiştir. İlk aşamada vakıf malları ve miri arazinin intikali usulü kabul edilerek bu çeşit akarlarda müste'cirin vefatıyla icarenin sona eremeyeceği kabul edilmişti. İkinci aşamada 1284 tarihinde çıkarılan Kontrato Nizamnamesi ile Hanefi mezhebinin reyî kabul edilmiştir. Üçüncü aşamada 10 Rebiulevvel 1291 tarihinde İcar-ı Akar Nizamnamesi'nde icâre akdi taraflarının birisi veya ikisinin ölümüyle icârenin infisah etmeyeceği beyan edilerek Şafii mezhebinin görüşü kabul edilmiştir. Dördüncü aşamada 28 C.evvel 1299 tarihli İcar-ı Akar Nizamnamesi'nde konu ele alınmamıştır, çünkü o tarihte Mecelle'nin Kitabı'ı İcâr'ı neşredilmişti. Konuyla ilgili Mecelle'de açık bir hüküm bulunmamasına karşın Mecelle'nin Hanefi fihhına dayandığı nazara alınarak uygulamada Hanefi mezhebinin görüşü kabul edilmiştir.⁹⁷ Beşinci aşamada, 18 Rebiulahir 1332 tarihinde, İcar-ı Akar

⁹⁶ A.H.E., el-Mecmuatu'l Cedide, s.137; Kaşıkçı, Mecelle, s.360

⁹⁷ A.H.E., Durerul-Hukkâm, C. 1, s. 743

Nizamnamesi'ne “*Mucirin ne de muste'cirin vefatı ile icâre münfesi olamaz.*” fıkrası ilave edilerek, yine eimme-i selâse mezhebi kabul edilmiştir.

Ali Haydar Efendi, taraflardan birinin vefatı halinde kira akdinin sonucu ile ilgili olarak her iki durumda da bazı zararların meydana gelebileceğini ifade ederek kadı'nın muhayyer bırakılması fikrini serdetmektedir. Müctehidlerin ihtilafı rahmet ise de kendilerine verilecek muhayyerliği güzel kullanacak hakimlerin nadir bulunması gibi bir duruma işaret eden Ali Haydar Efendi, tercihini yine de hakimlerin muhayyer bırakılması yönünde kullanmaktadır.

İncelediğimiz bu risale, taraflardan birinin vefatı halinde kira akdinin son bulup bulamayacağı hususunda fıkıh mezheplerinin yaklaşımını ve Osmanlı hukukunda konunun tarihi seyrini incelemektedir. Müellifin kira akdinin feshini sistematik bir tarzda ele alması, konuyu çok daha istifade edilir kılmaktadır.

3.1.1.10. Emvâl-ı Gayr-ı Menkûle ve Teminât ve İzâle-i Şuyû'⁹⁷

Emvâl-ı Gayr-ı Menkûle ve Teminât ve İzâle-i Şuyû, İstanbul, Amidi Matbaası, 1341-1343, 284+4+1 s.

Eser, farklı tarihlerde sadır olmuş üç muvakkat kanunun şerhini ihtiva etmektedir. Bu üç kanun şerhi, ilk defa Ceride-i Adliye'de tefrika edilmiştir.

Birinci Kitap, “*Emval-ı Gayr-ı Menkule Kanunu Şerhi*”

“*Emval-ı Gayr-ı Menkule Kanunu Şerhi*” ismini taşıyan birinci kitap, 5 Cemaziyelûlâ 1331 tarihli “*Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Tasarrufu Hakkında Kanun-ı Muvakkat.*”⁹⁸ın şerhidir, (3-160 s.). Kanun 19 maddeyi havidir.

Emval-ı Gayr-ı Menkule Kanunu Şerhi, ilk kez Ceride-i Adliye'nin 85-92. sayılarında “*Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Tasarrufuna Ait Mevad-ı Kanuniyeye Dair Teşrihat*” ismiyle neşredilmiştir.⁹⁹

⁹⁷ Özege, a.g.e., C. 1, s. 349; Çöğenli, a.g.e., s. 11 Milli Ktp. A. 545.

Miri arazi, vakıf müsakkafat ve müstegillâtı konularını düzenleyen bu muvakkat kanun, Arazi Kanunu'nun arazi tasarufuna dair verilen tapu senedini "defter-i hakani senedi" ismiyle yeniden düzenlemiştir.

Eserin girişinde müellifin hukuk anlayışını, Osmanlıdaki kanunlaştırma hareketi hakkındaki yorumlarını içeren önemli bir bölüm yer almaktadır.

Ali Haydar Efendi, izahata başlarken kanun şerhine mukaddime sadedinde Osmanlı arazi hukukunu mülk, miri, mevkuf, metruk ve mevât arazi beşli tasnifi içinde etraflıca inceleyerek gayr-ı menkullerin tarifi, taksimi ve bunlarla ilgili ahkamı genişçe kaleme almıştır.

Müellif bu muvakkat kanunla, arazi ve vakıf müstegillâtı hakkında, daha önceki kanunlara müğayir bir takım ahkâmın vaz' edildiğini ifade etmektedir. Ali Haydar Efendi'ye göre bunun sebebi, ezmanın tebeddülüdür. Çünkü, şeri hukukta, miri ve vakıf arazinin rakabesi beytülmale ait olup tasarrufun keyfiyeti de devlet başkanına aittir. Maslahata mebni irade, ne şekilde zuhur ederse, onunla amel lazımdır. Kanunların ara sıra tebdil ve tadili, bu hikmete mebnidir.¹⁰⁰

Şeriye ve Nizamiye mahkemelerinde görülen bir davanın sübut delilleri arasında resmi kayıt ve evrakların da bulunduğunu belirten müellif, resmi kayıtların durumu ve senedât-ı hakani ile alakalı malumat sunmaktadır.

İkinci Kitap, "Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Teminat İraesi Kanunu Şerhi"

"Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Teminat İraesi Kanunu Şerhi" ismini taşıyan bu kitap, 1 Rebiulahir 1331 tarihli "Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat"ın¹⁰¹ şerhidir. (161-219. s.) İlk defa Ceride-i Adliye'de "Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-ı Muvakkat Hakkında" ismiyle neşredilmiştir.

⁹⁸ Düstur, 2. Tertip, C. 5, s. 239-244

⁹⁹ Ceride-i Adliye, S. 85-92.

¹⁰⁰ A.H.E., Emval-ı Gayr-ı Menkule, s. 7-8.

Akitlerde gayr-ı menkûlün borç karşılığında teminat olarak gösterilmesini düzenleyen bu muvakkat kanun şerhinde müellif, teminatın ticari hayatta ehemmiyetini beyan ederek konuya başlamıştır. Teminat ile ilgili genel hukuki bilgilerin verildiği giriş bölümünde teminatın tarifi, hükmü, erkanı, sıfatı ve teminat ile rehin arasındaki farklar anlatılmıştır.

Teminat, *“Gayr-ı menkul bir ayn'ın maliyetini bir deyn mukabilinde vesika kılmaktır ki o deyn mezkur ayndan istifa olunması mümkün ola.”* şeklinde tarif eden müellif, bu tarifi şu hükümleri ihtiva ettiğini beyan etmektedir: Teminat, ancak gayr-ı menkul olan ayn'da olur ve teminatın mukabili deyn olmalıdır. Binaenaleyh bir ayn mukabilinde bir gayr-ı menkul teminat olarak gösterilemez. Teminat satılmaya kabiliyeti olan gayr-ı menkul olmalıdır. Teminatın hükmünü ihlal edecek mukavele ve şart dermeyan olunmamalıdır. Bu tarif ve izahtan sonra sırayla teminatın rüknü, sıfatı ve rehin ile arasındaki farklar işlenmiştir.

Teminatın rüknü, teminat olarak gösterilen emval-ı gayr-ı menkule, teminatın mukabili bulunan deyn, sığa, teminatı gösteren ve teminatı kabul eden kişi olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Teminatın sıfatı bahsinde teminat, borçlu için lazım bir akit ve alacaklı açısından gayr-ı lazım bir akit olduğu beyan edilmiştir. Buna göre alacaklı, teminat akdini feshedebilme hakkına sahiptir.

Teminat ile rehin arasında şu farklar tespit edilmiştir: Teminat ile rehin arasında hem isimlendirilmede ve hem de akdin hükümlerinde farklılıklar mevcuttur. Merhûn şeyin telefinde deynin sükutu gerektiği halde teminatın telefinde deyn sükut etmez. Rehinde teslim şart iken teminatta şart değildir. Teminat gösterilmesi defter-i hakânî idareleri tarafından icra edilmesi gerekli olduğu halde, rehin muamelesi husûsen emval-ı menkûlede borçlu ile alacaklı arasında caiz ve sahihtir. Bu gerekli izahattan sonra müellif kanun maddelerini ayrı ayrı şerh etmiştir.

¹⁰¹ Düstur, 2. Tertip, C. 5, s. 158-162.

Üçüncü Kitap, “Emval-ı Gayr-ı Menkulenin İzale-i Şüyuu Kanunu Şerhi”

14 Muharrem 1332 tarihli “Bi’l-iştirak Tasarruf olunan Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Taksimi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”ın¹⁰² şerhidir. Bu şerh, ilk defa Ceride-i Adliye’nin 100-103. sayılarında neşredilmiştir.

Emval-ı Gayr-ı Menkule ve Teminat ve İzale-i Şüyû’un sonunda her üç şerhin fihristi (s. 284+4) ve müellifin diğer eserlerinin tanıtımı mevcuttur. (s. 284+4+1)

3.1.1.11. Tavzihu’l-Müşkilât fi Ahkâmi’l-İntikalât¹⁰³

Tavzihu’l-Müşkilât fi Ahkâmi’l-İntikalât, Hukuk Matbaası, 1329, 120 s.

İkinci baskı, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1339, 194+2 s.

Ali Haydar Efendi’nin bu eseri, miri ve mevkuf arazi ile icareteynli vakıfların intikalini ve hükmi şahısların gayr-ı menkul mallar üzerindeki tasarruflarını düzenleyen iki muvakkat kanunun şerhidir.

Eserin 1339 tarihli baskısından farklı olarak 1329 tarihli baskısı sadece *Emval-ı Gayr-ı Menkule İntikalatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat*’ı konu edinmiştir. En son baskı olduğu için biz de 1339 tarihli nüshayı esas alarak eseri tanıtmaya çalışacağız.

Tavzihul Müşkilat fi Ahkami’l İntikalat, iki kitaptan oluşmaktadır. Her kitap, birer muvakkat kanun şerhini ihtiva etmektedir. Eserin sonunda sadece birinci şerhin fihristi (s. 192+2) yer almaktadır.

Birinci Kitap, “Emval-ı Gayr-ı Menkule İntikalatı Hakkında Kanun-i Muvakkat Şerhi”

Kanunun Adı: Emval-ı Gayr-ı Menkule İntikalatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat.¹⁰⁴ 3 Rebiülâhır 1331 / 21 Şubat 1328 / 6 Mart 1913.

¹⁰² Düstur, 2. Tertip, C. 6, s. 100-103.

¹⁰³ Özege, a.g.e., C. 4, s. 1772; Çöğenli, a.g.e., s. 13; A.Ü. İlahiyat Fk. Ktp. kayıt no: 11853; S.Ü. İlahiyat Fk. Ktp. kayıt no: 11444; Milli Ktp. kayıt no: A. 545.

1331 tarihli Tevsi-i İntikal Kanunu, miri ve vakıf arazisi ile bilicareteyn tasarruf olunan musakkafat ve müstıgallat-ı vakfiye'nin intikal kaidelerini ve bu konudaki değişiklikleri düzenlemektedir. Bu muvakkat kanun ile, önceki intikal mevzuatı birleştirilmiş ve icare-i vahide-i kadimeli vakıf müstegıllâtı da bu kanun hükümlerine tabi tutulmuştur. Kanun, 12 maddeden müteşekkildir.

Osmanlı hukuk tarihi araştırmalarında miri arazi ile ilgili intikal kanunları ve nizamname hükümleri, beş tarihi devreye ayrılmaktadır.¹⁰⁵ 1331 tarihli bu kanun ise, son safhayı oluşturmaktadır. Eski mevzuatın sınıf sistemi anlayışı, bu kanunda yerini zümre sistemine terk etmiştir. İcareteynli vakıflardaki ve miri arazideki intikal kaideleri birleştiriliş ve mevzuat birliği sağlanmıştır. Halefiyet sistemi bütün zümrelerde kabul edilmiş¹⁰⁶ ve murisin çocuklarıyla ana-babasına 1/6 hisse ve eşe her zümrede hisse verilmiştir.¹⁰⁷

Ali Haydar Efendi bu şerhi kaleme alışının sebebinin, hakim, müftü, dava vekilleri, defter-i hakânî memurları, ilgililer ve halk nezdinde bu kanunun tamamen inkişaf edebilmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu gayeye matuf olarak Medresetu'l-Kudat'ta ilk defa kendisi tarafından okutulmuştur.

Birinci kitapta kanun maddelerinin şerhine başlarken müellif, bu muvakkat kanunun menşei, muhtevası, gayesi ve bu kanunun ahkamına dahil olan ve olmayan arazileri belirtmiştir. Bu kanunun muvakkat olmasının sebepleri ve kanun-i esaside bir kanunun muvakkat olarak çıkartılabilmesi için gereken şartlar eserin uzun tutulan giriş bölümünde izah edilmiştir.(s.2-43)

Müellif, bu kanunun Almanya'nın miras hakkında evvelce kabul ve sonradan yürürlükten kaldırdığı bir kanundan iktibas edildiğini vurgulayarak kanunun menşei

¹⁰⁴ Düstur, 2. Tertip, C. 5, s. 145-148; Berki, Ferâiz ve İntikalât, s. 175-177; Cin H., Osm. Toprak Düzeni, s. 457-461; Akgündüz, Külliyyat, s. 354-357

¹⁰⁵ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 147; Akgündüz, Külliyyat, s. 148-149.

¹⁰⁶ Berki, Feraiz ve İntikal, s. 155 vd.; Cin, Osm. Toprak Düzeni, s. 256-267; Mumcu-Üçok, a.g.e., s. 287-288; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 471

¹⁰⁷ Mumcu-Üçok, Türk Hukuk Tarihi, s. 287

belirtmektedir. "Bunda dahi taklitçilik yapılmıştır." ifadesinden müellifin bu iktibasın özüne yönelik tenkidini görebiliyoruz.

İkinci Kitap, "Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-ı Gayr-ı Menkuleyi Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat Şerhi."

Kanunun adı: Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-ı Gayr-ı Menkuleyi Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat.¹⁰⁸ 22 Rebiulevvel 1331 / 16 Şubat 1328

Ali Haydar Efendi'nin telif ettiği bu kitap, *Tavzihü'l Müşkilat fî Ahkâmî'l İntikalât* isimli eserinin 1339 tarihli birinci baskısında ikinci kitap olarak yer almıştır. *Tavzihü'l Müşkilat*'ın 1329 tarihli ilk baskısında mevcut değildir.

Bu muvakkat kanun, hükmi şahısların gayrı menkul mallar üzerindeki tasarruf hakkını düzenlemektedir. Osmanlı hukukunda bu kanunun getirdiği hükmi şahıslar zikredilmiş ve bu hükmi şahısların gayrı menkul mallar üzerindeki tasarruf haklarının sınırları tesbit edilmiştir. Kanun, 7 maddeyi ihtiva etmektedir.

Ali Haydar Efendi, bu muvakkat kanun şerhini, kanun maddesi, esbab-ı mucibe ve şerh sıralamasıyla vücûda getirmiş ve kanunu madde sistemi içinde şerh etmiştir.

Ali Haydar Efendi'nin şerhinden, bu muvakkat kanun temel alınarak, şu neticeler çıkarılabilir:

- 1-Hakiki şahıslar dışında hükmi şahıslar da gayrı menkul mallara tasarruf edebilirler.¹⁰⁹
- 2-Hükümet ve belediye daireleri, Osmanlı ticaret, sanayi ve inşaat şirketleri,¹¹⁰ Osmanlı ziraat şirketleri,¹¹¹ Osmanlı cemaatleri ve hayır müesseseleri hükmi şahıslardır.¹¹²
- 3-Cemaat ve hayır müesseseleri Osmanlı vatandaşlarına ait olmalıdır. Ecnebi cemaat ve hayır müesseseleri, gelir getiren gayrı menkulleri tasarruf edemezler. (s. 147-195)

¹⁰⁸ Düstur, 2. Tertip, C. 5, s. 114-116

¹⁰⁹ A.H.E., Tavzihu'l Müşkilat, s. 147-148.

¹¹⁰ A.H.E., Tavzihu'l Müşkilat, s. 147.

¹¹¹ A.H.E., Tavzihu'l Müşkilat, s. 159-160.

¹¹² A.H.E., a.g.e., s. 169-170.

3.1.1.12. Tatbikât-ı Şer'iyye Dersi¹¹³

Ali Haydar Efendi, Tatbikât-ı Şer'iyye Dersi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, s.134.

Tatbikât-ı Şer'iyye isimli bu eser Ali Haydar Efendi'nin Medresetü'l-Kudat'ta okuttuğu tatbikât-ı şer'iyye dersi takrirlerinden müteşekkildir. Eser, ilmu'l mehadir ve's-sicillat veya ilmu's-şurut diye tesmiye olunan sahada yapılmış bir çalışmadır.

Eserin konusu mahkeme ilamları ve hukuk belgelerinin düzenleniş biçimi, bu belgelerin taşınması gereken hususiyetler ve dava raporları ile ilgili teknik bilgilerdir. Bu eserin hazırlanmasındaki temel gaye , müellifin belirttiği şekilde vesikalar ile ilgili bazı usul ve esasları açıklamak, konunun bilfiil tatbikatını göstermektir.

Eser bir giriş ve dört kısımda oluşmaktadır. Müellifin eserin girişinde “ *Kısm-ı hâmis, sınıfta mahkeme teşkil edilerek icra olunacak muhakemat hakkında tenkidata dairdir.* “ diyerek söz konusu ettiği bölüm eserde mevcut değildir.

Eserin muhtevası:

Giriş bölümünde (s. 2-4) eserin konusu, kapsamı ve amacı belirtilmiştir.

Kısm-ı evvel, tatbikat hakkında malumat-ı umumiye beyanındadır, (s. 4-8). Bu başlık altında hukuk davaları ile ilgili istilâhlar izah edilmiş ve senet suretleriyle ilgili değişik örnek metinler serdedilmiştir. Birinci kısımda şu konular ele alınmıştır.

a-İlamatta ziyade tafsilat ve izahatın lüzumu beyanındadır, (s. 8-11). Hukuki vesikaların hakimnin huzurunda cereyan eden muamelelerin tüm yönlerini ihtiva etmesi ve bu vesikalarda geniş açıklamaların gerekliliği hususları vurgulanmıştır.

b- Tanzîm-i ilâmât hakkında bazı vesâyâ, (s. 11-13). Bu başlık altında ilâmda ibarelerin açık, ifadelerin düzgün, yazının güzel olduğu belirtilmiştir. İlâmın yazımında gerekli olan diğer hususlar şunlardır: İlâmda isimlerin yerine zamir kullanılmamasına, ibarelerde takdir, hazif ve tekrarların manaya zarar vereceğinden dolayı bunların ilamda bulunmamasına dikkat çekilmiştir. Bu başlık altında ilamda yer alması gereken diğer hususlar aktarılmıştır.

¹¹³ Özege, a.g.e., C. 1, s. 349; Çöğenli, a.g.e., s. 13; MÜİF Ktp. kayıt no:465.

c- *İlamın ihtiva etmesi gereken cihat*, (s. 13- 23). Burada ilânın hazırlanması anında özen gösterilmesi gerekli hususlar verilmiştir.

d- *Deâvî ve hâdisâtın sûret-i fasl u ruyeti*, (s. 23 –55).

Kısm-ı sani, el-esbabuh-nakdiye, (s. 55-67). Vesikaların nakzedilme sebepleri yanında ilamın rûkûnleri fıkıh eserlerinin kitap başlıkları altında incelenmiştir.

Kısm(-ı salis), vesâikin halelâtı hakkında fukahânın bazı teşrihatı, (s. 67-92)

Bu başlık altında şerî vesika ve ilâmlardaki yanlışlık ve eksiklikler fıkıh eserlerinin kitap başlıkları altında her konu için ayrı ayrı ilâm örnekleri verilerek işlenmiştir.

(Kısm-ı Rabi’), Vesâikin halelâtı hakkında fetvahanenin son zamandaki teşrihatı, (s. 92-134). Fıkıhın değişik konularında düzenlenmiş ilâmların nakzedilme sebepleri, fetvahanede nakzedilmiş ilâm örnekleriyle işlenmiştir.

Eser, hukuk talebeleri için ders kitabı olarak yazılmıştır ve ilmi’ş-şurût sahasında yapılmış çalışmalardan biridir.

3.1.1.13. Tertibu’s-Sunûf fî Ahkâmi’l-Vukûf

İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1337-1340, 790 s.

Konusu, vakıfların İslâm hukukundaki hükmü ve statüsü olan bu eser iki cilttir ve madde sistematiğiyle kaleme alınmıştır. Vakıfların hukuki durumu hakkında yazılan eserlerden Ömer Hilmi Efendi’nin *İthâfu’l-Ahlâf fî Ahkâmi’l-Evkâf*’ı neşredildikten sonra vakıfların ahkâmının geçirdiği değişiklikler üzerine Ali Haydar Efendi tarafından hazırlanmıştır.

Eser, 1950 yılında Ekrem Abdulcebbar ve Muhammed Ahmed el-Umar tarafından Arapça’ya tercüme edilmiştir.¹¹⁴ Tercümenin birinci cildinde şîa ulemasından Seyyid Muhsin Tabatabâi el-Hakim’in Caferi fıkıhında vakıf ile ilgili yazdığı eser yer

¹¹⁴ Eserin tercümesi için İÜ. İslâm Araştırmaları Enstitüsü Ktp., kyt. no: K-2086.

almaktadır. Eserin tercümesinde Tabatabâi'nin eseriyle ana metnin bazı maddeleri karşılaştırmalı olarak verilmektedir.¹¹⁵

3.1.1.14. Teshîlu'l-Ferâiz¹¹⁶

İstanbul, (A.Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1322, 234+2+4 s.

Osmanlı miras hukuku, dualist bir yapıya sahipti. Şer'i intikal ve adi intikal olmak üzere ikili tasnife tabi tutulan eski miras hukukumuzda şer'i intikal, feraiz diye isimlendirilmişti. Feraiz, şer'i miras hukukunun adıdır. Miras konusu, fıkıh kitaplarında "Kitabu'l-feraiz" başlığı altında incelendiği gibi "feraiz" ismiyle telif edilen eserlerde müstakil olarak da ele alınmıştır. Seyyid Şerif Cürcani'nin, Secavendi'nin feraiz metni üzerinde kaleme aldığı Şerhu'l-Feraizi's-Siraciyye adlı şerhi, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan en meşhur feraiz kitabıydı.

Mecelle'de aile ve miras hukukuna hiç yer verilmemiştir. Müellifin Kitabu'l-İstihkak ve Kitabu'n-Nafakat gibi teliflerinden, Mecelle'nin el atmadığı sahalarda kanun taslağı olabilecek eserler meydana getirme çabası içinde olduğu anlaşıyor. Teshilu'l-Feraiz'in bu gruba giren bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür.

Teshilu'l-Feraiz, bir mukaddime, 15 bab, 29 fasıl ve bir hatimeyi ihtiva etmektedir. Bab ve fasıllar, 136 meseleyi mürekkeptir.

Mukaddimede (s. 2-8) feraiz ilminin tarifi yapılmış ve bu ilmin temel kaynakları İslam Hukuku'nun dört temel kaynağından Kitap, sünnet, ve icma'a dayandırılmıştır. Kıyasın ise bu ilimde yeri olmadığı ayrıca vurgulanmıştır. Miras ilminin mevzu, gayesi izah edildikten sonra bu ilmin rükünleri varis, muris ve hakk-ı mevrus olarak tesbit edilmektedir. Ayrıca, verasetin şartları, mevt-i muris, murisin vefatı zamanında varisin yaşıyor olması, karabet, zevciyet ve vela gibi cihetler şeklinde tesbit edilmiştir. Feraiz

¹¹⁵ A.H.E. Tertibu's-Sunûf fi Ahkami'l-Vukûf; Mütercimler, Ekrem Abdulcebbar, Muhammed Ahmed el-Umer, Matbaatu'l-Bağdad, Bağdad, 1950.

¹¹⁶ Özege, a.g.e., C. 4, s. 1836; Çöğenli, a.g.e., s. 13; M.Ü. İlahiyat Fk. Ktp. no:20537.

ilmine giriş olarak irs, terike, meyyit ve techiz gibi temel ıslahatların da bu bölümde tarif ve izahı yapılmıştır

Mukaddime bölümünde terike tarifi edilirken irs'in a'yan-ı maliyede cereyan ettiği vurgulandıktan sonra hukuk-ı gayr-ı maliye de ikili tasnife tabi kılınmıştır. Mali olmayan haklardan hangisinde irsin cereyan ettiği burada öğrenebilmek mümkündür. Eserin sonunda konuların fihristi (234+2) ve doğru-yanlış cetveli (234+2+4) yer almaktadır.

Ali Haydar Efendi'nin kaleme aldığı eserlerin çoğunda görebildiğimiz gibi bu eserde de bab, fasıl ve meselelerin sonunda konunun kaynakları ve kendisinden istifade ettiği fıkıh eserleri not edilmektedir. Ali Haydar Efendi'nin geniş bir literatürden yararlandığını buradan öğrenebiliyoruz.

Kaynak eserler belirtilirken sahife numarası ve müellifin adı belirtilmeksizin sadece eserin ismi verilmiştir. Çoğu kez eserin tam ismi verilmeden Seyyid, Manzum, Cevhere şeklinde kısaltmalarla iktifa edilmiştir.

3.1.2. Yazmalar

Ali Haydar Efendi'nin iki yazma eseri mevcuttur. Bu yazmalardan *Kitabu'n-Nafakât* ayrıca matbudur. *Kitabu't-Talak* ise yazma nüshası haricinde matbu değildir.

3.1.2.1. Kitabu't-Talak

Eminu'l-fetvâ sâbikan Hocaşâde Ali Haydar, *Kitabu't-Talak*.

Eser, üç cilttir. Ankara Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi yazma eserler kısmında birinci cilt, 177; ikinci cilt, 182; üçüncü cilt, 187 demirbaş numaralarında kayıtlıdır.

Birinci cilt:

Arkası ve kenarları meşin, şirazeli, miklapsız, düz ve kırmızı bir cilt içinde 36 x 23,5 (28 x 16,5) cm. ebadında, sarımtırak beyaz ve kareli 253 (3 + 250) varak.

Eserin her cildi için müstakil fihrist bulunup birinci ciltte fihrist cildin başındadır ve üç varaktır. Birinci ciltte 1, 3 ve 250. varakların tek, diğer varakların ise her iki yüzü kullanılmıştır. Birinci cildin 4^a varağında Ali Haydar Efendi'nin temhid yazısı ve "Gurre-i Rabiulahir 1336, Eminu'l-fetvâ sabikan Hocaâde Ali Haydar" kaydı yer almaktadır.

İkinci cilt:

Arkası ve kenarları meşin, şirazeli, miklapsız, düz ve kırmızı bir cilt içinde 37 x 24 (30,5 x 20) cm. ebadında, sarımtırak beyaz ve kareli 301 (1 + 277 + 3) varak.

İkinci ciltte fihrist bir varak olup cildin başındadır. Son üç varak ise boştur.

Üçüncü cilt:

Arkası meşin, kenarları bez, şirazeli, miklapsız, düz ve siyah bir cilt içinde 35 x 23 (30 x 17) cm. ebadında, sarımtırak beyaz ve kareli 256 (2 + 254) varak. Üçüncü ciltte ise fihrist iki varak olup cildin başındadır

Her üç ciltte de kullanılan mürekkep siyah olup 3. ciltte tashih için yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır. 1 ve 3. ciltlerde kullanılan kalem kalın ve 2. ciltte daha incedir.

Bu üç cildin fihristlerinde kullanılan kağıt cinsi, metinlerde kullanılan kağıttan farklı olup kağıdın ebadı daha ufaktır. Birinci ciltte 1, 3 ve 253. varakların tek yüzü, diğer varakların ise çift yüzü kullanılmış, ikinci ve üçüncü ciltlerde ise varakların tek yüzü kullanılmıştır. Üçüncü cildin kenarlarına çok az olmak üzere notlar düşülmüştür.

Her üç ciltte de satır adedi farklılık arz etmektedir. Yazı, rikadır. Birinci ciltte ortalama 20-32, ikinci ciltte 25-32 ve üçüncü ciltte ise 27-31 satır mevcuttur.

Konular madde usulüyle yazılmıştır. Birinci ciltte 1198 madde bulunmaktadır. İkinci cilt 1225. maddeden başlayıp 2020. maddede sona ermektedir. 1198 ve 1225 arası

maddeler tetkikte ıskat edilmiştir. Üçüncü cilt 2092'den başlayıp 3441'de sona ermektedir; 2020'den 2092'ye kadar olan maddeler ıskat edilmiştir.

Kitabu't-Talak, bir mukaddime ve 25 bâbı hâvidir. Kitap madde usûlüyle bâb, fasıl ve mebhaslara taksim edilmiştir. Birinci ve ikinci ciltlerde maddelerin yazımında Osmanlıca ibareden sonra o maddenin Arapça aslı ve kaynağı verilirken üçüncü ciltte sadece Osmanlıca ibareyle iktifa edilmiştir.

3.1.2.2. Kitabu'n-Nafakât

Ali Haydar Emînulfetvâ, Kitabu'n-Nafakât.

Kitabu'n-Nafakât'ın bu yazma nüshası İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi 975 demirbaş numarasına kayıtlıdır. Eser ayrıca matbudur.

Zincirekli, kiraz renginde meşin cilt, 35,5 x 23 (33 x 20) cm. ebadında sarımtırak beyaz, kareli ve ince 131 varak. Eser, fihrist+metin terkiibindedir. Fihrist, üç varaktır. Kitabın dördüncü varağının her iki yüzü de boştur. Beşinci varağın 5^a yüzü de boş olup 1 rakamı düşülmüştür. Metin beşinci varağın 5^b yüzünden başlamış ve genelde varakların tek yüzü kullanılmıştır. Ön kapakta Osmanlı arması ve arka kapakta hilâl-yıldız işlemesi mevcuttur.

30 satır, siyah mürekkeple harekesiz rika hattı. Metin maddeler şeklindedir ve her madde kırmızı mürekkeple numaralandırılmıştır. Maddeleri gösteren rakamların altı, kurşun bir kalemle çizilerek tekrar numara verilmiştir. Kırmızı mürekkeple yer yer tashihler yapılmıştır. Genelde varakların kenarlarına kısa, karşı yüzlerine uzun notlar ve tashihler ilave edilmiştir. Eserde tashih amaçlı olarak siyah mürekkeple bazı maddelerin üstü çizilmiş ve bazı maddeler de çerçeve içine alınmıştır. Eserin bazı yerlerinde silinti mevcuttur.

Eserin sonunda müellifin ismi ve 4 gurra-i Recep 1333 tarihi yer almaktadır.

3.2. Makaleleri

1- *“Mehakim-i Nizamiye Vezâifinin Takyidi”*

Ceride-i Adliye, 1 Kanun-i evvel 1325, y. 1, S. 1, s. 25-27.

Nizamiye mahkemelerinin görevlerini konu edinen bu makale, bu mahkemelerin görev sınırlarının üç şekilde takyîd ve tahsis edildiğini bildirmektedir:

- a- İhtilâflı meselelerde, yalnız bir müctehidin kavliyle amel olunması suretiyle vaki olan takyit.
- b- Vazife ile olan takayyût.
- c- Mekan yani salahiyet ile takyit.

2- *“Zilyedin Hariç Aleyhine Men’-i Taarruz Davası, Arazi-i Emiriyede Hakk-ı Karar ve Mürûru Zaman”*

Ceride-i Adliye, 2 Kanun-i sani 1325, y. 1, S. 3, s. 91-95.

Zilyedin hariç aleyhine men-i müdahale davasının sahih ve mesmû’ olabilmesi ile ilgili Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi’nin 7 Teşrini evvel 1325 tarihli ilâmına verile cevaptır.

3- *“Mesele, Ayn-ı Müsterekin Kazaen Taksimi”*

Ceride-i Adliye, 17 Kanun-i sani 1325, y. 1, S. 4, s. 132-133.

Hisseleri eşit olmayan müsterek bir malın kazâî taksiminin şekli ve hukukçuların konu ile ilgili görüşleri mevzubahis edilmiştir.

4- *“Hukuk-i ‘Âdiye - Kefalet, Teminat”*

Ceride-i Adliye, 2 Şubat 1325, y. 1, S. 5, s. 169-171.

İhtiyatî haciz vaz' etmek üzere kanunen güçlü bir kefalet irâe edemeyen hâcizin nakdî servetinden karara iktiran edecek miktar mahkeme veznesine tevdi edildiği takdirde haczin icrasının caiz olup olmayacağına dair tevcih edilen soruya verilen cevaptır.

5- “Mesele-i Hukûkiye”

Ceride-i Adliye, 20 Haziran 1326, y. 1, S. 14, s. 583-585.

Karz akdi ile ilgili olarak davalının, davacının kendisine verdiği borcu geri iade talebine karşılık, paranın davacı tarafından üçüncü bir şahsa göndermek üzere kendisine verildiği iddiası üzerine kurulu bir meselenin defî veya inkar davalarından hangisine gireceği ele alınmıştır.

6- “Mesele-i Hukukiyenin Cevabı”

Ceride-i Adliye, 5 Temmuz 1326, y. 1, S. 15, s. 623.

Ceride-i Adliye'nin 14. sayısında ele alınan mesele ile alakalı olarak derginin bu sayısında, Fetvahane tarafından verilen fetva ve bu fetvanın me hazları “Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Ali Haydar” imzasıyla yer almaktadır.

7- “Usûl-i İstimâ-i Dava”

Ali Haydar Efendi'nin Temyiz Mahkemesi hukuk dairesi reisi iken kaleme aldığı bu makale, ilk defa ve Ceride-i Adliye'nin 16-34 sayılarında neşredilmiştir. Makalenin ayrı basımı yapılmamıştır.

Konusu, muhâkeme usûlü olan bu makalenin muhtevası, “Mehakimce en mühim mesele davanın sûret-i istima ve tetkiki ve teveccüh-i hüsumet ve defin envai ve tenakuzun aksamı ve ilamatın zeyğ ve halelden ve hata ve zeleden hâlî sûrette tanzimi bulunduğundan cihat-ı mezkûre hakkında bazı tafsilat vermek faideden hâlî değildir. Bir davanın mebdeinden müntehasına kadar mehakimce nazar-ı dikkate alınması lazım gelen nükât ve cihâtın izahına ibtidâr olunacaktır.”¹¹⁷ ibarelerinde ortaya konmuştur.

¹¹⁷ Ceride-i Adliye, y. 1, S. 16, s. 663.

Usûl-i İstimâ-ı Dava'nın Ceride-i Adliye'deki tarih, sayı ve sahife numarası aşağıdaki gibidir:

CA, 20 Temmuz 1326, y. 1, S. 16, s. 663-666.

CA, 5 Ağustos 1326, y. 1, S. 17, s. 703-707.

CA, 19 Ağustos 1326, y. 1, S. 18, s. 757-760.

CA, 5 Eylül 1326, y. 1, S. 19, s. 797-804.

CA, 20 Eylül 1326, y. 1, S. 20, s. 841-846.

CA, 5 Teşrinievvel 1326, y. 1, S. 21, s. 891-898.

CA, 20 Teşrinievvel 1326, y. 1, S. 22, s. 943-953.

CA, 5 Teşrinisani 1326, y. 1, S. 23, s. 999-1002.

CA, 20 Teşrinisani 1326, y. 1, S. 24, s. 1057-1065.

CA, 5 Kanunievvel 1326, y. 1, S. 25, s. 1112-1137.

CA, 20 Kanunievvel 1326, y. 2, S. 26, s. 1175-1183.

CA, 5 Kanunisani 1326, y. 2, S. 27, s. 1239-1246.

CA, 5 Şubat 1326, y. 2, S. 29, s. 1401-1409.

CA, 5 Mart 1327, y. 2, S. 31, s. 1545-1555.

CA, 20 Mart 1327, y. 2, S. 32, s. 1627-1634.

CA, 5 Nisan 1327, y. 2, S. 33, s. 1691-1697.

CA, 20 Nisan 1327, y. 2, S. 34, s. 1779-1784.

8- “Fasiden Satılan Malın Haczi”

Ceride-i Adliye, 20 Teşrinievvel 1326, y. 1, S. 22, s. 953-956.

Bu makale, Ceride-i Adliye’nin 20. sayısında, “*Hâciz medyûn ile şahs-ı salis arasındaki bey’in fesadını iddia edebilir mi?*” başlıklı yazıya binâen kaleme alınmıştır. Müellif, konuyu sahih, fasid ve batıl akit sistemi içinde ele alarak incelemiştir.

9- “Bir Suale Cevap”

Ceride-i Adliye, 5 Kanunisani 1326, y. 1, S. 27, s. 1271-1272.

Makalenin içeriğini, haciz konusunda tevcih edilen bir soruya Ali Haydar Efendi’nin verdiği cevap teşkil etmektedir.

10- “Mesâil-i Hukûkiye Hakkında İrâd Olunan Dört Sualin Cevabı”

Ceride-i Adliye, 20 Şubat 1326, y. 2, S. 30. s. 1502-1510.

Bu makalede, muhakeme usûlü konusunda, bir mahkeme başkanının cevabını talep ettiği dört meselenin Ali Haydar Efendi tarafından yapılan izahâtı yer almaktadır.

11- “Sual”

Ceride-i Adliye, 20 Mart 1327, y. 2, S. 32, s.1648-1653.

Bu makalede, müşterek mülkiyet konusunda iki mesele yer almaktadır:

Birinci mesele, “*Bi’l-iştirak tasarruf olunan bir akarı, şürekadan biri, şahs-ı ecnebîye icar etse şerîk-i gayr-ı mûcir, müstecirin mecurdan ihracını talep edebilir mi?*” sorusuna verilen cevaptan oluşmaktadır.

İkinci mesele, “*Bir akarın iki hissedarı bi’l-ittifak o akarı şahs-ı âhere icar ettiklerinden sonra mücirlerden biri vefat edince müteveffanın varisleri müsteciri ihrac edebilirler mi?*” sorusuna cevap olarak kaleme alınmıştır.

12- “*Esile-i Kanuniye İle Ecvibesi*”

Ceride-i Adliye, 20 Ağustos 1327, y. 2, S. 42, s. 2173-2177.

Makale, konusu muhakeme usûlü olan iki sorunun cevabından oluşmaktadır. Tevcih edilen üçüncü sorunun cevabı ise Ceride-i Adliye’nin 43. sayısına bırakılmıştır.

13- “*Bir Sualin Cevabı*”

Ceride-i Adliye, 5 Eylül 1327, y. 2, S. 43, s. 2229.

Ceride-i Adliye’nin bu sayısında, rüchan hakkı ve tapu hakkı konularında bir önceki sayıda yer alan soruya Ali Haydar Efendi’nin verdiği muhtasar cevap yer almaktadır.

14- “*Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Tasarrufuna Aid Mevad-ı Kanuniyeye Dair Teşrihat*”

Ceride-i Adliye’nin ilk kez 85-92. sayılarında neşredilen bu makale, 5 Cemaziyelûlâ 1331 / 30 Mart 1329 tarihli “*Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Tasarrufu Hakkında Kanun-ı Muvakkat*”ın şerhidir. Bu şerh, müellifin *Emval-ı Gayr-ı Menkule ve Teminat ve İzale-i Şuyû* isimli eserinde birinci kitap olarak yer tabedilmiştir.

Şerhin Ceride-i Adliye’deki neşrinin tarih, sayı ve sahife numarası aşağıdaki gibidir:

CA, 5 Haziran 1329, y. 4, S. 85, s. 4025-4032.

CA, 20 Haziran 1329, y. 4, S. 86, s. 4071-4087.

CA, 5 Temmuz 1329, y. 4, S. 87, s. 4138-4144.

CA, 20 Temmuz 1329, y. 4, S. 88, s. 4182-4210.

CA, 5 Ağustos 1329, y. 4, S. 89, s. 4246-4260.

CA, 20 Ağustos 1329, y. 4, S. 90. s. 4295-5010.

CA, 5 Eylül 1329, y. 4, S. 91. s. 5051-5065.

CA, 20 Eylül 1329, y. 4, S. 92. s. 5107-5113.

15- “Eşhas-ı Hükmiyenin Emal-ı Gayr-ı Menkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat”

22 Rebiulevvel 1331 / 16 Şubat 1328 tarihli “Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-ı Gayr-ı Menkuleyi Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat”ın şerhi olarak kaleme alınmış olan bu makale, müellifin *Tavzihü'l Müşkilat fî Ahkami'l İntikalat* isimli eserinde ikinci kitap olarak yer almıştır.

Bu kanun şerhi ilk defa Ceride-i Adliye'nin 1329 tarihli şu sayılarında neşredilmiştir:

CA, 20 Teşrinievvel 1329, y. 4, S. 94, s. 5195-5208.

CA, 5 Teşrinisâni 1329, y. 4, S. 95, s. 5233-5241.

16- “Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-ı Muvakkat Hakkında”

1 Rebîlâhîr 1331 / 25 Şubat 1328 tarihli “Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”ın şerhi olarak telif edilen bu makale, müellifin *Emval-ı Gayr-ı Menkule ve Teminat ve İzale-i Şüyû* eserinde ikinci kitap olarak yer almıştır.

Şerhin Ceride-i Adliye'deki tarih, sayı ve sahife numarası şudur:

CA, 20 Teşrinisâni 1329, y. 4, S. 96 s. 5291-5301.

CA, 5 Kanunievvel 1329, y. 4, S. 97, s. 5337-5348.

CA, 20 Kanunievvel 1329, y. 4, S. 98, s. 5379-5392.

CA, 5 Kanunisâni 1329, y. 4, S. 99, s. 5421-5423.

17- “Emval-ı Gayr-ı Menkule Kanunu, Bil İştirak Tasarruf Olunan Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Taksimi Hakkında Kanun-ı Muvakkattır”

14 Muharrem 1332 / 1 Kanuni evvel 1329 tarihli “Bil İştirak Tasarruf Olunan Emval-ı Gayr-ı Menkulenin Taksimi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”ın şerhidir. Müellifin *Emval-ı Gayr-ı Menkule ve Teminat ve İzale-i Şüyû* eserinde üçüncü kitap olarak tabedilmiştir.

Şerhin Ceride-i Adliye’deki tarih, sayı ve sahife numarası şudur:

CA, 20 Kanunisani 1329, y. 4, S. 100, s. 5469-5480.

CA, 5 Şubat 1329, y. 4, S. 101, s. 5515-5526.

CA, 20 Şubat 1329, y. 4, S. 102, s. 5567-5578.

CA, 5 Mart 1330, y. 4, S. 103, s. 5615-5622.

18- “Savm-ı Şira Savm-ı Nazar”

Ceride-i Adliye, 5 Şubat 1329, y. 4, S. 101, s. 5527.

19- “el-İfsah Fi Mesail-i Ademi’l İnfsah”

Konusu kira akdinin sona ermesi olan bu makale, “A. H.” imzasını taşımaktadır. Bu

makalenin Ali Haydar Efendi'ye ait olduğu, bu yazıya yönelik Ceride-i Adliye'nin 117-118. sayılarında A. Zühdü imzalı yazıdan anlaşılmaktadır.*

CA, 20 Nisan 1330, y. 4, S. 106. s. 5773-5776.

CA, 5 Mayıs 1330, y. 4, S. 107. s. 5825-5830.

3.3. Kendisine Nisbet Edilen Diğer Eserler

Hasan Basri Erk, Meşhur Türk Hukukçuları isimli eserinde Ali Haydar Efendi'ye *Tuhfetu'l Ahlâk fî Ahkâmi'l Evkâf* adında bir eser nisbet etmektedir.¹¹⁸ Fakat, muhtelif kaynaklara yaptığımız müracaatlarda bu isim altında Ali Haydar Efendi'ye ait bir esere tevafuk edemedik. Ali Haydar Efendi'nin vakıf konusundaki eserinin ismi ise *Tertîbu's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf* tur. Aynı kaynakta, *Şerh Hadîdi'l-Kanûn* isimli diğer bir eser daha nisbet edilmektedir, ki Ali Haydar Efendi'nin bu isimle yazdığı herhangi bir eser kaynaklarda zikredilmemektedir. Muhtemelen, burada kastedilen eser, Arâzi Kanûnu şerhi *Şerh-i Cedîd li Kanûni'l-Arâzi* olmalıdır.

*Ceride-i Adliye'nin 117 ve 118. sayılarında Yanya Merkez Bidayet Mahkemesi hukuk reisi A. Zühdü'nün, bu makaleye yönelik "*Üstad-ı Muhterem Semahatlı Ali Haydar Efendi Hazretlerine*" başlıklı yazısı yer almaktadır.

¹¹⁸Erk, H. B., Meşhur Türk Hukukçuları, s. 372.

SONUÇ

Bu çalışmanın mihverini son asır ilim ve fıkıh dünyamızın mühim sîmâlarından Ali Haydar Efendi'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri teşkil etmektedir. Ali Haydar Efendi, son dönem Osmanlı hukuk sisteminin önemli simalarından biridir. İçinde yaşadığı zamanın eğitim ve hukuk kurumlarında kendini çok iyi yetiştirdiği ve ilmî mesâisini çok iyi değerlendirdiği söylenebilir.

Hukuk tahsilinden sonra kadılık vazifesinde bulunmuş; bilâhare Bidayet, İstinaf ve Temyiz Mahkemesi üyelik ve başkanlığı; Mekteb-i Hukuk, Medresetü'l Kuzât ve Mülkiye Mektebi'nde uzun yıllar Mecelle, Arâzi Kanunu, Ahkâm-ı Evkâf, Kavânin ve Tatbikât-ı Şeriyye dersleri hocalığı yapmıştır. Bulunduğu görev bu görev ve hizmetlerinden çok köklü bir hukuk tahsili ve tecrübesi edindiği anlaşılmaktadır.

Fetvâ emânetinde bulunması ve çeşitli kanunların hazırlanmasında bilfiil görev almış olması, onun bir fıkıh otoritesi olduğunu göstermektedir. Kanunlaştırma çalışmaları neticesinde bıraktığı eserler ise sahasında mühim kaynaklardan addedilmektedir.

Ali Haydar Efendi, bir İslâm hukukçusu olarak dâima fikhın ve menşei fikh olan kanunlaştırmaların savunucusu olmuştur. İslâm hukukunun asrımıza mülâyim olabilecek kanunları çıkarabilme imkanına ve kapasitesine sahip olduğu fikrinin savunucusu olarak, kanunlaştırma faaliyetlerinde yabancı ve gayr-ı millî hukukların iktibâsını eleştirmiştir. Eserlerinde de görüldüğü gibi, bu fikirleriyle onun kanunlaştırma anlayışı ve hukuk düşüncesi bakımından Ahmed Cevdet Paşa ekolünden olduğu ihtimâl dâhilindedir. Çünkü, içinde yer aldığı komisyonlardaki teliflerinde Hanefi Mezhebi yanında diğer mezheplerden de istifâde etmiş olması, Ahmed Cevdet Paşa'nın da muhtemelen düşündüğü bu ileri safhayı öne çıkarmaktadır.

İlmî ve fikrî geleneğin, eski ve yeni şeklindeki keskin bir dîualizmin neticesinde yeninin karşısında tasfiyeye tâbi tutulması, çoğu ulemâda olduğu gibi Ali Haydar Efendi'de de derin tesirler bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde hukuk tasavvurunun istikâmet değiştirmesi neticesinde, derin bir sükût ve uzlet halini yaşamıştır.

Ali Haydar Efendi, kendi döneminin en velûd müelliflerindendir. Gerek telif ve gerek kanun şerhi olarak kaleme aldığı eserler, sahasının en yetkin telif ve şerhleri olmuştur. Kendi eserleri içinde ona fâik bir konum kazandıran telifi, hiç şüphesiz, Osmanlı medenî kanunu olarak kabul edilen Mecelle'nin *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm* isimli muhalled şerhidir ki bu şerh, özelde Mecelle'nin genelde ise İslâm Hukuku'nun anlaşılması yolunda sarf edilecek ilmî mesâilerin vazgeçilemez kaynakları arasına yer almıştır.

Ali Haydar Efendi'nin eserleri konusunda bilinmesi gereken diğer bir husus onun Ceride-i Adliye'nin muhtelif sayılarında tefrika edilmiş ilmî makaleleridir. Bu çalışma, söz konusu makaleleri mutemâdi bir sa'y sonucu tesbit ederek, bunların câlib-i dikkat olduğunu arz etmektedir.

Ali Haydar Efendi'nin eserlerinin değişik nüshaları, çoğu matbu olarak, muhtelif kütüphanelerde mevcuttur. Fakat, eserlerinin hepsi hâla hakkettiği ilgiyi bulmuş değildir. Hiç şüphesiz her telifi, müstakil akademik çalışmalara konu olabilecek ehemmiyettedir.

Netice olarak, İslâm ilim geleneğinde önemli bir yer tutan biyografi yazımı, tarihî ve ilmî şahsiyetlerin mâziden hâle taşınmasında müessir bir âmildir. Mirâs bırakılan eserler üzerinde yürütülecek anlama ameliyesiyle yeni nesillerin mâzide istikbâle uzanması mümkün olabilmektedir. İlmî mirâsın hafızalarda canlı tutulmasının diğer bir yolu da budur.

EKLER

Ek 1. Ali Haydar Efendi'nin resmi.

Nüfus Kayıt Örneği

Nüfus kütüğünde vaziyet olduğu yer	İli	İlçesi	Hüce	Malik	Sokak	Köyü	Hane No.	Cilt No.	Sahife No.
Adı ve soyadı	Babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı	Doğduğu tarih	Doğum yeri	Medeni hali	Cinsiyeti	Dini [.]	Nüfus sicilinde yer değiştirme tarihine göre ti kaydı	Özet, Nispet, Boşunma, yer değiştirme tarihine ve sair gibi mahumat burada gösterilecektir.
1 Ali Haydar (Ahkemeti Tevziye arzalı)	Enin	Hatice	Recep 1267	Batna	26 Kurşunlu 1327 tarihinde İsmail Muşerrefiye Karyesi 13/4 de Enine ile evlidir.	K	İslam	1322	Sag
2 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
3 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
4 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
5 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
6 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
7 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
8 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
9 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
10 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
11 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
12 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
13 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
14 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
15 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
16 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
17 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
18 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
19 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
20 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
21 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
22 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
23 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
24 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
25 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
26 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
27 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
28 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
29 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
30 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
31 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
32 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
33 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
34 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
35 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
36 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
37 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
38 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
39 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
40 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
41 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
42 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
43 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
44 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
45 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
46 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
47 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
48 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
49 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
50 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
51 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
52 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
53 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
54 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
55 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
56 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
57 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
58 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
59 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
60 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
61 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
62 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
63 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
64 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
65 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
66 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
67 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
68 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
69 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
70 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
71 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
72 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
73 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
74 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
75 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
76 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
77 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
78 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
79 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
80 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
81 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
82 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
83 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
84 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
85 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
86 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
87 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
88 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
89 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
90 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
91 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
92 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
93 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
94 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
95 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
96 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
97 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
98 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
99 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag
100 Ali Haydar	Ali Haydar	Hatice	1301	Katanbul	Evli	K	İslam	1322	Sag

NOT: 1 - Son künyenin altına kaydına uygun olduğu yazılarak resmi mühür ve imza ile tasdik olunacaktır.
2 - Yazı makinesi olan yerlerde makine ile, olmayan yerlerde okunaklı el yazısı ile doldurulacaktır.
3 - [.] Gayri müslimlerin mezhebi de yazılacaktır.
4 - İlgiyer tarafından istenilen nüfus kayıt örneğine 10 kuruşluk damga pulu yapıştırılacaktır.

Ek 2. Ali Haydar Efendi'nin nüfus kayıt örneği.

[illegible]

الحمد لله وحده لا شريك له
 لانه والصلى والسلام
 على من لا نبي بعده محمد رسول
 الله وبعده وخلفه من بعده

بسم الله الرحمن الرحيم
 كتاب النفقات

نفقات بيا ندره اولوب بر مقدمه - ايله
 سز باج منويده -

مقدمه

بعض اصطلاحات نفقه

بيا ندره -

ماده ۱

۱ نفقه، لغة كنبك عياله، اتفاق ايدكي سنه -
 شرعا طعام وكمه وكنادان عبارتند -
 مؤلفه

ماده ۲

۲ من له النفقه، نفقه سی دیگرکنه اوزرينه لازم كلان كيمه -
 متد اب اوزرينه دلديك نفقه سی لازم كلدك وارء سنه النفقه رينر -
 نته كيم بن اوزرينه ايك نفقه واجب اولدك ايه من له النفقه ايلك اولدك -
 مؤلفه

ماده ۳

۳ من سلبه النفقه، دیگرکنه ايك نفقه سی اوزرينه لازم كلان كيمه -
 سله ايك نفقه سی ابن اوزرينه لازم كلدكه ابنه من عليه النفقه ايلك ايدك -
 مؤلفه

ماده ۴

۴ زن، بياك كسريه كو تورم كيمه - كه مصدري زمانند - و علم با ندره -

ماده ۵

۵ زمانت، لغة كو تورم اولمقد -

۶

۶ اصطلاحاً عاهت و بلادان عبارتند - كه آلتی صورته اولور -

عفی و فقد الیدین و فقد الرجلین و فقد الیدیا فقد الرجل ^{اليه} من جانب و خرس و فليج ايله
 حاصل اولور - ۶۱۶

ماده ۷

۷ نفقه مفروضه قاضيك فضا و نفقبريه اولان نفقه - اوردی ۹۷
 بر كا نفقه نفقه دخی ایلدی اولور - ابوالمود ۶۷

ماده ۸

۸ نفقه مرضیه، من له النفقه ايله من عليه النفقه ايك انراضی كندی آره لرند و قاضی يه

۸ مراهبت انكزین قرارلدي نفقه - اوردی ۹۷

بديريه نكته هوایسته دخی نفقه لرند اهلوق اولور

بناد عليه برکجه، مالک اولدنی حیواناتی انفاق ایچک نفقه من مافله انبی
دیانت مفقید. وفاضی، امر بالمعروف ونهی عن المنکر قبلندن اولورق یا سات
یا انفاق ایچک دیه ماکده امراید.
اما حاکم قضا انفاق یا بیعه اجبا - ایچ من ۶۸۷ و ۶۸۱

ماده ۶۸۸
تلت علفه کی سبا بجه طولای جوانی صاغقهده استقصا، حیوانه مض
اولورایه استقصا مذکور مذوره اولور.
وحالب، حیوانه اذای موجب اولامق اوزره اظفارینی قطع ایچک مستحبر.

ماده ۶۷۰
هنوز سوتندن بقه سیله تنیک آیمز یا وروسی بولنان جوانک سوتنمه بالک یا وری
آرناقی صاغقهده اکثفا ایچک مستحبر ۶۸۱

ماده ۶۷۱
حیوانه آغربوک بولکلک و سیرینی ادا نه ایچک کی احوال مذوره ۶۸۲

ماده ۶۷۲
ایچک کی بنیده مشترک بر حیوان اولوبده برسی آنی بسلیمکده امتناع ایچکله دیک
حاکمه بالمرجه بده شریکینه رجوع ایچک اوزره انفاقله امری طلب ایچک
فاضی ابا ایچمه حصه داره یا حصه کی سات یا خو حیوانه بده دیو امراید ۶۸۲

ماده ۶۷۳
برکجه مالک اولدنی امر بلیک بالنی توانندن الا حق اولدنده توانده بر مقدار
بال برافق و زمان شت اولورایه برافق بال زیاد اولق مستحب اولور.
شوندکه حیواندک غذا ری آیمجه بال مقامنه قائم اوله حق برستی و رایه
بالک ابقا سی آیمین اولمان ۶۸۲

فصل ثالث
الکین و باغ و باغچه و خانه کی املاک نفقه لی
بیاننده در

ماده ۶۷۴
برکجه کنده رعنی و باغ و باغچه و خانه سنی سفی و اصلاح و تعمیر و ترمیم ایچک
اوزره طرف فاضله اول کیمه یه جرایده ملک هائز اولان ۶۸۷
رتبه احقر الوی المحتاج الی رحمة المولی علی حیدر امین الفتوی
کل ذلک بتوفیق ربه الاعلی له الحمد فی الازل و الاخری
۱ غرر رجب ۱۳۴۲

بر جلد بیست و صحیفه دهم

عبد عاجز قوی امانتند و بولندیم ز ما در افتقاد برین رفقای مایع و علمای و فزاینده
معاونت و کتاب النکاح والطلاق و اثر مسائل شرعیة احاطه صورت یکه جمیع ایراد که در هر
طرف عاجز به ترتیب و ترکیب به هر چه و تدوین ایراد یلوی به در قوم و ان نشکست
ایر به یک او اجه کتاب الطلاق قسائنه قبی و جنین اصدا حاشا اجلا ایرایش و بوندند
نقد و به بر مکر کتاب الطلاق قسائنه قبی و جنین ایرایش.

نوز تکمیل ایراد یک میرا ملادن کتاب تنالی و تقدسی حضرتی انزوا و غیره و در
منعم الی کی جنله بر اثر عظیم او ارف پریشان بکلند و اتر در بریده و ادر
ناتکی و یا کز کتاب النکاح برای نه قبی نزدیکه بر نمیدی.

تاریخ انزوا و بر قبی سنه طره کتاب الطلاق طویدیه رق اوج مبدیه قسیم و
تجدید انبیر دم ناکه ضایع و بونجه اسکره ها اولسون.

اما کتاب النکاح ترجمه لری فتوایه برابر واقع اولی و ابیه جنی بیت تأییدیه امضا
سیدی شمدلی خواجه حبه فاهی اندر معرفتیه و اوله جی ابراهیم آغا به یله قواخانه
اما و الیم.

فتوای اولان جلد نائیه مواد نیکیه زیرین کی ر قمر مجموعه فتوای سید علم لری
اثره ایر و فتوای جلدی جقیبیم زمان قواخانه در مرجو دایره

قلب القلوب و الاحوال زو اولیمه و ابیه حضرتی شریب محمدیه الیه عمل به
مسلمه نبیه ریدر بیوسه سنه غره ربیع الآخر ۱۲۹۹

امس القوی سابقا
خواجه شریب
علی حیدر

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي شرع لنا الطلاق طمنا القصد عن الكراهة الدينية والدنيوية وجعلنا نأمنه ان النفس انكسرت عنه
محول الذم وظهور الحاجة والصلوة والسلم على سيدنا محمد عبد البرية اسعد المواقف وصاحب الشريعة المقدسة
وعلى آل وصحابه الكرام البررة .

كتاب الطلاق بر مقدم ابد بكرى بسبه باين مختبر .

مقدم

بعض اصطلاحات فقهاء و محققان و اصولي طلاق و تقسيم طلاق بيا نده اولوب اوج

مقارن با حاد بر

مقارن اولي بعض اصطلاحات فقهاء بيا نده در

ماده

طلاق تطليق بسم اولوب نكاحه تفليس و غير سينده افعال و زنده استحال اولوب زوجي تطليقه و زوجي الطلاق
ايتم و نيور .

بنابا عيه لامت تشديد مطلقه نفقلى طلاقه مريح و نيت غير كتابه يكن لامت تفليس و طانت سكون ابد مطلقه كلس
وجود نيت خارج نيت .

الطلاق اسم بمن المصدر الذي هو التطليق وهو مصدر طلق بفتح اللام وفتحها حر
الطلاق اسم بمن التطليق وهو لادراك و يجوز ان يكون مصدر طلق بفتح اللام او بالفتح فتد طلاقه استحقاق في انكاح و تقبل
كالسوم و السراج بمن السليم و التسريح و في غيره بالافعال و لهذا يجاب الى الية في انه مطلقه بالتحقيق و في الحقيقة
منه او طلقته المرأة طلاقا و طلقته طلاقا عن الولادة و طلاقه وجه فدون طلاقه و فدون لاسم الزوج و طلاقه لاسم
و سجن ما يشهد به في نفق المادة الية .

كها
٤٥

ماده

طلاق لغة حل و انحلال معناه در

شرعا فقط مخصوص ابد نكاح ازاله يا فود نفقان عله به عبارت در .

۴۲۴۶ ۵۱۷
برکيه فندان خانه بکيز را بسم زوجم بوش اولسون و بوج برش هه فندان کون مجلین
دیگرت هه اوکون اقام اوستر کبر دیکته شها رت اینسه قبول اولمائه ۴۰۵

۴۲۴۷ ۵۱۷
برکيه زوج سنه امین بر ماه مدته تقویض یعنی کندن طلاق اختیار نه تعین اینکدن صکره
برش هه مزبور هکت جمعه کون فندان اختیار ایندیکنه دیگرت هه دفعی بخشه کون اختیار
ایندیکنه شها رت اینسه شها رت قبول اولمائه ۴۰۵

۴۲۴۸ ۵۱۷
برش هه زوجک فندان خانه بکيز را بسم زوجم بوش اولسون و دیکینه و دیگرت هه
دفعی فندان خانه اید و دیگرت فندان خانه بکيز را بسم زوجم بوش اولسون و دیکینه شها رت
اینسه لک شها رت واقع باطله اولور ۴۰۵

۴۲۴۹ ۵۱۷
ایک شها هه زوجک زوج سنه فندان اید لاقردی اید را بسم ک اوج طلاق بوش اول
و دیکینه شها رت ایندیکنه حکم زوج به و برک بیدن صکره فندان خانه بکيز و کون اید
و را بسم شها رت قبول اولمائه بوق و را بسم شها رت قبول اولمائه
و زوج بیدیم و دیکنه مزبور هکت بعد یعنی خانه بکيز دیکنه و دیگرت هه
شها رت اید رستی حتی زوجین تقریب اید ۴۰۵ و ۴۰۶

۴۲۵۰ ۵۱۷
شها هه لک بوش فندان سینی بایا متی اوزرم طلاق اید بین ایندن و اوقعی بایدی
چند خانه اولدی و شها رت اینسه لک لفظ بین ذکر اید لکجه بوشها رت قبول اولمائه
۴۰۶

۴۲۵۱ ۵۱۷
طلاق بین سی زوجیت بین سی اوزرینه مجبر
بناء علیه زوج الی الوفاست متونک زوج سی اولد یعنی دعوی ورده دفعی متونک
مزبور یه تطبیق اید رکست عوق منقضي اولد یعنی اوی اید و ب طریقی اقامه بین اید
ورده نکست بین سی زوج اولمائه
سوقدر که طلاق مذکور دان صکره وجه شرعی اوزره ایچنی بر نکاح عقد اید لکینی زوج اوی
واقعه بین اید رسه ورده نکست طلاق دعوی سنی دفع اینش اولور
جامع المصنفین

(تمت)

KAYNAKLAR

VESİKALAR VE YAZMA KAYNAKLAR

Ali Haydar Efendi, *Kitābu 'n-Nafakāt*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, no:975.

-----, *Kitabu't-Talak*, Yazma Nüsha, DİB Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı Demirbaş No:177, 178, 179.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ali Haydar Efendi Özlük Dosyası, nr. 23.0639, nkö.

İstanbul Şeriye Sicilleri Ulema Sicil Defteri, C. 4, s. 208.

KİTAP VE MAKALELER

AKGÜNDÜZ, AHMET - ÖZTÜRK, SAİD, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

-----, “*Dürerü'l-Hükkâm*”, DİA, C. 10.

-----, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında VAKIF MÜESSESESİ*, İkinci Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996

-----, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986.

AKYILDIZ, ALİ, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası KAĞIT PARA ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

ALBAYRAK, SADIK, *Son Devir Osmanlı Uleması*, C. 1, 3, Medrese Yayınevi, İstanbul, 1980.

ALİ HAYDAR EFENDİ (ARSEBÜK), *Deynin Süret-i Edâsı ve İcârenin Ahad-ı Âkideynin Vefâtı Halinde Adem-i İnfisâhı Hakkındaki Ahkâm*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1335.

-----, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, 1. C., Matbaa-i Tevsî-i Tıbaât, İstanbul, 1330; 2. ve 3. C., Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye (İst.), 1330; 4. C., Hukuk Matbaası, İstanbul, 1330.

- , *Emvâl-ı Gayr-ı Menkûle ve Teminât ve İzâle-i Şuyû* , Âmidi Matbaası, İstanbul, 1341-1343.
- , *Kitâbu'n-Nafakât*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, 1334.
- , *el-Mecmûatu'l Cedîde fi'l Kutubi'l Erba'a*, Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1332.
- , *Mirkâtü'l Mecelle*, Mekteb-i Sanayi-i Şahâne Matbaası, İstanbul, 1298 (11.,12.,13. ve 14. C.), 1299 (15. ve 16. C.).
- , *Risâle-i Mefkûd*, Matbaa-i Ebuzziyâ, Kostantiniyye (İst.) , 1309.
- , *Risâle-i Mühimme, Beslemek şartıyla Bey', Hibe ve Ferâğ Hakkındadır*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1339.
- , *Risâletü'l Muvâzaa ve'l-İstiğlâl*, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1316.
- , *Şerh-i Cedîd li-Kânûni'l-Arâzi*, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1321-1322.
- , *Tatbikât-ı Şeriyeye Dersi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfe, 1333.
- , *Tavzihu'l Müşkilât fi Ahkâmi'l İntikalât*, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1329; İkinci Baskı, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1339.
- , *Tertibu's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Mtbaası, 1322.
- , *Tertibu's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, Tercemehu ve allakahu Ekrem Abdulcebbar, Muhammed Ahmed el-Umer, Matbaatu'l-Bağdad, Bağdad, 1950.

-----, *Teshilü'l Ferâiz*, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1322.

AYDIN, MEHMED AKİF, “*Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa*”, Ahmed Cevdet Paşa Semineri (1985), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986.

-----, “*Büyük Ali Haydar Efendi*”, DİA, C. 2.

-----, “*Küçük Ali Haydar Efendi*”, DİA, C. 2.

BARDAKOĞLU, ALİ, “*Ferâğ*”, DİA, C. 12.

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, “*Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*”, Türkiye'de Toprak Meselesi, 1. Baskı, İstanbul, 1980.

BELGESAY, MUSTAFA REŞİD, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri ve Yeni Hukukun Ana Prensipleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.

BERKİ, ALİ HİMMET, *İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikâl*, İkinci Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

-----, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Müessesesi”, Diyanet Dergisi, C. 9, S. 102-103, 1970.

BİLMEN, ÖMER NASUHİ, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 1, 2, 8, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1950.

BOZKURT, GÜLNİHÂL, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

BURSALI MEHMET TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, Meral Yayınları, İstanbul, T.siz.

ÇEKER, ORHAN, *Nafaka Kanunu*, Ebru Yayınları, İstanbul, 1985.

CİN, HALİL, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya, 1988.

-----, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya, 1988.

-----, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İkinci Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985

CİN H. – AKGÜNDÜZ A., *Türk Hukuk Tarihi*, C. 2, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya, 1989.

ÇANKAYA, ALİ, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 1-2, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

ÇÖĞENLİ, SADİ, Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi Bibliyografyası, Fen-Edebiyat fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990.

DANIŞMEND, İSMAİL HAMİ, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

DÖNMEZ, İBRAHİM KÂFİ, “Cünûn”, DİA, C. 8.

ERBAY, CELAL, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Rağbet Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1998.

ERGİN, OSMAN, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

ERGÜNEY, HİLMİ, *İzâhlı ve Mukayeseli Mecelle Küllî Kâideleri*, ????

ERK, HASAN BASRİ, *Meşhur Türk Hukukçuları*, Adana, Tarihsiz.

GÖZTEPE, TARIK MUMTAZ, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İkinci Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.

GÜMÜŞ, İHSAN, *Türk Parlamento Tarihi*, C.1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

GÜR, A. REFİK, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından MECELLE*, İkinci Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1997.

İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1, Üçüncü Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988.

İPŞİRLİ, MEHMET, “Mustafa Hayri Efendi”, DİA, C.17.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, C. 9, Koçu Yayınları, İstanbul, 1968.

KANDEMİR, FERİDUN, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler ve Medine Mudafası*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1974.

KARAMAN, HAYRETTİN, *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1989.

-----, *Mukuyeseli İslâm Hukuku*, 3. Cilt, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991

KAŞIKÇI, OSMAN, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

KICIMAN, NACİ KÂŞİF, *Medine Mudâfası, Hicaz Bizden Nasıl Alındı?*, İkinci Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1976.

MAHMESANİ, SUBHİ, *Felsefetu't-Teşri fil İslâm*, İkinci Baskı, Daru'l-Keşşaf, Beyrut, 1371 / 1952.

MARDİN, EBUL'ULÂ, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Birinci Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996

MESUD EFENDİ, *Mirât-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, 1299.

ÖZEĞE, M. SEYFETTİN, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. 1, 2, 3, 4, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1971.

ÖZTUNA, YILMAZ, Hüseyin Sâdeddin Arel, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

ÖZTÜRK, OSMAN, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973.

PALALI, M. ZEKİ, "Cüzzam", DİA, C. 8.

TOPRAK, ZAFER, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İTTİHAT-TERAKKİ ve DEVLETÇİLİK*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

-----, *Türkiye'de Millî İktisat*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, C. 1, MEB Basımevi, İstanbul, 1968.

TÜRKGELDİ, ALİ FUAT, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949.

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ, C. 1, Anadolu Yayıncılık, 1983.

ÜÇÖK, C. - MUMCU, A. - BOZKURT, G., *Türk Hukuk Tarihi*, Sekizinci Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996

ÜNAL, MEHMET, “*Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XXXIV, S. 1-4, 1977.

VELİDEDEOĞLU, HIFZI VELDET, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimât*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

YAVUZ, HULÛSÎ, “*Mecelle ’nin Tedvini ve Cevdet Paşa ’nın Hizmetleri*”, Ahmed Cevdet Paşa Semineri (1985), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986.

YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, C. 1, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985.

ÖZTUNA, YILMAZ, *Hüseyin Saadeddin Arel*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

SÜRELİ YAYINLAR

CERİDE-İ ADLİYE, S.1, 3, 4, 5, 7, y. 1, (1325); S. 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, y. 1, (1326); 26, 27, 29, 30, y. 2, (1326); S. 31, 32, 33, 34, 42, 43, y. 2, (1327); S. 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, y. 4, (1329); 103, 106, 107, y. 4, (1330); S. 171, 172, 173, (1337)

CERİDE-İ İLMİYE, S.1, y. 1, (1330); S. 4, 7, y. 1, (1333); S. 20, 21, y. 2, (1334); S. 34, y. 4, (1336); S. 40, 42, 43, y. 4, (1337).

CERİDE-İ MEHÂKİM, C. 2, S. 170, Zilkade 1299; S. 469,

DÜSTÛR, II. Tertip, C. 5, 6, 7, 8, 11.

ÖZGEÇMİŞ

03/03/1972 tarihinde Bingöl İli'ninin Genç İlçesi'nde doğdu. İlkokul tahsilini ilçesinde, orta ve liseyi Bingöl İmam Hatip Lisesi'nde tamamlayarak 1990 yılında mezun oldu.

1996 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olarak aynı yıl Adana İli Kozan İlçesi Tepecikören Köyü İlköğretim Okulu'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenini olarak ataması yapıldı. 1997 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim Dalı'na kaydını yaptı. 17 Ağustos 1999 Adapazarı depreminden sonra zaruretlere binaen İstanbul'a tayinini istedi ve aynı yıl İstanbul Topkule nizamiyesinde askerlik görevini ifâ etti.

Halen İstanbul, Gaziosmanpaşa İsmet Paşa İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenliğine devam etmektedir. Arapça ve İngilizce bilmektedir.